

सुभांजी वैदीपुर

गु. ११५ (११०६) गी. ५१५/१

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૭૬ વર્ગાંક

પુસ્તકનું નામ સમાજની વેદી ૫૨

વિષય ૬-૩

સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળા પુસ્તક ૧૦ મું

સમાજની વેદીપર

(૧૮ બળીદાનો)

લેખક :
રા. નિરંજન :
કલકતા.

પ્રકાશક :
નારાયણજી ગોકળદાસ ડોસાણી
વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય
૧૦૬, અરદેસર દાદી સ્ટ્રીટ, પટેલ બીલ્ડીંગ
મુંબઈ ૪

વિક્રમ સંવત }
૧૯૮૫ }

{ ઈસ્વીસન
૧૯૨૯ }

કિન્મત રૂપિયા બે.

All rights reserved by the Proprietor :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૧૯૨૯

Printer :

G. V. Pathak : at Aditya Mudranalaya
Raikhad, Ahmedabad.

1st Edition.
February 1929

અર્પણપત્રિકા

સુમાનમાં ચાલી રહેલા દંભય, સતાય ને રૂઢીચઘમાં
હોમાત્મી, કંઠમાં સાંસારિક રિવાજોનાં પોલાદી ચોકઠાં
નીચે કચડાતી દુઃખી દેખાડેનોને દેખી જેનું
અંતર પ્રજળા ઉઠે છે એવી દયા,
મમતા ને માયાળુતાની મૂર્તિસમી
અ. સૌ. માણેકબહેન
ગી ગા લા ધ
લાખાણીને
અર્પણ.

સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

લોહિતો વેપાર	૩. ૪-૮-૦
ધીખતો જ્વાળામુખી	,, ૪-૮-૦
વિશ્વલીલા	,, ૨-૦-૦
અંધકાર પર પ્રકાશ	,, ૨-૮-૦
વનિતાની વાતો	,, ૩-૦-૦
મહીલાની મહાકથાઓ	,, ૩-૮-૦
અળખાની આત્મકથાઓ	,, ૨-૮-૦
કળિયુગની વાતો	,, ૧-૮-૦
સમાજની વેદીપર	,, ૨-૦-૦
આદર્શ ચરિત્રાવલિ	,, ૧-૪-૦

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય,

૧૦૯, અરહેસર દાદી સ્ટ્રીટ, પટેલ બીલ્ડીંગ

મુંબઈ ૪

અ. સૌ. માણેકજીન ગીગાભાઈ લાખાણી

હી રાક્ષસીનાં અપ્પરમાં હોમાયલી અનેક દુઃખી દેશ
રે જીનેને આશ્વાસન આપી, તેમને તન મન અને ધનથી
મુંગી મદદ કરી જેણે પોતાના નારીદેહનું સાર્થક કર્યું છે અને
કરે છે એવાં સુભાગી જીને માણેક જીનેનો પરિચય અહીં
મળીશો થોડા થઈ પડશે.

એમનો જન્મ લોહાણા ક્ષત્રિય જાતિમાં સં. ૧૯૫૭ માં
મુંબઈ નગરીમાં થયો હતો. માતાનું નામ ગંગાબાઈ. એમના
પિતા શેઠ કરસનદાસ થોડા સમયપર સ્વર્ગવાસી થયા છે.

શ્રીમંત માઆપને જોળે એમનું બાલજીવન સુખમય હતું
પણ બાળવ્રમ્હની રૂઢિ અનુસાર ફક્ત ૧૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજ-
રાતી ૪ ચોપડીનો અભ્યાસ પુરો થતાં માણેક જીનેનાં લગ્ન,
ચોરબંદરના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક શેઠ દામોદરદાસના જ્યેષ્ઠ પુત્ર
ગીગાભાઈ સાથે થયાં.

પૂર્વ જન્મના પૂણ્યપ્રભાવે ઉદાર દીલના પતિનો સહવાસ
સાંપડતાં માણેક જીનેની મહત્વાકાંક્ષા અને આંતરિક શક્તિઓ
છુંદાઈ ન જતાં સારી રીતે વિકસિત થઈ.

સાસરે આવ્યા પછીયે માણેક જીનેનું વાંચન વિશાળ
થયું. જુનાં અને નવાં સાહિત્યની એમની લાયઝેરી અને વાં-
ચન તરફની રુચી જોતાં એ જીનેની સાહિત્યરસિકતાની
ખાત્રી થાય છે. શ્રીમાન ગીગાભાઈએ પણ માણેકજીનેના
માનસિક વિકાસની ગતિને વેગ આપ્યો એમ કહી શકાય.
આજે માણેક જીને છાને ખુણે કોઈ પણ જાતના આડંબર
કે ધામધુમ વગર અનેક દુઃખી જીનેનાં દુઃખ નિવારણની
અખોલ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યાં છે. અનાથ વિધવાઓ અને અના-
શ્રિત બાળકોને નાતજાતના ભેદભાવ વગર એક સરખી રીતે

આ બહેન મદદરૂપ થઈ શક્યાં છે જે સર્વ રીતે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પરોપકારની આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ તરફ શ્રીમાન ગીગાભા-
ઈની મીઠી નજર છે. તેઓ પોતાની પત્નીનાં પુણ્ય કાર્યમાં
સદાય સંમત હોય છે.

માણેક બહેન શ્રીમંતાઈને છાંયે ઉછર્યા છે છતાં આજકા-
લની અંગ્રેજી ભણેલ કોમળાંગી અબ્બાઓ કે જે કુંક મારતાં
ઉડી જાય તેવી ફેશનમાં ફસાયેલી નેકલી 'ડોલી' જેવાં નથી.
માણેક બહેને અનેક આફતો વટાવી છે. આફતના સમયમાં
બહાદુરીથી સ્વરક્ષણ કરવાની થરી ક્ષત્રિયાણીના જેવી તાલીમ
તેઓએ પ્રથમથી જ લીધી છે જે આજની દરેક સ્ત્રીને અનુ-
કરણ કરવા લાયક છે.

તેઓ જેટલાં શુરવીર છે તેટલાં જ દયાળુ પણ છે.
ભુખ્યાંને અન્ન, નિરાધારને આધાર, અને પીડિતોને ઔષધ
આપવું એવો આ દયાળુ દંપતીના ધરનો સ્વૈચ્છિક છે. કોમ
કોમનો ભેદ ટાળીને ધંધા વગરનાને ધંધે લગાડે, તેને પરણાવી
ધર વસાવી આપે અને એવી જ રચનાત્મક પૂણ્ય પ્રવૃત્તિમાં
આ પરોપકારી દંપતીએ જે ઉમદા ફાળો આપ્યો છે તે પ્રશં-
સાને પાત્ર છે.

માણેક બહેનની ગૃહવ્યવસ્થામાં હુશિયારી અને અતિથિ
સત્કારનો વિધિ પ્રાચીન આર્ય સત્તારીનો આદર્શ ખડો કરે છે.
ગરીબ તવંગરનો અહીં ભેદ નથી.

માણેક બહેનની આકૃતિ ભવ્ય અને ગૌરવવંતી પણ એ-
મનું હૃદય તો પુષ્પ સમાન કોમળ છે. એમનામાં માતા તરી-
કેની વત્સલતા, પ્રેમ અને મધુરતા છે.

પિતા અને પતિના ઘેર પણ ધનના ઢગ જોયા છતાં એ જ્ઞેનને ધન, યૌવન કે સત્તાનો મદ ચડ્યો નથી. આંખો ફળે ને નીચે ઢળે તે સાથે તાપમાં તપેલાં અનેક મુસાફરોને શિતળ છાંયડી અર્પો મધુર સુવાસ ફેલાવે તેમ માણેક જ્ઞેન પણ વધુ નમ્ર અને નિરાલિમાની બની જીવનસુવાસ પ્રસરાવતાં જણાય છે.

હિન્દુ નારીસમાજની દુર્દશા એમને ભારે ખુંચે છે, એટલું જ નહીં પણ પોતાની જાતિના ઉદ્ધારક થવાની વૃત્તિ ધરાવી રહ્યાં છે. વિવિધ જ્ઞાતિઓના કંઠમાં રિવાજો, ખોટી વાહ વાહ અને તે નીચે સંતાયલી સંતાપની હોળી જોઇને માણેક જ્ઞેનને ખુબ લાગી આવે છે.

આ સંસ્કારી જ્ઞેનની સાહિત્ય રસિકતા અને સહૃદયતાના ગુણથી આકર્ષાઇને “ સમાજની વેદીપર ” નામક આ પુસ્તક કે જેમાં સમાજના અત્યાચારો, દંભ અને પિશાચ લીલાથી પાયમાલ થયેલી એવી ૧૮ દુઃખી જ્ઞેનોની કંઈક કથાઓ છે તે એ લાગણી પ્રધાન જ્ઞેનને અર્પણ કરવામાં આવે છે.

સમાજમાં ચાલતા દંભ અને શયતાની મતથી બોળી જ્ઞેનો ચેતે અને બીજને ચેતાવે તે માટે પોતાના ખરચે પોતાની ફેશજ્ઞેનોમાં વાંચનનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી માણેક જ્ઞેને આ પુસ્તકની કેટલીક નકલો, એવી જ્ઞેનોને મફત-બેટરૂપે આપવાની ઈચ્છા જાહેર કરી છે. આવી પૂણ્યસરિતા જેવી જ્ઞેનો મક્કી આર્યાવર્તનો આદર્શ ઉન્નવળ રાખે એજ અભ્યર્થના !

૧૧-૧૧ વર્ષ થયાં સુંદરી સંઘના પ્રશ્નોને ચર્ચાતું,
મુંબઈ ઇલાકામાં માનીતું થઈ પડેલ માસિક પત્ર

સમાજ જીવન

તંત્રી: લક્ષ્મીબહેન ગો. ડાસાણી.

વાર્ષિક લવાજમ :

હિન્દ માટે રૂ. ૪-૦-૦

હિન્દ બહાર રૂ. ૫-૦-૦

સમાજને લગતા સર્વ પ્રશ્નોની સ્વતંત્ર ચર્ચા કરનાર, સુંદરી સંઘના અટપટા પ્રશ્નોને ઝીણવટથી છણી તેનો ઉદ્દેશ કરનાર, એક ગુજરાતી બહેનના હાથે ચાલતું આ એક જ માસિક છે.

દર માસે તેમાં હૃદયંગમ ટુંકી વાર્તા; અનુભવપૂર્ણ સામાજિક લેખો, મનનીય નોંધ, પ્રસંગચર્ચા, કાવ્ય ઉપરાંત તમારા ચાર રૂપિયા લવાજમનો ખંચ તો એક ચાલુ વાર્તા જ વાળી આપશે. આખાળ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષ સર્વને માટે સરખું જ ઉપયોગી છે.

મોંઘા માનવજીવનને સફળ કરવું હોય ને તમારા સંસારમાં સ્વર્ગને ઉતારવું હોય તો આજે જ આ માસિકના ગ્રાહક બની એક ગુજરાતી બહેનના સમાજસેવાના કાર્યને ઉત્તેજન આપો. લખો:—

વ્યવસ્થાપક: “ સમાજજીવન ”

૧૦૯, અરદેશ્વર દાદી સ્ટ્રીટ, પટેલ બીલ્ડીંગ
મુંબઈ ૪.

સમાજ જીવનની ફાઇલો.

અનેક ચિત્રો, ફોટાઓ, તથા મનન કરવા લાયક સ્વતંત્ર લેખો, રસબર્યા કાવ્યો, હાસ્યસ્કેચો, રસિકડી નાની નાની વાર્તાઓ, મોટી વાર્તાઓ તથા અતિ મનનીય સામાજિક લેખોથી ભરપુર પાકી બાધ-ડીંગની.

પુસ્તક ૨ જી વર્ષ ૨ જી રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૩ જી „ ૩ જી રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૪ થું „ ૪ થું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૫ મું „ ૫ મું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૬ ઠું „ ૬ ઠું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૭ મું „ ૭ મું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૮ મું „ ૮ મું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૯ મું „ ૯ મું રૂ. ૬—૦—૦

પુસ્તક ૧૦ મું „ ૧૦ મું રૂ. ૬—૦—૦

સર્વ ફાઇલો સાથે ખરીદનારને રૂ. ૪૫ માં મળશે.
પોસ્ટેજ જીલું.

જો તમે સમાજના શ્રેયમાં રસ લેતા હો, તમારા બાળ-ખચ્યાં, પત્ની, માતા, બહેનોને સદાચારી અને વિચારક બેવા માગતા હો તો જરૂર આજે ને આજે જ સમાજજીવનની ફાઇલો મગાવી લો, સીલકે હશે ત્યાં સુધી મળી શકશે. લખો:-

વ્યવસ્થાપક: સમાજજીવન

૧૦૬, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૪.

ગુજરાતી લિયબ્રેરીઓને:-

સર્વ પ્રકારનાં પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી
કિફાયત ભાવે મોકલવામાં આવશે.
કોઈપણ ગૃહસ્થને ગમે તે પુસ્તક જોઈ
તું હોય તો અમારી પાસેથી મંગાવ્યે
ફાયદો થશે.

લખો.

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરદેશ્વર દાદી સ્ટ્રીટ : પટેલ બીલ્ડીંગ

મુંબઈ, નં. ૪.

એ બોલ

સમાજની વેદીપર દરરોજ કેટલાં બળિદાનો દેવાય છે તેની ગણતરી કરવી અશક્ય છે. ધીમે ધીમે તે બળિદાનોની પ્રથા એવી તો રૂઢ થઈ ગઈ છે કે તે બળ્યા છતાં ન બળ્યા થાય છે, બોયા છતાં ન બોયાં થાય છે અને ધીમે ધીમે હવે તો બણે સમાજ એવાં બળિદાનોથી ટેવાઈ ગયો હોય તેમ સહજ પણ તે તરફ દ્રષ્ટિ કરતો નથી. ન્યારે સમાજસુધારણાનો વિષય ચર્ચાય છે, ત્યારે ગોળ ગોળ રીતે સમાજના અમુક મુદ્દાઓ ચર્ચાય છે, લાંબા ભાષણો અપાય છે, અને એ બધો ઉઠાપોહ બે દિવસમાં શાન્ત થઈ જાય છે. એટલું જ નહિ પણ એ ઉઠાપોહ કરનારાઓની ચારે તરફ ડગલે ડગલે હમેશનાં કેટલાંય નિર્દોષ જીવન રહેંસાય છે. તે તરફ લક્ષ આપવાની યાને બળવા પુરતી પણ કાળજી લેવાતી નથી. હિન્દુ સંસાર એટલે બળિદાનોનું અક્ષય પાત્ર. દેવીના આગળના બળિદાનોમાં તો બળિનો પ્રાણ એક જ ઝટકે લેવાય છે પરંતુ આ બળિદાનોને તો રીખાવી રીખાવીને મારવામાં આવે છે. અને એમને રીખાતાં બોવા છતાં કોષને આહુ ! પણ થતી નથી. વળી આ બળિદાનો કોષ એક જ પ્રકારના યજ્ઞમાં દેવાતાં નથી. પરંતુ રૂઢી યજ્ઞ, સત્તા યજ્ઞ, દંભ યજ્ઞ, દ્રવ્ય યજ્ઞ, સ્વાર્થ યજ્ઞ, જ્ઞાતિ યજ્ઞ, આદિ અનેક યજ્ઞોમાં દેવાય છે. આજ લગલગ દશ વર્ષથી સમાજની ગુંચો ઉકેલવા મથનાર, સમાજના દુઃખે દુઃખી થનાર અને સમાજના ઉત્કર્ષ માટે નિરૂતાથી સતત યજ્ઞ કરનાર “ સમાજ જીવન ” નાં તંત્રી વિદુષી લક્ષ્મીબહેનના અનુગ્રહથી આવાં

કેટલાંક અજિદાનોનું ટુંક વર્ણન આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે આમાંના એકાદ બેના અપવાદ સિવાય બધાં અજિદાનોની હકીકત સત્ય છે. માત્ર દેશ, પાત્ર અને સમયનું પરિવર્તન કરી કેટલીક બાબત ઘટાડવી યા વધારવી પડી છે. પરંતુ અસલ વસ્તુ સત્ય છે; છતાં એ રીતે કોઇને જાહેરમાં લાવવા યા સમાજમાં હીન બનાવવાનો ઉદ્દેશ જરા પણ નથી. કદાચ કોઇની લાગણી આ અજિદાનો વાંચતાં દુઃખાય તો તે માટે ક્ષમા યાચું છું. કારણ આ લખવાનો ઉદ્દેશ માત્ર સમાજને જાગૃત કરવા તથા ઉપર જણાવ્યા મુજબના રાક્ષસ યજ્ઞો બંધ કરાવવાનો છે.

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકઃ જાણીતા સમાજસુધારક, લાઘ નારાયણજી ગોકલદાસ ડોસાણીએ સમાજજીવનમાં આવેલાં આ અજિદાનોને પુસ્તકાકારે છપાવી સમાજની અનુપમ સેવા કરવા ઉત્કંઠા બતાવી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું. અને હજી તેમની ઇચ્છા છે કે બીજાં આવાં અજિદાનો પ્રકટ થાય. ઇશ્વરકૃપા હશે તો બીજાં અજિદાનોથી પણ વાંચક વર્ગને પરિચિત કરવા હું યત્ન કરીશ. આ પુસ્તક બે વાંચક વર્ગના હૃદયમાં નિર્દોષ છુંદાતા અસહાય જીવનપ્રતિ સહજ પણ સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન કરશે તો હું મારા શ્રમને સાર્થક સમજીશ. ઇતિ શિવમ્.

કલકત્તા.
અધિક શ્રાવણ શુકલા-એકાદશી }
વિક્રમાર્ક ૧૯૮૪

નિરંજન.

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલયના માનવંતા ગ્રાહકોને નિવેદન

પૃથ્વીપરની સર્વ પ્રજાઓમાં આજે રાજકીય, ધાર્મિક ને સામાજિક ક્રાંતિની ભેગભેગ ચળવળ થઈ રહી છે. આ યુગધર્મને ઓળખી આપણા સમાજમાં ચાલી રહેલી આપખુદી, અન્યાય, દંભ ને પ્રપંચોને ઉઘાડા પાડી એકેએક સાંસારિક પ્રશ્નને ઝીણવટથી છૂલી તેને ઉકેલ કરનારી રસિક નવલકથાઓ, ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સામાજિક નવલકથાકારો પાસે મોટે ખરચે લખાવીને આ સંસ્થા તરફથી બહાર પાડવામાં આવે છે.

આ સંસ્થા તરફથી બહાર પડતી દરેક નવલકથાની વસ્તુઅંશભૂષિ એવી સચોટ ને સરળ હોય છે ને તેમાં એવી રસની જમાવટ કરેલી હોય છે કે વાંચનારને એકવાર હાથમાં લીધા પછી તે પૂરી કર્યા વગર ચાલતું જ નથી.

આ સંસ્થા તરજીબિયા સહિત્ય પ્રગટ કરતી નથી. તેની મૌલિક Original સામાજિક નવલકથાઓ માટે વિદ્વાનો ને પત્રકારોના ઉત્તમમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે.

આ સંસ્થા તરફથી બહાર પડતાં પુસ્તકો આખાજગદ્દ્ધ ઓપુરુષ સર્વને એક સરખાં ઉપયોગી છે.

તમારે જે સામાજિક પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવો હોય, હિંદુસમાજના ઉદ્ધારની ચાવી જોઈતી હોય, સંસારમાં સ્વર્ગની ઝાંખી કરવી હોય તો અમારી રસપૂર્ણ સામાજિક નવલકથાઓ તુરત મંગાવી લો.

અમારા માનવંતા ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર, અમે સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળાની યોજના કરી છે, જે ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થવાથી સંસ્તે પુસ્તક મેળવી શકાય છે. ગ્રંથમાળાના નિયમો માટે આ પુસ્તકના છેલ્લે પાને જોશો.

અમારાં પુસ્તકો સિવાય બીજાં પણ સર્વ જાતનાં પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી ક્રીડાયતે મળી શકશે. ગ્રાહકોનો સંતોષ એ અમારો મુદ્રાલેખ છે.

લખો:

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય.

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ પટેલ બીલ્ડિંગ મુંબઈ ૪.

અનુક્રમણિકા

અજિદાન	૧ હું	માસ્તર સાહેબની પત્ની.	પાનું : ૧
અજિદાન	૨ જી	ત્રણદેવીનું પથ્થ.	૭
અજિદાન	૩ જી	ચાણું બાવિ.	૧૫
અજિદાન	૪ યું	વિધર્મી વિનોદિની.	૧૯
અજિદાન	૫ મું	શાન્તિની સમાધિ.	૨૭
અજિદાન	૬ હું	વિજયનું અંતિમ વચન.	૩૩
અજિદાન	૭ મું	મનોરમા.	૪૧
અજિદાન	૮ મું	જેઠની જેઠાડી.	૫૧
અજિદાન	૯ મું	કચરાયલી કાન્તા.	૫૯
અજિદાન	૧૦ મું	કમનસીબ કમલા.	૬૭
અજિદાન	૧૧ મું	અબેદનો બેઠ.	૭૩
અજિદાન	૧૨ મું	વિમલાનાં વિતક.	૮૫
અજિદાન	૧૩ મું	કરુણામયી.	૯૧
અજિદાન	૧૪ મું	કુમુદિની.	૧૦૩
અજિદાન	૧૫ મું	સતાયલી શિક્ષિકા.	૧૧૧
અજિદાન	૧૬ મું	દિવાળીની દુર્દશા.	૧૨૧
અજિદાન	૧૭ મું	પટેલની પુત્રી.	૧૨૯
અજિદાન	૧૮ મું	ખંડખોર લીલિ.	૧૩૭

સમાજની વેદી પર

માસ્તર સાહેબની પત્ની

ખગિદાન ૧ છું:

અમારા ગામના અવલ કારકુન અનંતપ્રસાદ ધણા જ ધાર્મિક પુરૂષ હતા. ગામમાંથી કેટલીય બેટ તેમજ ફળ મૂળ શાક તરકારી તેમને ત્યાં આવતાં પશુ તે કદી પશુ તેનો સ્વીકાર કરતાં નહિ. અન્ય રીતે કહીએ તો તે કદી લાંચ રૂસ્વત લેતા નહિ. કદી કોઈ માણસ ખાવાની કોઈ ચીજ માણસ મારફત મોકલાવી દે તો પશુ તે આખા ફળી-આને વહેંચી દેતા, પરંતુ ધરમાં રાખતા નહિ. આથી ગામ લોકની તેમના પર સારી પ્રીતિ હતી. દીન દુઃખી સૌ તેમની પાસે આવી દુઃખ રડતા, તેમજ જીગ્રાસુઓ તેમની પાસેથી કાંઈક આશ્વાસન મેળવતા. નોકર ચાકર હોવા છતાં પોતાનું ધોતીયું તે જાતે જ ધોતા. આથી જ્યારે જ્યારે સમય મળતો ત્યારે ત્યારે હું ત્યાં જઈ તેમના સત્સંગનો લાભ લેતો. એક દિવસ રાત્રે રોનની તપાસણીમાં બાર વાગ્યા પછી જવાનું હોવાથી સ્નાને સાતેક વાગ્યે તેમની પાસે જઈ બેઠો. લગભગ પાંચેક મિનીટ થઈ હશે ત્યાં તેમની ઓફિસનો પટ્ટાવાળો હાથે તથા તેની સાથે એક આધેડ વયની બાઈ આવ્યાં.

સમાજની વેદીપર

ઑફિસના પટ્ટાવાળાને રાતને સમયે ઘેર આવેલો જોઇ અનંતપ્રસાદે તેના આગમનનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં હુમીરે જે કહ્યું તેનો સાર એ હતો કે તેની સાથે આવેલી બાઇ તે જ ગામના એક પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા પેન્શનર શિક્ષકની સ્ત્રી હતી. ગામથી એક માઇલ દૂર આવેલી વાવમાં પડવાની તૈયારી કરતાં તેને જોઇ, સમજાવીને ત્યાં તેડી લાવ્યો હતો.

હુમીર ચાલ્યો ગયો. પેલી બાઇ ઘરમાં જઈ અંદરના ઓરડા આગળ બેસી ગઇ. બાબુમાંની એક વિધવા બાઇ અનંતપ્રસાદની પત્ની પાસે બેઠી હતી તે બોલી ઉઠી:—

“ કોણ કાશી ? તું ક્યાંથી ? ”

કાશીએ છૂટે મોઢે રડવા માંડ્યું. ક્ષણ પછી પોતાનો ઉભરો દબાવીને તે બોલી:—

“ મામી ! હું શું કરું ? મને આજ ત્રણ દિવસથી કશું ખાવાનું આપ્યું નથી. મારાથી બોલાતું નથી. હું તો વાવમાં પડતીંતી તે આ બાઇ મને તેડી લાવ્યો. હવે હું ક્યાં જઉં ? ”

“ ચાલ, પહેલી બાઇ લે. આવ તને ખાવાનું આપું. ” તે વિધવા બાઇ પોતાને ઘેર તેડી ગઇ. તેને ખવડાવી તેની હકીકત પૂછી. અનંતપ્રસાદના પત્ની પણ તેની સાથે ગયાં હતાં. તેમણે આવી અનંતપ્રસાદને નીચે મુજબ બધી હકીકત જણાવી.

કાશીના પતિનું નામ શંભુરામ પંડ્યા છે. તેઓને ચાળીસ રૂપિયા પેન્શન મળે છે. તેમના પુત્રનું નામ મૂળ-શંકર છે. ત્રણેક વર્ષ થયાં તેનું લગ્ન થયું છે. કાશીમાં જરા

આદિત્ય રસિક જાહેન:-

અ. સૌ. માણિકજાહેન ગીગાભાઈ લાખાણી

(મળક)

માસ્તર સાહેબની પત્ની

શુદ્ધિની ખામી છે તેમજ છેક બોળી છે. મૂળશંકરની વહુ નર્મદાના આવ્યા પછીથી જ કાશીની દુર્દશા શરૂ થઈ છે. તે ખિચારી પાસે આખા ઘરનું કામ કરાવવા ઉપરાંત દળવા, ખાંડવા તથા પાણી ભરવાનું કામ લેવાય છે. સાજી માંદી દરેક હાલતમાં તે તે ક્યેં જાય છે. ઘરનાં ખર્ચાં જમી રહ્યા બાદ નર્મદા એમાં વાસણો ભેગાં કરી, તેમાં કડકો રોટલો નાખી કાશીને ખાવા આપે છે. દાળ ભાત વગેરે જે કાંઈ વધ્યું હોય તે જુદું ઢંકાય છે. એક લિખારી પણ એમાં રોટલો લેતાં આનાકાની કરે તે રોટલાથી પણ કાશી સંતોષ માને છે. છતાં રોજ શ્રીમાન શંભુરામના હાથનો કેટલોય માર ખાય છે. તેના શરીર પર આમાં પડી ગયાં છે. ત્રણ વર્ષથી આમ તે બુખ અને દુઃખ સહન કરે છે. સુકા કડકો રોટલો સાથે જાણ પણ નર્મદા આપતી નથી. તે પડોશમાંથી યા ફળીઆમાંથી કાશી બીખ માગી લાવી ચલાવી લે છે. કારણ સુકો રોટલો ગળે પણ શી રીતે ઉતરે ? છોકરો કાંઈ ખોલતો નથી. અને કેળવણી ખાતાનું પેન્શન ખાતા પતિને તો નેતરની સોટીથી કાશીની પીઠનો ભાર દલકો કરવાનું નિત્ય કર્મ જ થઈ પડ્યું છે. ગઈ અગીઆરસને દીને તેની પાસે નક્કોરડો અપવાસ કરાવ્યો. આરસને દિને શિક્ષક સાહેબની સોટીનાં પારણાં કર્યાં. છેક સાંજે ૭ વાગે બુખથી અત્યંત પીડાઈ નર્મદા પાસે ખાવાની યાચના કરી તો ત્યાંથી ભાતો પડી. એટલું જ નહીં પણ છાતી ઉપર ચઢી બેસી કાશીને ખૂખ મારી. જેમ તેમ તે રાત્રે સુઈ રહી. તેરસને દિને શિક્ષક સાહેબે તેને માર મારી કાઢી મૂકી. તે ક્યાં જાય ? રાત્રે ધર્મશાળાના ઓટલાપર પડી રહી. ત્રણ દિવસ તો નક્કોરડા ગયા. છતાંય તે પાછી ચૌદશે ઘેર ગઈ. ઘરનું બધું

સમાજની વેદીપર

કામ ભૂખે પેટે કર્યું. પાણી ભરીને આવતાં લથડીયું આવ્યું. માગર જેમ તેમ સંભાળી પણ ઘડો પડી ગયો. ઘેર આવતાં આ થયેલા મહાન નુકસાન માટે ચેન્નનર સાહેબે તેનાં હાડકાંને ચુરો કર્યો અને ઘર બહાર હાંકી કાઢી. બાપની ઉમ્મર છે ચાળીસ વર્ષની. પિયરમાં કોઈ નથી. તેમ બાપ ચાલચલણની પણ સારી છે. તે રાત્રે છોકરાઓની નિશાળમાં પડી રહી. બીજે દિને એટલે આજ સવારમાં ઉઠી વાવમાં પડવાના ઇરાદાથી ધીમે ધીમે જેમ તેમ કરી વાવ પાસે ગઈ. પણ દિવસે ઘણા માણસનેા અવરજવર હોવાથી ત્યાં એક જળામાં ધૂપાઈ રહી. સંધ્યાકાળે વાવમાં પડવા માટે પગથીઆં ઉતરતી હતી ત્યાં હુમીર આવતો હતો તેની નજરે પડી. તેણે તેને ઓળખીને સમજાવીને અહીં લાવ્યો.

આ વાત સાંભળી ત્યાં ખેડેલા તમામનું હૃદય કકળી ઉઠ્યું. મને તો એમ થયું કે માસ્તરનાં હાડકાં જ ભાંગી નાખું. પણ કાયદો એવી બાબતમાં આડે આવે છે. તેથી ગુપચુપ રહેવું પડ્યું. અંતે તે બાપને પુછતાં ખબર પડી કે તેના દૂરના એક મામા નડીઆદમાં રહેતા હતા. તેના યજમાનેા તેને ઓળખે છે અને જો તે નડીઆદ જાય તો ત્યાં તે રોટલે દુઃખી થાય નહિ. બાકી એ વિના તો ઉપર આભ અને નીચે ધરતી છે. તેને જવાનું બીજું ઠેકાણું નથી. બીજે દિને સવારમાં જ અનંતપ્રસાદ, મેં, તથા બીજા ત્રણેક ગૃહસ્થોએ મળી તેને નડીઆદની ટીકીટ ઉપરાંત દશેક રૂપીઆ રોકડા કરી આપ્યા. જતાં જતાં તે કહેવા લાગી. “ એમનેા આ લોટો મારી પાસે રહી ગયો છે તે હું આપી આવું. મારી વહુ બચારી ખોળ્યા કરશે. ”

માસ્તર સાહેબની પત્ની

છેવટે તેને ઘર તરફ ન જવા દેતાં હુમીર સાથે સ્ટેશને વિદાય કરી.

પ્રિય પાઠક ! કહીશકે આ પેન્શનર શિક્ષક મહાશય જેવાં કેટલાં પાપાણુ હૃદયો આ સમાજમાં છે ? પોતાની પત્નીની આવી દશા કરનાર નર રાક્ષસ તેં જોયા છે ? પુત્ર વધુને પણુ શાની ઉપમા આપવી ? એ બધા પછી સમાજને એટલું જ પૂછીશકે એ કૂર ધાતકી સમાજ ! આટલું દુઃખ સહન કરવા છતાંય લોટા માટે વહુની દયા ખાનારી સરવહૃદયા સ્ત્રીઓના હૃદયદ્રાવક નિશ્વાસોથી હજી તું કેમ બચી રહ્યો છે ?

પ્રભાદેવીનું પણ

અગ્નિદાન ૨ જી:

લલિતા અપહરણ કેસમાં ગાયન્દાગીરી (જામુસી) કરતાં કરતાં કેટલાંક સૂત્રો હાથ લાગતાં હું લખ-
નો જમ પહોંચ્યો. જે સૂત્રોના આધારે હું અનુસંધાન કરતો
હતો તે ઉપરથી અસદ્ અભિપ્રાયથી લલિતાનું હરણ થયેલું
જણાતું હતું. આથી લખનોમાંની વાર-વનિતાઓના મકાનોમાં
ખાનગી તપાસ કરવાની મને ફરજ પડી. લલિતાનો ફોટો
મારી પાસે હતો અને હમેશ તે જોઈ તેના ચહેરાનું મનન
કરવાથી મારા હૃદયમાં તે છબી એવી તો ચિતરાઈ રહી હતી
કે ગમે તે વેશમાં પણ તેને ઓળખવી એ મને સહેલું હતું.

એક દિવસ હું તપાસ માટે પ્રભાદેવીના મકાનપર જમ
ચઢ્યો. પ્રભા વારવનિતા હોવા છતાં પોતાના નામ સાથે દેવી
શબ્દનો યોગ કરતી હતી. તેના આ કાર્યથી મને અત્યંત
આશ્ચર્ય થયું. સંગીતના એક એ મધુર આલાપ થયા પછી
તે પોતાના નામ સાથે દેવી શબ્દનો ઉપયોગ શા માટે કરતી
હતી તે પૂછતાં તેણે કહ્યું:—

‘જનાબ ! કલકત્તામાં કાલીદેવીને બકરાનો ભોગ અપાય
છે. ધણે ભાગે બકરીઓને અગ્નિદાનમાંથી મુક્ત રખાય છે.
તેમ જ મેં પણ ‘ નરબલિ ’ સ્વીકારવાનું પણ લીધું છે. સ્ત્રી-

સમાજની વેદીપર

જાતિને હું તેમાંથી મુક્ત રાખું છું. પુરષોના તન, મન, ધન વગેરેનું અજિદાન લઇને તેમનાં હાડયામવત્ કંઠાલ દરિદ્રી સ્ત્રીરને મારા મુખજલના પયજર વડે ઠોકરે ઉડાવી દઉં છું. પણ જો કોઈ સ્ત્રી અજિદાન મારા અપ્પરમાં ફસાયેલા બીજા કોઈના અપ્પરમાં ફસાતું હોય તો હું મારી તમામ શક્તિ વાપરી તેનો ઉદ્ધાર કરું છું. આથી મેં માઈ નામ પ્રભાવતી બદલી પ્રભાદેવી રાખ્યું છે. કાલીકા જેમ સમસ્ત ભારતવર્ષની માતા છતાં કલકત્તામાં વસી છે, દેવી છતાં નમ્મ રહી છે, અપરિમીત શક્તિશાલિની હોવા છતાં નરમુંડની માળા ધારણ કરે છે તેમ હું ગુજરાતી હોવા છતાં લખનૌમાં રહી છું. હિન્દુ છતાં, હિન્દુનું નામ ધરાવવા છતાં કોઈ વખત દક્ષિણી તો કોઈ વખત અંગાળી તો કોઈ વખત મુસલમાની પોષાક તથા બોલી ધારણ કરું છું. અને સ્ત્રીઅજિદાનોથી મારો ભંડાર ચિકાર કરવાને બદલે નરઅલિથી જ માઈ અપ્પર ભરું છું. આ મારા વ્રતની પૂર્ણાહતિ મારા જીવન સાથે જ કરવાની છે. છતાં વ્રતના ઉદ્દેશ્યપત્ર તરીકે નરઅલિદાન લેવા સાથે સ્ત્રીઉદ્ધાર પણ કરતી રહું છું.’

તેની આ વાતથી મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. મેં મારા વ્યક્તિત્વનો જેવો તેવો ભાસ તેને થવા દીધો હતો છતાં જે કાર્ય માટે હું આવ્યો હતો તેથી તે કેવળ અજાણ જ હતી. મેં કુતુહલવશ થઈ તેને પ્રશ્ન કર્યો:—

‘તમે જે કહો છો તે કેવળ સાચું છે ? હું તો માની શકતો નથી. તેમ જ તમારી ભાષા સંસ્કારી લાગે છે તેમ જ તમારું પણ જોતાં તમારું જીવન કોઈક ઉડા રહસ્યથી ભરપૂર જણાય છે. તમને હરકત ન હોય તો કાંઈક વધુ સાંભળવાની ઇચ્છા પણ છે.’

પ્રભાટેવીનું પથ્થુ

‘ માફ કરેલું અક્ષરેઅક્ષર સત્ય છે. ’ આમ બોલતાં તે ઊઠી અને બાણુના કબાટમાંથી ત્રણ ચાર કાગળો કાઢતાં તે બોલી:—

‘ અત્રેના પ્રસિદ્ધ લક્ષ્મીનંદન જવાલાપ્રસાદ બાણુને તો આપ ઓળખતા જ હશે. એમની મિલકત કમમાં કમ આઠ કરોડની હતી. મારા ખર્ચરમાં એ મદાશય સપડાઇ ગયા અને આજ ચીંથરેહાલ લિખારીની દશામાં તેમની સ્ત્રી એમને જે કાંઇ આપે તે ઉપર જીવન નિભાવી રહ્યા છે. આ કાગળો વાંચશે તો મારા કથનની ખાત્રી થશે. આમાં બન્ને બાળતના પુરાવા છે. ’

તેના હાથમાંથી કાગળો લઈ એક પછી એક વાંચતાં હું આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ બની ગયો.

પહેલો કાગળ નીચે મુજબ હતો:

શ્રીમતિ પ્રભાટેવી !

મારે તમને પત્ર ન જ લખવો જોઇએ છતાં ફરજ પડે છે. તમે મને તે કરો તેમાં હું આડે આવી શકું નહિ; પરન્તુ છેવટની વિનંતિ એટલી જ છે કે તમે બાણુજી (જવાલાપ્રસાદ)નું સર્વસ્વ લઇ લ્યો તે માટે મને કાંઇ જ દુઃખ નથી. મારા પોતાના દગીના પથ્થુ તમારી તૃપ્તિ માટે આ સાથે મોકલું છું અને બદલામાં એટલી જ લિક્ષા માગું છું કે એમનું સર્વસ્વ લઇને પથ્થુ એ મને પાછા સોપો.

લી. તમારી કૃપાની લિખારી
ગુણવતી.

જવાલાપ્રસાદની સ્ત્રીને આ પત્ર પૂરો કરી બીજો જવાલાપ્રસાદના કાકાને પત્ર વાંચવા માંડ્યો:—

સમાજની વેદીપર

શ્રીમતિ પ્રભાદેવી !

તમારો પત્ર મળ્યો. જવાલાપ્રસાદ પાયમાલ થઈ ઘરઘર ભટકે છે અને તેની એ દશાનું મુખ્ય કારણ તમે જ છો. એ આખી દુનિયા જાણે છે. છતાં તમારા તરફથી આવી સહૃદય માગણી આવે એ તો ન માની શકાય તેવું છે. છતાં તમારા જ હાથથી લખેલો પત્ર જ્યારે હું વાંચું છું ત્યારે શંકાને સ્થાન આપવું હું યોગ્ય ધારતો નથી. બલે ! તમારી ઈચ્છા મુજબ જવાલાપ્રસાદની બધી સંપત્તિ તમે તેની સ્ત્રીના નામે રજીષ્ટર દાનપત્ર કરી મને મોકલો. હું તેની વ્યવસ્થા તમારા લખવા મુજબ જ કરીશ. સૌ. ગુણવતીને એ શરતે તે સંપત્તિ આપીશ કે જેમાંથી તે જવાલાપ્રસાદને માત્ર ખોરાકી પોષાકી ઉપરાંત કંઈ જ ન આપી શકે.

લી૦

અમુલખપ્રસાદ.

ત્રીજો પત્ર ગુણવતીનેા દત્તો:

બહેન પ્રભાદેવી !

કાકાજીની મારફત બધી હકીકત જાણી. હું સમજી નથી શકતી કે મારે તમને શાની ઉપમા આપવી ? તમે જ મને અને મારા પતિને પાયમાલ કરી મારા સંસારનું સત્યાનાશ કાઢ્યું. મારા ધણી બીખ માગતા થયા-નાદાર થયા. અમને અન્નવસ્ત્રનું કષ્ટ પડવા લાગ્યું. અને તે જ વખતે પાછાં તમે જ એ સંપત્તિ મારા નામે કરી આપી અમને સુખી કર્યા. પણ આમ સંપત્તિ પડાવી લઈ વળી પાછી દાન કરવાનો આપનો હેતુ હું સમજી શકી નહિ. ખેર ! ગમે તે હો, પણ

પ્રભાતેવીનું પણુ ૧૪૫૭૫

મારા ઉપર કરેલ અનુગ્રહ માટે આપની ચીરઝલ્ફી રહેવા ઉપરાંત ઇશ્વર પાસે પ્રતિદિન આપની મંગળ કામના કરીશ.

લી. તમારી ન્હાની બહેન ગુણવત્તી.

પત્રો વાંચ્યા બાદ મેં પૂછ્યું: ‘ તમારે આમ કરવાનું કારણ ? ’

‘ એ જ મારી પ્રતિજ્ઞા છે. માફ જીવન ખરાબ કરનાર- મને વારવનિતા બનવાની ફરજ પાડનાર જ એ પુરુષજાતિ: અને તેથી જ તે વેર લેવાને માટે હું પુરુષોને પાયમાલ કહું છું અને તેમના અત્યાચારથી પીડાતી બિચારી સ્ત્રીઓને મદદ કહું છું. માફ જીવન વૃત્તાંત સાંભળી તમે મને અન્યાયી નહિ જ કહો. છતાં આખરે તમેય પણ પુરુષ તો છોજને ! ’ તે ખડખડ હસી પડી.

‘ મને યાદ પણ નથી કે મારાં માઆપ ક્યારે મરી ગયાં તથા હું ક્યારે પરણી તથા ક્યારે રાંડી. જ્યારે હું કાંઈક સમજતી એટલે કે લગભગ બારેક વર્ષની થઈ ત્યારે કેમ મારા દૂરના બેનવી સુમનલાલ પાસે હું રહેતી હતી. બધાં મને તેની સાળી તરીકે ઓળખતાં. પણ મેં મારી બેનનેય દીડી નથી. તેમ સગાઈ શી રીતની તે પણ જાણી નથી. સુમનલાલ મારા તરફ અત્યંત પ્રેમથી જોતો હતો. દરેક રીતે મને રાજી રાખતો હતો. એક દિવસ તેને વિચારમાં બેઠેલા જોઈ મેં સહજ પ્રશ્ન કર્યો કે: કેમ ! શા વિચારમાં પડ્યા છો ?

તે મારા તરફ ક્ષણ જોઈ રહી બોલ્યો: ‘ તારા જ વિચારમાં છું, પ્રભા ! તારી બહેન મરી ગયા પછીથી તું

સમાજની વેદીપર

મારી સાથે એવી તો હજી ગઇ છે કે તારાથી એક પણ પથ્રુ હું જુદો રહી શકતો નથી. કોણ જાણે મારી શી દશા થશે ? ’

તેના શબ્દોથી માંડે મુખ રાતું થઈ ગયું. હું નીચું જોઇ બીજા ઓરડામાં ચાલી ગઇ; પરંતુ મારા મનમાં તેને માટે પ્રેમનું પંજરણ થવા માંડ્યું. તેની સાથે લગ્ન કરવાના હવાઇ કિલ્લા મનમાં બાંધવા માંડ્યા. ત્યાં સુધી મને ખબર જ ન હતી કે હું સમાજની વેદીપર પતિદેવના હાથે બળિદાન રૂપે હોમાઇ ગઇ હતી. ધીમે ધીમે તે પોતાનો પ્રેમ બતાવવા લાગ્યો અને લગ્ન કરવાનું વચન આપતાં એક દિવસ તેણે મારા કૌમારવ્રતનો અંત આણ્યો. મને પણ તે ક્ષણે લગ્નની છતાવળ ન જણાઇ. હું તો તેની પાછળ ઘેલી જ બની ગઈ હતી. લગ્નની આવશ્યકતાનો વિચાર કરવા જોટલી પણ મારી જુદી રહી ન હતી. આ રીતે ચાર વર્ષ વિત્યાં, પરંતુ કુદરત અમારી આડે આવી. મને ગર્ભાવસ્થાનાં ચિન્હ જણાતાં મેં લગ્ન માટે હઠ કરવા માંડી એટલે તે પોતાના કાકાને ત્યાં જઇ લગ્ન કરવાના બ્રહ્માને મને તેડીને અજમેર આવ્યો.

અહીં આવ્યા બાદ તેનું વર્તન એકદમ બદલાઈ ગયું. એક કંઠાળ જેવા જણાતા વૈશ્ય સાથે તેણે માંડે લગ્ન કરી દીધું. આ વખતે મને એવો માસ જતો હતો. તે વૈશ્યને પ્રથમ તો આ બાબતની ખબર ન હતી, પરંતુ જ્યારે ખબર પડી ત્યારે પણ પ્રસૂતિના સમય સુધી તો તે કાંઈ ન બોલ્યો. પુત્રીના પ્રસવ પછી છ સાત માસ બધું ઠીક ઠીક ચાલ્યું, પણ પછીથી તેણે પોતાનું રૂપ પ્રકાશ્યું. તેને નોકરી ધંધો કાંઈ જ ન હતો. બાંધ પીવાની ટેવ પડી હતી, વખતે

પ્રભાતેવીનું પણ

વખતે ગાંજે પણ ખરો જ. પૈસા ખુટ્યા અને તેનું ખર્ચ સ્વરૂપ મારી નજરે પડ્યું. ગામના સહેલાણી યુવકોને પોતાને ઘેર લાવવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે તેમની સાથે કુકર્મ કરવા મને ફરજ પાડવા લાગ્યો, જેથી ગુજરાન નીકળે. મેં પ્રથમ હઠ કરી ના પાડી, પરંતુ ‘ કૌમારાવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરનારી સતિ સાધ્વી ’ આદિ વાક્યોના પ્રયોગ તથા મારથી હું ત્રાસી ! મને લાગ્યું કે જો હું તેના મિત્રોને ખુશી રાખું તો માફ દુઃખ ટળે અને હું શાન્તિથી રહી શકું.

આમ કરતાં એકાદ વર્ષ ગયું ત્યાં તે મૃત્યુ પામ્યો. તેના મિત્રો મને આશ્રય આપવા તત્પર થઈ રહ્યા. હવે મારા મનને પણ કાંઈ સંકોચ થતો ન હતો. એક જણે મને પાંચ હજારના દાગીના અને દસ હજાર રોકડા આપ્યા અને તેની સ્ત્રી તરીકે હું તેની સાથે દિલ્હીમાં આવી રહી; પરંતુ તેની સાથે હું લાંબો વખત ન રહી શકી. અમારા ઘરમાં એક નોકરડી હતી. દેખાવમાં તે અમાવાસ્યાની રાત જેવી ઉજ્જવળ અને આનંદકારક હતી. તે પુરૂષ મારાથી છુપો છુપો તેની સાથે પોતાની પાશ્વવિકતા પૂર્ણ કરતો હતો. મેં તે જોયું. મારા હૃદયમાં ધર્ષામિ પ્રકટયો. પુરૂષ માત્ર બેવફા અને સ્વાર્થી, એ નિશ્ચય થયો અને હું મારા દાગીના તથા મારા નામ પરના રૂપીઆ બેંકમાંથી લઈ તેની સાથે લડી અહીં આવી.

જે પુરૂષ જાતિએ મારી આ દશા કરી તેના પર વેર લેવું અને નિર્બળ સ્ત્રી જાતિનું રક્ષણ કરવું, એવી મેં પ્રતિજ્ઞા કરી. મારા પૈસા, મારી યુવાની, માફ સૈદ્ધ્ય, હાવભાવ આદિના સાધન વડે હું તે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરું છું.

સમાજની વેદીપર

તેની વાતથી મને હિંદુ સમાજ તથા તેના અભ્યાસારથી થતી દુર્દશા માટે ઘણું જ લાગી આવ્યું. મુકામ પર જઈ આ જ વાતનો વિચાર કરતો તંદ્રાવશ થયો. તંદ્રામાં પથ જાણે તે આવીને કહેવા લાગી:—‘વિચારવાનું કારણ નથી. ભારતની સમસ્ત સ્ત્રીઓને મારા જેવી દિક્ષા આપી, પુરુષ જાતિ પર પુરેપુરું વેર લઈ, હિન્દુ સમાજનો ધ્વંસ કરી નાખીશ. સ્ત્રીશક્તિ કેટલી પ્રબળ છે તે તમને પ્રત્યક્ષ કરાવીશ.’

આંખ ઉઘડી ગઈ, મુખમાંથી સહસા બોલાઈ જવાયું: ‘હાય ! હિંદુ સમાજ તારા અપરનાં બલિદાનોની હાય થું નહિ કરે ?’

ચાડનું ભાવિ.

અભિદાન ૩ જી:

મારા એક પરમ સ્નેહીને ત્યાં તેની દીકરીના લમના આમંત્રણને લીધે મારે જવું થયું હતું. મિત્ર જરા સારી સ્થિતિના ગૃહસ્થ હતા. તેમ જ તેમનું કુટુંબ કંઈક કેળવાયલું પણ હતું. લમના કેટલાક જીના રિવાજોને તેમણે તિલાંજલી આપી હતી છતાં કેટલાક વખોડવા જેવા રિવાજ પણ હજી ચાલુ હતા. કારણ સમાજના બધા નિહનીય રિવાજોને કાઢી સમાજ સામે ખુલ્લો બળવો કરવાની હિમ્મત તેમના પોતામાં તો હતી જ, પરંતુ તેમના બીજા કુટુંબીઓ હજી તે સ્થિતિએ પહોંચ્યા ન હતા.

દૂર દૂરનાં સગાંને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યાં હતાં અને તેમાં નિરાધાર અબળાઓને ખાસ કરી આમંત્રણ કરાયાં હતાં. જેથી પોતાની નિરાધાર સ્થિતિનો ખ્યાલ તેઓ કાંઈક વિસરે, અને હજી પણ પોતાને યાદ કરનાર કોઈક છે ખરું એમ તેમને આશ્વાસન મળે. આવાં આવેલાં સગાંમાં એક મા દીકરી પણ હતાં. માનું નામ કિશોરી અને દીકરીનું નામ ચાંમતી હતું. કિશોરીનું વય પાંત્રીસ છત્રીસ હશે પરંતુ દેખાવ બેતાળીસ પીસ્તાળીસ જેવો હતો. ચાંમતી બાર

સમાજની વેદીપર

વર્ષની હતી. સ્નેહીને ત્યાં આવેલા મંડળમાં ચા૩ ખાસ બધાનું ધ્યાન ખેંચતી હતી. તેની સુંદરતા અને ધીમે ધીમે પ્રકાશમાં આવતી મુગ્ધાવસ્થા, તેનું નમ્ર પણ મીઠું અને મનહરણુ ભાષણ, તેની ઝડપી પણ આકર્ષક ચાલ, નિર્દોષ નૈસર્ગિક અંગલંગી, તેમ જ તેની મૃદુતા અને અંગેઅંગની કામળતા ભલભલી સ્ત્રીઓને પણ મોહમાં નાખે એવી હતી. લગ્નમાં મારા સ્નેહીના બીજા એક શ્રીમંત સગાનું કુટુંબ પણ આવેલ હતું. અંદર અંદર વાતચીતમાં એમ પણ હું જાણવા પામ્યો હતો કે એ સગાના એક પુત્ર જે હાલ કોલેજમાં ભણે છે તેની સાથે ચા૩નો વિવાહ કરવાની મારા સ્નેહીની ઇચ્છા હતી. કારણ, ચા૩માં સૌદર્ય સાથે કેળવણી પણ હતી અને એમના એ સગાનું કુટુંબ પણ કેળવાયલું અને શ્રીમાન હતું. છોકરો પણ યોગ્ય હતો. જેથી બન્ને જણ સુખી થાય એમ હતું. લગ્ન પ્રસંગે આવેલાં મહેમાનો ગયા પછી ચા૩ તથા તેની માતા બેચાર દિવસ વધારે રોકાયાં હતાં. મને પણ બે દિવસ વધુ આગ્રહથી રોક્યો હતો. તે દરમ્યાન મેં મારા સ્નેહીને ચા૩ના લગ્ન સંબંધમાં પૂછ્યું. તેમણે અમે બધાં બેઠાં હતાં ત્યાં ચા૩ તથા તેની માતાને બોલાવી તેમનો વિચાર પૂછ્યો. ચા૩ની માતાએ આંખમાં આંસુ સાથે કહેવા માંડ્યું:—

અમારી પહેલાંની સ્થિતિ બધાં જાણે છે. મારા પતિ સરકારી નોકરીમાં હતા. પગાર પણ ઠીક હતો. મારા જેઠા ગુજરી ગયા ત્યારે તેમનો બધો ખર્ચ અમારે માથે પડ્યો. અને અમારું જે કાંઈ હતું તે બધુંય તેમાં હોમાયું. તે પહેલાં મારા જેઠા દીકરાના લગ્ન વખતે પણ મારા પતિએ કેટલાક

ચારુનું ભાવિ

રૂપિયા મારા જેઠને આપેલા. ત્યારબાદ મારા જેઠાણી ગુજરી ગયાં અને થોડા જ વખતમાં મારા પતિ પણ દેવ થયા. એ દેવ થયા પછી મારો દીકરો મંજુલાલ અને દીકરી આ ચારુને લઈ થોડા વખત તો મેં જેમ તેમ ગાળ્યો. પણ પછી મને ખાવા પીવાની પણ સાધારણ તકલીફ પડવા માંડી. મારા દીકરા દીકરીને મેં મારી બહેનને ત્યાં મોકલી દીધાં અને હું કેટલાક મહિના બહેનને ત્યાં, તો કેટલાક મહિના મારા એક માસીના દીકરા ભાઈને ત્યાં રહેવા લાગી, જેમ તેમ કરતાં વર્ષ પછી વર્ષ જવા લાગ્યાં. મારા જેઠનો દીકરો હાલ ડોક્ટર છે. સરકારી નોકરી કરે છે. બે પૈસા કમાય છે; પરંતુ મારા લેણા નીકળતા પૈસા આપવાનું નામેય દેતો નથી. લોકો કહે છે ‘તું દાવો કરી હુકમનામું બળવ’ પણ ભત્રિજા પર હુકમનામું બળવવું કે દાવો કરવો એ મને રૂચતું નથી. મંજુ હાલ નોકરી કરે છે. રૂપિયા બાર પચાસ મળે છે કારણ, તેનામાં જરા અક્કલ ઓછી છે. ઉમ્મર લાયક થઈ ગયો છે છતાં કોઈ કન્યા દેતું નથી. ચારુને માટે ભૈત્રણ ઠેકાણે વર તૈયાર છે. આ સાલ ક્યાં વિના ચાલે તેમ નથી. ઠેકાણાંય સારાં છે. તેમાં તમે બતાવ્યું તે તો મને બહુ જ પસંદ છે. ચારુ રાજી છે, પણ નિરૂપાય; મારો દીકરો એમને એમ રહી જાય અને મારા ધણીનો વંશ છતે દીકરો જાય એ મારાથી સહન થતું નથી. તેથી જ હજી ચારુનું નક્કી કર્યું નથી. કોઈ મારા દીકરાને કન્યા આપે તો તરત ચારુનું નક્કી કરી નાખું. મંજુના લગ્નમાં બે હજાર રૂપિયા સુધી હું ખર્ચવા તૈયાર છું, મારું પલ્લું, દાગીના, ઘર બધુંય વેચી બે હજાર સુધી ખર્ચ કરું. પણ મારા દીકરાને કન્યા મળે તો મારે ચારુનો એક પૈસો લેવો નથી. પણ જો મંજુ કન્યા

સમાજની વેદીપર

ન મળે તો મારે ચારનું સાદું કરવું પડશે. હું જાણું છું કે સાટામાં યા તેખડામાં આપેલી કન્યા સુખી થતી જ નથી. અને મારી કોમળ ચાર દુઃખમાં રહેંસાઈ જશે. પણ મારો ઉપાય જ નથી. ભલેને, મંજુને રૂપાળી કન્યા ન મળે, જરા કાળા ને કદરૂપી દશે તોય હુંય ચલાવી લઈશ, પણ મારા ધણીનો વંશ રહે એટલે ખસ.

હવે મને ચાર માટે શી સુઝ પડે? જ્યારે જ્યારે લક્ષ્મીની વાત નીકળે છે ત્યારે ત્યારે એ છોકરી પોતાના ભવિષ્યનો વિચાર કરતી એકલી બેઠી બેઠી રડ્યા જ કરે છે. મારાથી નથી આમ થતું કે નથી તેમ થતું. મને કોઈ એમ વચન આપે કે મારા દીકરાને ગમે ત્યાંથી બે ફગ્ગર ખરચતાંય કન્યા અપાવશે તો હું હમણાં ચારને તમે કહો ત્યાં પરણાવું. પણ ઘરમાં કોઈ પુરુષ ન હોવાથી મારે માટે કોણ તકલીફ ઉઠાવે? મારી ચિતા કેને પડી હોય? મંધિર હવે તો રસ્તો ખતાવે ત્યારે ખરો. પટેલીઆના છોકરા ગાંડા હોય તોય વરી જાય. પૈસાદારના છોકરા વ્યસની હોય તોય પહેલા પુખ્ત અને અમારા ગરીબના છોકરા સીધા સાદા પણ જરા ભોળા હોય એટલે અમને કોઈ ન પૂછે. આવો સમાજ છે ! ખેર ! જે થશે તે ખરું; નહિ તો આખરે એ સમાજની કોટે મારી ચારનું બળિદાન તો છે જ.

પાઠક ! આ જાણી તને કાંઈ જ લાગણી નથી થતી ? આનો કોઈ રસ્તો છે ?

નોટ—આ વાત સાચી છે. તે બાબા હજી કુંવારી છે. જાતે બ્રાહ્મણ છે. હજી તેની માતા પુત્રના લક્ષ્મી તળવીજમાં છે. બે છોકરાનું લગ્ન રૂપીઆ ખરચતાંય થાય તે તો બિચારી ચારને ભવ સુધરે. નહિ તો પછી રાક્ષસ સમાજના જડબામાં એક ભોગ વધુ.

લેખક:

વિધર્મી વિનોદિની

અગિદાન ૪ થું:

દૈનિક “દૈન્ય” માં સનાતન ધર્મની લાંછન ! મુસલમાનોની કારસાજી, સ્વેચ્છાપૂર્વક મુસલમાન, સામુનો ત્રાસ, ધન્ય હિન્દુસંસાર ! આવા મોટા અક્ષરે મથાળાં વાંચી કુતુહલ ઉત્પન્ન થયું. હાથમાનો મ્હાનો ખાલો ટેમલપર મૂકી વાંચવામાં લીન થઈ ગયો. આગલે દિવસે પોલિસ કોર્ટમાં ચાલેલા એક કેસની હકીકત તેમાં હતી. બીજા બધા સાક્ષીઓની જુગાની ઉપર ટુંક નજર ફેરવી જઈ અંતમાં ‘વિનોદિની’ ની જુગાની વાંચવી શરૂ કરી.

‘નાનપણમાં જ મારા માળાપ મરી ગયેલાં હતાં. મારો ભાઈ મારા કરતાં ચાર વર્ષે મોટો હતો. મા બાપ મરી જતાં ઘર તથા જમીન ગીરો મૂકીને મારા ભાઈએ ખારમું કરેલું. પછી મારી મા મરી ગઈ ત્યારે અમારી પાસે એક પાંચ પણ નહોતી. છતાં ન્યાતના લોકોએ જખરજસ્તી કરી ખારમું કરવા ફરજ પાડી. અમારી નાતના એક માણસે દયા ખતાવી મારા ભાઈને રૂપીઆ પાંચસો ધીયા, અને તે ન્યાતવાળાઓના પેટમાં પૂરાયા.

સમાજની વેદીપર

મારા ભાઈએ હવે ગુજરાત માટે નોકરી બોળવા બહાર-ગામ જવાનો વિચાર કર્યો. પેલા દયાળુ મહાશય વસંતલાલે વ્યાજનો તગાદો કરવા માંડ્યો. ખાવાનું ન મળે ત્યાં વ્યાજ ક્યાંથી ભરવું ? વસંતલાલે મારા ભાઈને સલાહ આપી કે તેણે માફ લગ્ન વસંતલાલ સાથે કરવા કબુલાત આપવી અને મને વસંતલાલને ત્યાં મુકી તેણે મુંબઈ બહુ નોકરીની શોધમાં જવું. આથી તે રૂપિયા ભરવા ન પડે; માત્ર વ્યાજ આપવું પડશે.

મારા ભાઈને રૂપિયા માફ થાય અને માત્ર વ્યાજ જ ભરવાનું રહે, તેમ વળી મારા ખર્ચનો બોલો પણ ઓછો થાય એ સગવડ મળતાં તેણે મને વસંતલાલને ત્યાં મૂકવા નક્કી કર્યું.

મારા ભાઈને ગયે છએક મહિના થયા. તે દરમિયાન વસંતલાલે મારા તરફ અત્યંત ભાવ બતાવવા માંડ્યો. તથા ભાવીપત્ની તરીકે પ્રેમ કરવા માંડ્યો. મેં લગ્ન કરવા કહ્યું. તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે ' શા માટે ગભરાય છે ? તારો ભાઈ આવશે એટલે લગ્ન કરીશું. ' આવા દિલાસા સાથે એક દિવસ તેણે મારા બોળપણનો લાભ લઈ પોતાની પાપવાસના પુર્ણ કરી. તે મને ઉપરથી ઘણો પ્રેમ બતાવતો, આથી હું તેની પાછળ ઘેલી બની ગઈ, પણ એ પ્રસંગ ક્યાં સુધી છુપેો રહે ? મને સાતમે મહિનો જવા લાગ્યો. હું રાત દિવસ રડું અને લગ્ન બાબત કહું. પણ તે કહે કે ' તું ગાંડી છે. આ સ્થિતિમાં લગ્ન શી રીતે થાય ? લોકો શું કહે ? છૂટાછેડા થયા બાદ લગ્ન કરીશું અને લોકોથી આ બાબત છૂપી રાખવા આપણે ચાલોદ જઈએ. ત્યાં બાળક જન્મ્યા પછી પાછા આવતાં રહીશું. '

વિધર્મી વિનાદીની

મારા હૃદયમાં જરાય શંકા ન હતી. મને તેનો અનહદ વિશ્વાસ હતો. ગામમાં પણ તે આખરદાર તથા ન્યાતનો પટેલ ગણાતો. મને બીજે જ દિવસે રાતની ગાડીમાં લઈ તે આશોદ આવ્યો. અને તે જ દિવસે એક આત્મણ સાથે કેટલોક અંદાજરત કરી મને કહ્યા વિના જ તે પાછો ફર્યો. મેં પેલા આત્મણ કે જેનું નામ કાળિશંકર હતું તેને વસંતલાલ બાબત પૂછતાં તેણે કહ્યું કે તે તો મને રૂપિયા અઢીસોમા વેચી ગયો હતો. છોકરું થાય તે મારી નાખવાનું હતું, અને મારે હવે હંમેશાં એ આત્મણની વેચાણ તરીકે રહેવાનું હતું. હું રડી રડીને આકાશ પાતાળ એક કરવા લાગી, પણ શો ઉપયોગ ? આખરે હિમ્મત લાવી, ભાવી ઉપર આધાર રાખી લાગ મળે તો નાશી જવાનો નિશ્ચય કર્યો; પણ દિવસે દિવસે મારી સ્થિતિ એવી થતી જતી હતી કે તે વખતે નાસી જવું મારે માટે દુષ્કર હતું.

પંદરેક દિવસ ગયા હશે ત્યાં તો એક દિવસ રાત્રિ હિંદુ-સમાજના દંભની પૂરેપૂરી વિચિત્રતા મારા જોવામાં આવી. કાલિશંકરને ત્યાં હંમેશાં યજ્ઞમાન આવતા અને તે દ્વારા તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો. એક દિવસ એક યુવાન ગૃહસ્થ આવ્યો. કેઈ શ્રીમંત જણાતો હતો. પંદરેક દિવસ ત્યાં રોકાવાનો હતો. કાલિશંકર સવારથી જ તેની આસનાવાસનામાં પડ્યો હતો. દશેક આત્મણ જમાડવાના હોવાથી કાલિશંકરે પોતાના ભાણેજ, ભાણેજી, ભત્રિજ, ભત્રિજી, ભાઈ ભોળાદાસ, બહેન-બહેની વગેરે ઘરનાં જ માણસોને નોતર્યા હતાં. બધાં જમી રહ્યા પછી યજ્ઞમાને એક એક રૂપિયા દક્ષિણા આપી. પછી કાલિશંકરને સાથે લઈ તે જમવા બેઠો.

સમાજની વેદીપર

જમતાં જમતાં તેમણે ખાનગી કાંધક વાતો કરી, પણ તે મારા સાંભળવામાં ન આવી. છેવટે ઉઠતા ઉઠતાં તે યજમાન બોલ્યો—

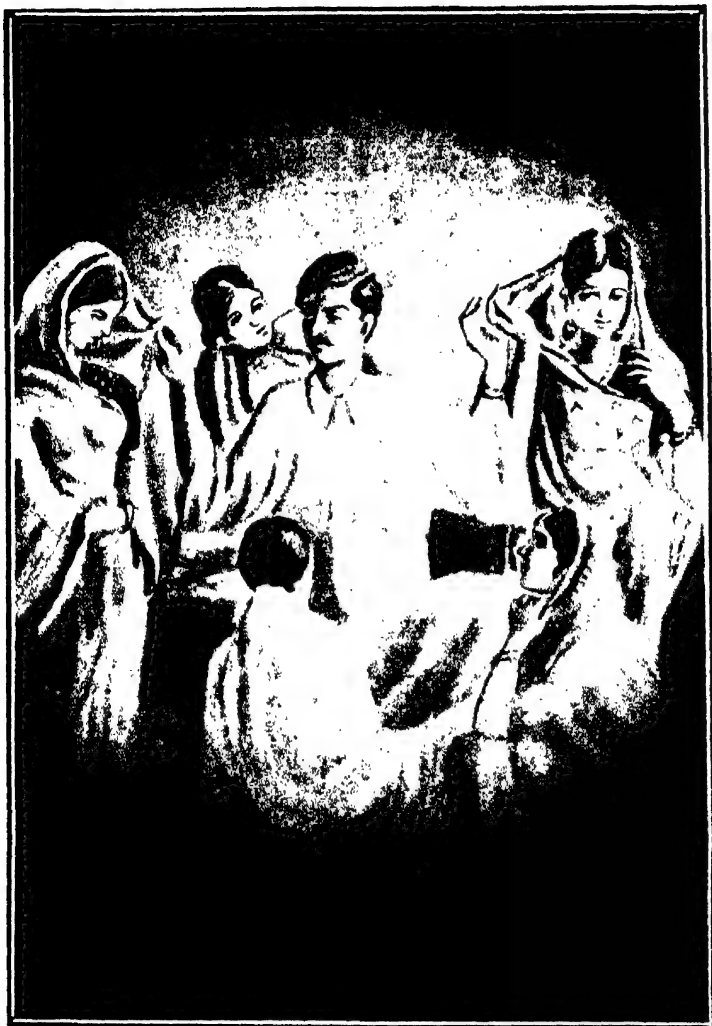
‘ કેમ ત્યારે નક્કી ? ’

‘ હા, નક્કી. એમાં વળી ખોટું હોય ? ’ કાળિશંકર બોલ્યો.

‘ ત્યારે, જોજો, મોટું ન કરતાં રાત્રે આઠ વાગે બધી તૈયારી થઇ જવી જોઇએ. પાંચે જણ. બૂલશો નહીં. ’

વાત સાંભળી મારા મનમાં ચટપટી થવા લાગી. મારા માટે વળી કંઇ ખટપટ નહીં થતી હોય ? એ વિચારે મને ખૂબ શંકાશીલ બનાવી દીધી. આથી મેં તે યજમાનની હીલચાલ ઉપર નજર રાખવા માંડી. મારા ઓરડામાંનું એક ખારણું તે યજમાનવાળા ઓરડામાં પડતું હતું અને બીજું ખારણું બહાર જવાનું હતું. તેમજ બીજી બે ખારી પણ હતી. મેં ખારી ઉઘાડી રાખી બહાર જવાના ખારણાને અંદરથી સાંઢળ વાસી રાખી. અને યજમાનવાળા ખારણાની ફાટમાંથી તેની હીલચાલ જોતી બેસી.

અંધારું થવા આવ્યું હતું. કાળિશંકરે આવી ધીમા સ્વરે તે યુવાનને કંધક કહ્યું અને પાછો ચાલ્યો ગયો. થોડીવારમાં એક પછી એક એમ કાળિશંકરની બહેન, ભાણેજ, ભત્રિજ, ભોજાઈ, તથા તેની દીકરી એમ પાંચ જણ તે ઓરડામાં આવ્યાં અને ઓરડાનું ખારણું બંધ થયું. આ પાંચે જણની ઉમ્મર પંદરથી અઢારની વચ્ચે હતી. આ પાંચ ગોપીઓમાં તે યુવાન કૃષ્ણરૂપે વસ્ત્ર દરજી લીલા કરવા માંગ્યો. મારાથી હવે સહન ન થયું.

બહીષ્કાર ૪ થું.

... 'થોડીવારમાં કાળીશંકરની ખેંદન, ભાણેજ, ભત્રીજ, ભોજન
તથા તેની દીકરી આરડામાં આવ્યાં તે બારણું બંધ થયું:—આ પાંચ
ગોખીઓમાં કાળીશંકરનો યજમાન યુવાન કૃષ્ણરૂપે વસ્ત્રહરણ લીલા
કરવા માંડ્યો.

પાનું ૨૨.

વિધર્મી વિનાદીની

આંખો મીચી મારા ભયંકર ભાવીનો વિચાર કરવા મંડી. એટલામાં અચાનક મને લાગ્યું કે કોમળે આવી માઈ મોહું દાખી દીધું. મેં આંખ ઉઘાડી તો કાળિશંકરને દીઠો. હું કાંઈ બોલું તે પહેલાં તો તેણે માઈ મોહું મારા હાથ પકડી બાજુની પથારી તરફ ધક્કો માર્યો. હું સગભાં અને દુઃખની મારી બળી રહેલી હતી. તરત જ બેહોશ બની ગઈ. મારી બેહોશીનો લાભ તેણે લીધો અને તેણે પોતાની પાપ-વાસના તૃપ્ત કરી.

હાથ હાથ. હિંદુસમાજમાં પોતાની બહેન દીકરીઓની લાજ પેસા માટે હુંટાવી બીજા નિરાધાર બાળાઓની પણ આમ બેમજબૂત કરનારા હીચકારાઓની સંખ્યા પણ કાંઈ ઓછી છે ?

આ વાતને આઠ દસ દિવસ થઈ ગયા. પેલા યજ્ઞમાનનો નિત્યક્રમ તો ઉપર મુજબ ચાલતો જ હતો. એક દિવસ એકાએક પેલા યજ્ઞમાને જવાનો વિચાર જણાવ્યો. અને તે દિવસે ફરીથી તેના તે જ બ્રાહ્મણોને જમવાનું આમંત્રણ થયું. તે દિવસે દૂધપાક પુરીનું જમણું કર્યું હતું. મને તો એ ખાવું ઝેર જેવું લાગતું હતું. છતાં કાળિશંકરની સ્ત્રીએ આમ-હથી તેમજ બીજાને જરા દૂધપાક ખવડાવ્યો. પણ પછી અરધા કલાકમાં મારી આંખો ધેરાવા લાગી અને હું અવશ બની ગઈ. મારી આ બેલાન સ્થિતિ લગભગ ચૌદ કલાક રહી. જ્યારે હું બગી ત્યારે મારાં કપડાં તથા બિછાનું રક્ત-મય બની ગયું હતું. માઈ આખું શરીર દર્દ કરતું હતું. કમર ટૂટી પડતી હતી. મને ખબર પડી કે તે દિવસે મને દૂધપાકમાં કાંઈક નિશાવાળી ચીજ ખવડાવી હતી અને મારી બેલાન અવસ્થામાં પેલો યજ્ઞમાન તથા કાળિશંકર ત્રણ ત્રણ

સમાજની વેદીપર

ચાર ચાર વખત મારા પર ખળાત્કાર ગુળરી ચૂક્યા હતા. જેને પરિણામે તરત જ મૃત બાળકનો પ્રસવ થયો હતો અને તે બાળકને પણ ગતે કરી દેવામાં આવ્યું હતું.

મારું હૈયું ચીરાઈ જતું હતું. મેં કોઈ પણ ભોગે એ નર્કસ્થાન ત્યાગવાનો વિચાર કર્યો. એક દિવસ મળસકે પાંચ વાગે ઘરમાંથી છાનીમાની નીકળી સ્ટેશન તરફ નાહી. સ્ટેશનની નજીક એક ઘોડેસ્વાર મળ્યો. તેણે મને એકલી અને ભયની મારી દોડતી જોઈ; કેટલાક સવાલો કર્યા. પછી મને ધીરજ આપી. તે જાનનો મુસલમાન હતો, તેણે પવિત્ર કુરાનના કસમ ખાધ કહ્યું કે 'તું ડરીશ નહીં; મારી સાથે ચાલ. હું ધર્મવિધિથી તારી સાથે લગ્ન કરીશ' મને તેના શબ્દોમાં વિશ્વાસ આવ્યો. હું તેની સાથે ગઈ.

જતાં પણ મારું મન શંકાશીલ રહેતું હતું. એક દિવસે મેં તેને મારા ભાઈની તપાસ કરવા જણાવ્યું. તેણે તે મુજબ તપાસ કરી અને મારો ભાઈ મને મળવા આવ્યો. વાતચીતમાં મારા ભાઈએ કહ્યું:-વસંતરાયે એવી વાત ઉડાડી હતી કે તું કોઈની સાથે નાસી ગઈ અને વસંતરાયનું નામ બોલ્યું. અર્થાત્ તેણે મારાપર રૂખીઆનો દાવો કર્યો. મેં વકીલની સલાહ લીધી. વકીલે મને નાદાર થવાની સલાહ આપી. તે મુજબ મેં અરજી આપી છે. હું તો તને નાસી ગયેલી ધારતો હતો. પણ આજ મને ખરી વાતની ખબર પડી. મેં તેને મને ઘેર તેડી જવા કહ્યું. તે રડી પડ્યો અને બોલ્યો: બહેન! વસંતરાય તથા કાળિશંકર જેવા દુષ્ટોને સમાજ ખુશીથી પોષે છે. પણ તારા મારા જેવા નિરાધારને તો તે કચરી જ નાખે છે. તું તથા હું કોઈ સુખી નહિ થઈએ. માટે તું છે

વિધર્મી વિનોદીની

ત્યાં જ ઠીક છે. ભલે મુસલમાન થા પણ આનન્દમાં તો રહીશ ને ?

છેવટે મારી મરજીથી મને તે મુસલમાન કે જેનું નામ સાદીકખાન હતું તે મને મુસલમાન ધર્મમાં દિક્ષિત કરવા લઈ ગયો. ત્યાં અચાનક આ દિલ્લુઓનું ટોળું આવ્યું અને મને મુસલમાન ન કરવા વિષે સાદીકખાનને સતાવવા લાગ્યું. છેવટે પોલિસ વચ્ચે પડી અને મને અહીં લાવવામાં આવી. હું મારી રાજીખુશીથી મુસલમાન થાઉં છું. જે ધર્મમાં, જે સમાજમાં ન્યાતના દુષ્ટ રીતરીવાજોથી અમારા જેવાં ગરીબો કચરાઈ જાય છે. ભિખારી થઈને પણ જે સમાજના પેટમાં મિષ્ટાન્ન નાખ્યાં પડે છે, જે સમાજમાં વસંતલાલ જેવા અત્યાચારી નેતાઓ છે અને કાળિશંકર જેવા સ્વર્ગની સીડી ખતાવનારા ગોર-પંડ્યાઓ છે, જે સમાજમાં પૈસા માટે પોતાની જ ખૂદે દીકરીઓની ધજગત બંધારણે વેચવામાં આવે છે તે સમાજ ઉપરથી મારી શ્રદ્ધા ઉડી ગઈ છે. મને એ સમાજમાં વિશ્વાસ નથી. અલ્પન ! મુસલમાન સમાજ સારો એમ માઈ કહેવું નથી. પરંતુ જે મુસલમાનના સહવાસમાં હું આવી છું તે માણસ લાયક છે અને તેથી હું મુસલમાન બની તેની સાથે પરણવા ચાહું છું. ”

આ બીના વાંચી મારા હૃદયમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા : ‘ ધન્ય હિન્દુસમાજ ! ધન્ય સમાજનેતા ! હાલનો સમાજ તો સાધુના સાધામાં છૂપાયેલો આખેહુગ શયતાન જ છે—શયતાનથી વધુ ભયંકર છે. આનાથી વિશેષ ભયંકરતા પૃથ્વી ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવતી દુશ્શે કે કેમ તે પણ શંકા જ છે અને શંકાજ રહેવાની. ’

શાન્તિની સમાધી.

બળીદાન ૫ મું:

ખિન વહને સૂર્યદેવ જૂમંડળના પરપૃષ્ઠે પધારતા હતા. દિનકરને વિશેષ સૂચવતાં પક્ષીઓ કોલાહલ કરતાં ઉડાઉડ કરી રહ્યાં હતાં. નિર્મળચંદ્ર કાન્તિલાલ માટે તૈયાર થઈ રાહ જોતો વિરામાસનપર પડ્યો હતો. હું પણ કપડાં પહેરી તૈયાર થતો હતો. નાનકડી ઉષા લાંબા લાંબા હાથ કરી કાલા કાલા શબ્દે નવીન રમકડાંની માગણી રજુ કરતી વાંકી ડોક તથા ઝીણી આંખે મમતાભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહી હતી, ત્યાં ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી. કોટના બટન ધાલતાં ધાલતાં જઈ રિસીવર હાથમાં લીધો.

કાન્તિલાલને તે દિવસ માટે તો વિદાય આપી હતી તથા નિર્મળસાહેબ આદેશાનુસાર હોસ્પિટલમાં દોડ્યા. એક બાઈ જિજ્ઞાસુ પર પડી હતી. ડોક્ટરના કથનાનુસાર તેની છેલ્લી ઘડીઓ ગણાતી હતી. ડોક્ટરે દવા પાછા બાઈને કાંઈક ચેતના આવી. મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ પણ હાજર હતા તેમણે તે બાઈની મરતી વખતની હકીકતની નોંધ લેવા માંડી. બાઈ અચકાતે અચકાતે પણ દ્રઢતાથી કહેવા લાગી:—

સમાજની વેદીપર

હું.....ગામના.....ભટ્ટની દીકરી. માઈ નામ શાન્તિ,
આઠ વર્ષ પહેલાં મારી બાર વર્ષની ઉમ્મરે માઈ લમ.....
ગામના.....બેરીસ્ટરના દીકરા સાથે થયું હતું. ઘર સાઈ,
પરન્તુ મારા પતિએ ભણવામાં વિદ્યા સાથે વેર સાધ્યું હતું.
પરણ્યે ત્રણેક માસ થયા એટલામાં હરદ્વારનો કુંભમેળો આવ્યો.
અમારા ઘરનાં બધાંય એટલે કે સાસુ, સસરા, મારા પતિ
તેમજ મારાં માબાપ પણ આ વખત હરદ્વાર યાત્રા કરી
પવિત્ર થવા ગયાં. રનાનને છેલ્લે દિવસે બીડાબીડમાં સેંકડો
માણસોએ જલસમાધિ લીધી. મારાં બંને કુટુંબ પણ તેમાં
સામીલ હતાં. હું પણ પાણીમાં જ હતી. પરન્તુ માઈ નસીબ
હજી આ દુનિયાના રંગ જોવા ઉત્સુક હોવાથી એક સ્ત્રીના
હાથે હું બચી. તે મને પાણીમાંથી કાઢી પોતાની સાથે લઈ
ગઈ. મને શુદ્ધિ આવતાં તેણે મારા કહેવા મુજબ મારા પતિ
તથા સાસુ સસરા અને માબાપની બહુ જ ખોળ કરાવી પણ
કાંઈ જ પત્તો ન લાગ્યો. તે બાપ તથા તેનો પતિ ઘણાં જ
ભલાં માણસ હતાં. તેઓ મને પોતાની સાથે પંખબમાં તેમને
ગામ લઈ ગયાં. રેલ્વે સ્ટેશનથી તેમનું ગામ બાર ગાઉ દૂર
હતું. અમે સ્ટેશનથી ઉતરી એક બળદ ગાડી કરી હતી.
અરધેક જતાં પંદર વીસ માણસોએ આવી એકદમ અમારા
પર દલોડ કર્યો. પેલી ભણી બાઈના પતિને તથા ગાડીવાળાને
બાંધી ગાડીમાં નાંખ્યા અને અમને બંને જણને લઈ ઘોડાપર
નાખી તે લોકો આલ્યા.

કેટલેક દૂર જંગલના રસ્તા વટાવ્યા બાદ એક ગામડામાં
રાતને વખતે આવ્યા. અમને બંનેને જુદા જુદા ઘરમાં રાખ-
વામાં આવ્યાં. અહીં અમને મુસલમાનનાં કપડાં પહેરાવ્યાં

શાન્તિની સમાધી

હતાં. ત્રણ દિવસ સુધી તો મેં ખાધું નહિ. પરંતુ ચોથે દિવસે તો એ લોકોના સરદારે આવી જખરજસ્તીથી મારા મોંમાં તેનો ખોરાક ઘાસ્યો અને મારાપર યજ્ઞાત્કાર કર્યો. મને એ મહિના ત્યાં જ રાખી. તે દરમ્યાન મેં સાંભળ્યું કે પેલી બલી બાઇને એ લોકોએ પાંચ હજાર રૂપીઆમાં વેચી દીધી હતી.

મેં ધાર્યું કે મારી પણ એજ દશા થશે. પણ પેલા સરદારે પ્રથમ તો મને પોતાની સ્ત્રી કરીને રાખવાનું જણાવ્યું. દુનિયામાં માફ કેાઈ ન હોવાથી તેમ જ કેાઈની મદદ ન હોવાથી મારે મારા ભાગ્યના તાબે થવું પડ્યું. તેણે મને ગાયનવાદન શીખવ્યું. અને એ એક વર્ષ પછી તે મને દિક્ષી લઈ આવ્યો. અહીં આવી તેણે મને ગાનારી તરીકે ઘંધો શરૂ કરાવ્યો. જખરજસ્તીથી મારે તેની આરા પાળવાની હતી. મારી સઘળી કમાણી એ જ લઈ જતો હતો. એક દિવસ એક જમીનદારના છોકરાને તે લઈ આવ્યો. તેને દારૂમાં ઝેર પીવડાવવાનો તેનો ઇરાદો હતો. હું તેને સમ્મત ન થઈ. આથી તેણે મને ખૂબ મારી અને ભૂખીતરસી ત્રણ દિવસ ઓરડીમાં પુરી રાખી. ચોથે દિવસે તે મને તેના કામમાં સંમત થવા સમજાવવા આવ્યો. દુઃખને માર્યે મેં તે કબુલ કર્યું, પરંતુ વખત મળતા જ હું સાંથી નાશી છૂટી. પણ નાસીને ક્યાં જવું ?”

હાલુવાર અટકી એક નિઃશ્વાસ નાખી તે વળી આગળ બોલી: “હું બીખ માગતી કંઈ જઈ પહોંચી. મારે અહીં જણાવવું જોઈએ કે બીખ માગીને પૂરું કરનારી પણ યુવાન અને દેખાવડી સ્ત્રીઓ ઉપર પણ તમારા સમાજના સભ્ય ગણાતા દાનેશ્વરીઓ જેવો છળપ્રપંચ અને બુલમ કરે છે.

સમાજની વેદીપર

તેમાંથી ય હું બચવા પામી ન હતી. આવો છળ કરનારાઓ સમાજના બૂથભૂરૂપ લેખાય છે અને તેમની પાશવિકતાનો ભોગ થઈ પડનારી નિરાધાર બાળાઓ પગલે પગલે ધુંદાય છે, તિરસ્કારાય છે અને અંતમાં રીત્તાઈને મૃત્યુશ્વરણ લે છે. કાશી પહોંચી વિશ્વનાથને આશરે શાન્ત જીવન ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરન્તુ મારા નસીબમાં તે ય ન હતું. મારા પતિ કે જેમને હું કુખી ગણેલા ધારતી હતી, તેમનાં દર્શન એકા-એક થયાં. હું ગંગાના કિનારાપર ભિક્ષા માટે હાથ લંબાવી ઉભી હતી. ત્યાં સાહેબશાહી પોષાકમાં સજ્જ થઈ એક મુલક આવ્યો. મારા સૌન્દર્ય તરફ જોઈ તે દિગ્મુદ બની ઉભો રહ્યો મેં તેમને ઓળખ્યા. તે મારા પતિરાજ હતા. તેમણે મને પોતાની પાછળ આવવા ઈશારત કરી. હું સમજ કે મને ઓળખવાથી તે ખોલાવે છે. મને એક મકાનમાં લઈ જઈ તેમણે પ્રથમ ખાવાનું આપ્યું અને પછી મારો હાથ પકડી ખોળામાં બેસાડી. હું મારા હૃદયનો ઉભરો દાખી ન શકી. છાતીપર માથું નાખી રહી પડી. તે મને રડવાનું કારણ પુછવા લાગ્યા. મેં માફ ઓળખાણ આપી બધી વાત કરી. બસ થઈ રહ્યું. પોતે તો એક મીઠાનરીના હાથે બધી ધર્મબ્રજ થયા હતા. પાછળથી દંભ રાખી દિન્દુધર્મમાં ધુસી ગયા હતા છતાં મારી વાત સાંભળી તેમનું પાવિત્રતાનું તેજ ઝળકી ઉઠ્યું. મને ધકો મારી ખોલી ઉઠ્યા. ‘ ઉઠ, ઠાળું કર. મારા ઘરમાં પગ પથ્થુ ન ચૂકીશ. ’ એક અનાથ સુંદરીને જોઈ પોતાની પાશવિકતા ચરિતાર્થ કરવા તત્પર થયેલાને ઓળખાણ પડતાં સુખ ચઢી. માફ હૃદય દુનિયા ઉપરથી ઉઠી ગયું. હું ત્યાંથી નીકળી. એક ફળ વેચ-

શાન્તિની સમાધી

નારની દુકાન નજીક આવતાં મારી નજર તેની છરીપર પડી. અચાનક જ મારા હૃદયમાં કાંઈક વિચાર સ્ફુરી આવ્યો. મેં દોડી તે છરી ઉપાડી જોતજોતામાં મારી કુખમાં ખોસી દીધી. પછી શું થયું તેની મને ખબર નથી. ”

તે જરા અટકી, પછી બોલી: ‘ હું તમને પત્ને પડીને કહું છું કે મને તમે મરવા દો. મને મરવા દેવાથી તમારું કલ્યાણ થશે. આ સમાજમાં મારા જેવી અભાગણીનું સ્થાન નથી. સમાજને તો પતિતાઓ જોઈએ છે, શાન્ત જીવન માળનારી સ્ત્રીઓની તેમને જરૂર નથી. સમાજના જીવને હું અપવિત્ર થઈ ગઈ છું. સમાજના દંભથી હું બળી રહી છું. હે પ્રભુ ! ’

તે અટકી. ડાકટરે દવા પાવા માંડી. તેણે જોર કરી હાથ-માંનો ગ્લાસ ફેંકી દીધો. તેના આ પ્રયત્નને તેનો ધા સહન કરી શક્યો નહોતો તે બેભાન થઈ પડી.

આખરે તે ન બચી. તેનો આત્મા સમાજપર હજારો અભિશાપ વર્ષાવતો અનંત ધામમાં ચાલ્યો ગયો.

વિજયનું અંતિમ વચન

બળીદાન ૬ કુંઃ

મસ્તીખોર માણેકે આજ બાળક ઉપાને મોટરમાં ફરવા જવા સમજાવી તૈયારી કરી રાખેલી તેની મને ખબર જ ન હતી. ઓફિસમાંથી આવી, કપડાં બદલી હજી તો વ્હા પીવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં તો નવાં કપડાં પહેરી નાચતી કુદતી ઉપા આવી અને મોટરમાં ફરવા જવા માટે વાંકું ડોકું કરી ઝીણી આંખો અમચાવી મળામાં બંને હાથ ભેરવી, લટી પડી કહેવા લાગી.

“ કાકા, આજ તો મોતરમાં ફરવા લઇ ચાલો, વરી હાં ! ”

ઉપા મને અત્યંત બહાલી હતી. શી રીતે ના પાડું ? આખા દિવસનો થાકેલો હતો અને આજ માથું પણ જરા ભમતું હતું છતાં જવાનો નિશ્ચય કયો. વ્હા પી કપડાં પહેરવા માંડ્યાં. પરંતુ ઈશ્વરની કૃતિ અકળ જ છે. જે મોટરમાં ફરવા જવાનું હતું તે મોટરમાં તે જ વખતે શાન્તિપુર જવું પડ્યું.

સમાજની વેદીપર

ઉપા મોટર તૈયાર કરવા શોકરને કહેવા ગઈ એટલામાં તારવાળો એક તાર લઈ આવ્યો. આતુર હૈયે તે ફેડી વાંચ્યો:

‘ વિજય મરણશ્ચઆપર. જલ્દી આવો. રમા. ’

ફરવાનું ફરવાને ઠેકાણે રહું અને ગાડીનો ટાઇમ હોવાથી તરત જ સ્ટેશન તરફ રવાના થયો.

વિજય મારો ખાલ્યાવસ્થાનો મિત્ર હતો. ખિચારાની સ્થિતિ કાંઈ બહુ સારી ન હતી, છતાં એકંદર રીતે સ્વતંત્ર ધંધો કરી પોતાનો નિર્વાહ સારી રીતે કરતો હતો; તેનું ગામ શાન્તિપુર હતું. પરન્તુ તેની દુકાન કહાનપુરમાં હતી. તેના સંસારમાં તે, તેની પત્ની રમા, શિશુ પ્રમોદ અને એક વિધવા ભગિની ભલિના હતી. તે ઘણુંખરું પત્ની સાથે કહાનપુરમાં જ રહેતો. પરન્તુ ભલિના તેની કાકી ગંગા સાથે શાન્તિપુરમાં જ રહેતી. કારણ ગંગા નિઃસંતાન અને પ્રૌઢ વયની હતી. ભલિના આઠ વર્ષની વયે વિધવા થઈ હતી. અને તેથી હમેશા માટે તેનું સ્થાન વિજયના સંસારમાં જ હતું. વિજયે તેને બણાવી હતી અને હાલ તે શાન્તિપુરની કન્યાશાળામાં જ મદદનીશ શિક્ષિકા તરીકે નોકરી કરતી હતી.

રાતના અગીઆર વાગે હું શાન્તિપુર પહોંચ્યો. વિજયની તબીયત છેક ખરાબ થઈ ગઈ હતી. દેશી વૈદરાજ ત્યાં બેઠા હતા. વાતચીત કરતાં ખબર પડી કે વિજયની તબીયત આજ ત્રણ ચાર મહિનાથી બગડી હતી. ઘણી ચિકિત્સા કરતાં પણ રોગનું નિદાન થઈ શક્યું ન હતું. હાલની સ્થિતિ એવી હતી કે રોગી ક્યારે દેહ છોડશે તે કહી શકાય નહિ. વિજય પોતાની સ્થિતિ સારી રીતે સમજતો હોવાથી કેટલીક વાત કરવા મને રમા પાસે તાર કરી તેડાવ્યો હતો.

વિજયનું અંતિમ વચન

રાત્રે તો વિજયે મને આરામ લેવા કહ્યું. પરંતુ સવારમાં વાતચીત કરતાં તે બોલ્યો:—

‘ ભાઈ ! મેં તને શા માટે બોલાવ્યો છે તે તું જાણે છે ? આ દુનિયામાં જો હું કોઈનાય શબ્દપર વિશ્વાસ કરી શકું એમ હોય તો તે માત્ર તું અને મારી રૂમા જ. આથી મરતાં પહેલાં તને બલામણ કરવા માટે બોલાવ્યો છે. ’

વિજયની સ્થિતિ તો હું સમજી ગયો હતો છતાં તેને આશ્વાસન આપતાં મેં કહ્યું: ‘ આમ નિરાશ શા માટે થાય છે ? આજે જ કોઈ બાહોશ ડોક્ટરને બોલાવીશું. જરૂર આરામ થઈ જશે. ’ આ સાંભળી વિજય ખડખડાટ હસી પડ્યો. આહ ! કેવું ભયંકર તે હાસ્ય !

‘ મારો રોગ શો છે તે હું જ સમજું છું. ગમે તેવો બાહોશ ડોક્ટર પણ તેને ઓળખી શકે તેમ નથી. અને કદાચ ઓળખી શકે તોય તેનો ઉપાય નથી. કારણે જ ઝેર મેં ખાધું છે તે અવ્યર્થ ધીમું ઝેર છે. ’

‘ હૈ ! ‘ ઝેર ! ’ હું ચમકી ઉઠ્યો.

‘ હા. ઝેર. ઝેર જ. ’

‘ કેમ ખાધું ? ક્યાંથી લાવ્યો ? કાણે આપ્યું ? ’ મેં ઉપરાઉપરી સવાલ કરી નાખ્યા.

‘ ધીમે થા ભાઈ ! ધીમે થા. એ ઝેર મલિનાદ્વારા સમાજે મને ખવડાવ્યું. એનો ઉપાય જ નથી. એ અવ્યર્થ છે. ’

‘ મને કંઈ સમજ પડતી નથી. વિજય ! વિજય ! ખુલાસાથી વાત કર. ’

‘ પણ તે પહેલાં તું માફ કહ્યું કરવાનું વચન આપ. ’

સમાજની વેદીપર

‘પણ છે શું તે કહે તો ખરો ?’

‘ના, પ્રથમ વચન આપ.’

‘બહે તું કહીશ તેમ કરીશ.’ મેં છેવટે કહ્યું.

‘મારા મૃત્યુ બાદ પ્રમેદને ત્હારે પાળવો અને રમાનો કોઈ સારા પાત્ર સાથે પુનર્વિવાહ કરાવવો.’

‘આ તું શું બોલે છે, વિજય !’ હું આભો બની તેના મોઢા સામે જોઈ રહ્યો.

‘ઠીક બોલું છું. હું શુદ્ધિમાં છું. મારા આ કથનને તું પ્રલાપ ન ગણાતો. રમા પાસેથી પણ મેં ગમે તે રીતે આ વાત કબુલ કરાવી છે.’

‘પણ આમ કરવાનું કારણ ?’

‘સમાજ’

‘પણ બહા બાઈ ! જરા ખુલાસાથી વાત કરને !’

‘બહે’ તેણે કહેવા માંડ્યું : ‘તું જાણે છે કે મલિના બાળવિધવા હતી. મેં તેને બણાવી નોકરીએ લગાડી. એ ઉદ્દેશથી કે ગામડામાં બાળવિધવા જાહેન નવરી ફરી કુસંગતે ચઢે તેના કરતાં બણવાથી કાંઈક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને વળી આખો વખત કામમાં ગુંથાયલી રહે એટલે એનામાં કુપ્રવૃત્તિ ન આવે. અહીં શાન્તિપુરમાં જ તે નોકરી કરતી હતી.

આજથી દશેક મહિનાપરની વાત છે. કન્યાશાળામાં મરીયમ નામની એક હેડમિસ્ટ્રેસ આવી હતી. તેનો વીશેક વર્ષનો જમાલ નામનો દીકરો હતો. મલિના વારંવાર કામ પ્રસંગે મરીયમને ત્યાં જતી. તેમાં મરીયમ ખસુસ કરીને હિંદુઓમાં વિધવાઓને સહન કરવાં પડતાં દુઃખની વાતો જ મલિનાને મોઢે કહ્યા કરતી. મલિનાનું હૃદય વિકારવશ થવા

વિજયનું અંતિમ વચન

લાગ્યું. હું કહાનપૂર હતો. મને એક રનેહીએ ટકારમાં કહાન-પુરની કન્યાશાળામાં મલિનાને લઇ જવા કહ્યું. પરંતુ ખરી સ્થિતિ તે વખત મારા સમજવામાં ન આવી. મલિનાની હીલચાલપર ખીજ એક વ્યક્તિ ખાસ નજર રાખતી હતી. તેનું નામ મુગુણરાય—મુગુણરાય સાધારણ દુકાનદારી કરતો હતો. તું પણ તેને ઓળખે છે. તે આજ-મ કુંવારો જ હતો. મુગુણરાય મરીયમ સાથે વધુ ધાલમેલ કરતો હતો, અને સાંભળવા મુજબ મરીયમ સાથે તેનો આડો સંબંધ પણ ખરો. જમાલનો વિચાર મલિનાને બ્રષ્ટ કરવાનો હતો. મુગુણરાય તે જાણી ગયો અને એક વખત જ્યારે મલિના શાળામાંથી આવતી હતી ત્યારે જાણે પોતે મલિનાનો પરમ હિતસ્વી હોય તેમ તેણે કહ્યું:—‘મલિના! આખરે મુસલમાન જ પસંદ કર્યો કે? આપનું નામ બોળવા સાથે જાત પણ બોલી છે? એના કરતાં તો કોઇ હિંદુ સાથે પુનર્લેખ કરે તો સાફ.’

મુગુણને મોઢે આ શબ્દો સાંભળતાં મલિના કે જે અત્યાર સુધી એમ જ જાણતી હતી કે તેનો વિચાર તે પોતે અને જમાલ વિના કોઇ જાણતું નથી. તે ચમકી ઉઠી. એકદમ ગભરાઇ તે મુગુણને ઘેર ગઈ; અને રડી પડી. તે બોલી: ‘માફ મન લમે છે. તમે મને ખત્રાવી લ્યો.’

ખસ. મુગુણે તેને શાન્તિ આપવાને બહાને પોતાની પાસે ખેંચી. હૃદય સાથે દાખી ખરડે હાથ ફેરવતાં બોલ્યો:—

‘ગભરા નહોં, હજીય મોઢું નથી થયું. હું તને ખત્રાવીશ. ’ આમ બોલતાં બોલતાં તેના માલપર ચુંબન કરી તેનાં હિતમાંત્રાને સ્પર્શ કર્યો. મલિના જાન ભુલી શિથિલ બની તેના હિપર શરીર નાખી પડી રહી. મલિનાનો અધઃપાત થયો.

સમાજની વેદીપર

મલિનાએ જમાલ સાથેનો સંબંધ ઘટાડ્યો તેમ સુગુણે પણ મરીયમથી વેગળું રહેવા માંડ્યું. આથી મરીયમ અને સુગુણ વચ્ચે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થયું. પરિણામમાં સુગુણે નનામી અરજ કરી મરીયમની બદલી કરાવી.

આ બધો વખત હું કહાનપૂર જ હતો. એકાએક મને મરીયમનો કાગળ મળ્યો તેમાં મલિના તથા સુગુણના આડા વહેવારના સમાચાર હતા. મારું મન ભમવા લાગ્યું. હું તરત જ શાન્તિપુર આવ્યો. મારા ચહેરાપરથી મલિના ચેતી ગઈ. હું આવ્યો તે જ દિવસે તેણે મને પુનર્લગ્ન કરવાનો વિચાર વાત-વાતમાં જણાવી દીધો. પરંતુ મારાં કાફી તો એ વાત સાંભળીને જ છાજ્યાં લેવા માંડ્યાં. મલિનાએ સુગુણને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા કહ્યું. પણ મલિનાને તે વખતે યોથો મહિનો જતો હતો. સુગુણ પાકો ખેલાડી હતો. તેણે મલિનાને સમજાવી પેલા છગન સાથે છાનીમાની બહારગામ મોકલી દીધી. અને પોતેજ ગામમાં વાત ઉડાવી કે મલિનાને છગન સાથે આડો સંબંધ હતો અને મલિનાને ગર્ભ રહેવાથી બંને જણ નાસી ગયાં.

છગનની સ્ત્રી તથા બાળક પુત્ર પણ અહીં રવડી મરે છે. બિચારાં ભૂખે ટળવળે છે. અને મલિનાનો પણ પત્ર આવ્યો છે, તેમાં તે લખે છે કે જેના વિશ્વાસપર તે આવી હતી તે તો તેના તરફ જોતોય નથી. જેની સાથે તે આવી તે (છગન) હવે એનો માલિક થઈ પડ્યો છે. બહારગામ જ્યાં જાય છે ત્યાં પોતાની પરણેતર તરીકે હાલ તે ઝાળખાવે છે પણ તેનો વિચાર તેની પાસે નીચ ધંધો કરાવવાનો છે. છેવટમાં મલિના લખે છે કે ‘જો છગન પણ મારી સાથે લગ્ન નહીં કરે તો આપઘાત કરીશ ! તમે મારી શોધ કરશો નહીં.’

વિજયનું અંતિમ વચન

બસ. આજ કારણ. સમાજનાં ખોટાં બંધન, ખોટા અત્યાચાર, ખરા અપરાધીનું છૂટથી સમાજમાં ફરવું અને બૂલનો ભોગ થનારની આ દશા. આ બધાથી વધુ જીલમ કયો હોય ? એ જ લાગણીથી માઈં શરીર જવા બેઠું છે. હવે હું થોડા વખતનો જ મહેમાન છું. મલિનાની જેવી સ્થિતિ થઈ એવી રમાની ન થાય માટે જ તારી પાસે વચન લીધું છે. હું આજ રાખું છું કે મરણ પામેલા મિત્રને તું વિશ્વાસપાત નહીં જ કરે.

હાય ! હિંદુ સમાજ ! તારા જીલમથી શું પતિને પોતાને હાથે જ પોતાની પત્નીના પુનર્લેખનું સાડું કરવાનું નિરધારાયું છે ?

મનોરમા.

બળીદાન ૭ મું:

મધુપુરની પૂર્વે શુદ્ર-સમાજથી તરછોડાયલા ગરીબ નિર્દોષ જીવન ગાળનારા બિચારા ઢેડ લોકો જેમ ગામના ગૃહસ્થ અને દિન જણાતા અન્ય દંભી, પ્રપંચી અને સ્વાર્થી લોકોથી કોષપણ પ્રકારનો સંબંધ ન રાખતાં રહેતા હતા; તેમ તેના પશ્ચિમ ભાગમાં પણ એક ઝુંપડીમાં સમાજથી તિરસ્કૃત નિઃસહાય અબળા મનોરમા પોતાની પોડશી કન્યા ફુલારી સાથે જીવન ગાળતી હતી.

મધુપુરના એક ખાનદાન ગૃહસ્થની વિધવા કન્યા વિમળાનો આજ ચાર દિનથી પત્નો ન હતો અને તેની પોલિસ તપાસમાં મારે તે ગામની મુલાકાત લેવી પડી હતી.

સદ્બળે સાંજના સાડા પાંચેકના સમયે જ્યારે હું મધુપુરની નજીક પહોંચ્યો ત્યારે મારી સાથેના માણસોને મેં ગામમાં ન જતાં અર્ધેક માઇલ દૂર આંખાવાડીઆમાં જ મુકામ કરવાની સૂચના કરી. કારણ ગામગપાટા વજેરે સાંભળી, તે ઉપરથી અમુક નિશ્ચયપર આવી પછી પ્રગટ તપાસ કરતાં જે સૂત્ર જડી આવે તે દ્વારા વિમળાની શોધ કરવાનું મેં નક્કી કર્યું હતું.

સમાજની વેદીપર

સંસાર રંગભૂમિપર જેમ પિતા, બાપા, પુત્ર, મામા વગેરેનાં કર્તવ્યરૂપ પાઠ જીવને કરવા પડે છે તેમ વિમળાહરણમાં પણ મારે એક પોલિસનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે છદ્મવેશની જરૂર પડી. આહ્વાણવેશે હું ગામના પશ્ચિમ ભાગ તરફથી ગામમાં પ્રવેશ કરવા તત્પર થયો. ગામમાં પેસતાં જ એક સુંદર વાડી જોવામાં આવી. તેમાં ફળફળાદિના ઝાડપાન ઉપરાંત નાળિયેરનાં ઝાડો પુષ્કળ હતાં. તે વાડીના મધ્યમાં એક નાની પણ સુંદર કુટિર દેખાતી હતી. ગુજરાતમાં ઘણે ભાગે આવી સુંદર વાડી અને તેની મધ્યમાં સ્વચ્છ કુટિર ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. કાંઈકે મુગ્ધતાથી હું તે વાડી તરફ ગયો. વાદળાંથી ઘેરાયલા નભમાં વિદ્યુત ચમકી, અંધકારવૃત્ત વિશ્વને ક્ષણભર પ્રકાશથી ભરી દે છે તેમ અર્ધશીર્ષ વસ્ત્રોમાંનું પ્રતિભામિશ્રિત સૌંદર્ય તે ઉદ્ધાનના ગીચ ભાગ વચ્ચેથી દૃષ્ટિગોચર થઈ મારા હૃદયમાં એક અપ્રતિમ આનંદ અને શાન્તિનું કિરણ પ્રસારી ગયું. મારી ગતિ એકાએક અટકી ગઈ. નેત્રો તે પ્રતિભાસંપન્ન સુંદર ઉજવણ મુખ ઉપર ચોંટી રહ્યાં. કુદરતની સૌન્દર્યકૃતિથી મુગ્ધ બની ત્યાં ક્ષણ ઉભો રહ્યો. એ બાળા દુધારીજ હતી. સાચું સમયે પોતાના ઉદ્ધાનમાં નાના નાના છોડને પાણી પાતી હતી. હાથમાં નાની સરખી ધડુલી, ઓઢણીનો એક છોડા કેડે ખોસેલો, માથાની લટ મંદ પવનથી કપાળપર આમતેમ ડોલતી, શરીરના સુંદર ગઠન સાથે આરોગ્યતા અને યૌવનના ઐક્યથી પુરુષપણે વિકસતાં અંગો, સુંદર મુખપર ફરકતું ચિર આનંદમય નિદોષ હાસ્ય અને સુંદર નેત્રોની અમીભરી શિતળ દ્રષ્ટિ; આ બધું જોવામાં હું એવો તો તક્ષીન બની રહ્યો કે કેટલી ક્ષણ હું ત્યાં ઉભો રહ્યો હોઈશ તે પણ જાન ન રહ્યું.

મનોરમા

‘દુલારી !’ એકએક એ શબ્દ કાને પડતાં હું સચેત બન્યો.

આવી, મા ! આ મોગરાના...” બોલતાં બોલતાં દુલા-
રીની નજર એકાએક મારા ઉપર પડી. મુખમાંનું વાક્ય
અધુરું જ રહી ગયું. આ રીતે ઉભું રહેવું કાંઈક અસંભવતા
ભર્યું મને પણ જણાયું. તેથી મેં ધીમે ધીમે આગળ જમ
પૂછ્યું:—

‘બહેન ! અહીં રાતવાસો કરવાનું સ્થાન મળશે ?’

‘કાણુ છે ?’ મારો અવાજ સાંભળી મનોરમા જે નજ-
કમાં જ હતી તે બોલતી બોલતી આગળ આવી.

‘બહેન ! મુસાફર છું. બ્રાહ્મણ છું, રાતની રાત પડી રહેવા
દેશો ?’ મેં કહ્યું.

‘હું.’ કેમ જાણે વાલી અને સુગ્રીવના યુદ્ધમાં વાલીનો
હુકાર મારે કાને ન પડ્યો હોય ! તે જરાવાર મારા સામે
ટીકી ટીકીને બોલી. ‘ભાઈ ! અહીં તો રાત પડી રહેવા જેવું
સ્થાન નથી. ગામમાં જાઓ ત્યાં તમને આશ્રય મળશે. અમે
તો સ્ત્રી લોક. અહીં કોઈ મરદ નથી કે તમારી સ્વાગતા કરે.’

‘ભલે. ગામમાં જમશ. તમને ત્રાસ આપવાથી શો લાભ ?’
હું ધીમે પગલે પાછો ફર્યો. જે સમાચાર મેળવવા ઉત્સુક થઈ
અત્રે આવ્યો હતો તેમાં નિરાશા મળી, પરંતુ મનોરમાના
અધિકારપૂર્ણ પ્રતિભાસંપન્ન દેખાવે મારા હૃદયમાં કૌતુક ઉત્પન્ન
થયું. ગામડાંમાં એવી પ્રતિભાસંપન્ન સ્ત્રી ભાગ્યે જ જણાય
છે. મને પાછો ફરતો જોઈ તે બોલી:—

‘ભાઈ ! મનમાં ખોટું ન લગાડશો. આવ્યા છો તો
બેસો. પાણીબાણી પીઓ. ચાક ખાઓ અને પછી નિરાતે
આશ્રયસ્થાન ખોજો.’

સમાજની વેદીપર

હું પાછો ફર્યો. ‘બહુ જ ઉપકાર થયો.’ એમ કહી ઝુંપડીની નજીકમાં જ બેએક હાથ ઉંચા માટીના એટલાપર બેઠો. મનોરમાની ઈશ્વરતથી દુલારીએ પાણીનો લોટો તથા પ્યાલો લાવી મારા આગળ મૂક્યો. પાણી પી જરા વિશ્રાન્તિ લેવા બેઠો. ધીમે ધીમે વાતની શરૂઆત કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ એટલામાં તો તિલ્લણ જીલ્લિની મનોરમાના પ્રશ્ને હું કાંઈક આવો બન્યો. તેણે સહસા પૂછ્યું:—

ભાઈ! આપ શું પોલિસ ખાતામાં નોકરી કરો છો ? વિમળાના ગુમ થવા સંબંધી તપાસ કરવા આવ્યા છો ?

આ પ્રશ્ન માટે હું તૈયાર જ ન હતો, મનોરમા પાસેથી કળે કળે વાત કાઢી લેવાના ઉદ્દેશથી આવ્યો હતો પરંતુ મને જ સામો આવો પ્રશ્ન થતાં હું ચમક્યો. શો જવાબ દેવો ? જેમ તેમ વિચાર કરી મેં કહ્યું:—

‘કેમ બહેન ! મારા તરફ શંકાની નજરે જુઓ છો ? આ ઉપરથી મને પોલિસનો માણસ ધારો છો ? વિમળા કાણુ છે ? અને તે ક્યારે, શી રીતે ગુમ થઈ છે ? હું તો કાંઈ જ જાણતો નથી ?

‘હું’ તે હુંકાર કરતાં બોલી. ‘પોલિસના માણસો એવા જ હોય છે. સાચું બોલવું કે ન્યાય તોળવો એ તો જાણે જ નહિ, પોતાના સ્વાર્થ માટે ગમે તેવું કાર્ય તે કરે. એક તો પુરૂષ અને તેમાં વળી પોલિસ.’

‘પણ બહેન, તમને પુરૂષ અને પોલિસ પ્રતિ આટલો અણગમો શાથી ? અને શાથી ધારી લીધું કે હું પોલિસ જ છું ?’

મનોરમા

‘બધાંયને એક લાકડીએ ન હાંકી શકાય. ગણેડા માટે ડહાણું, ઘોડા માટે ચાણુકનો અવાજ અને હાથીને અંકુશ જોઈએ. પોલિસમાં નોકરી કરીનેય એટલું નથી જાણુતા ? તમે પોલિસ ખાતામાં ન હો અને આ તપાસ માટે ન આવ્યા હો તો ગામમાં જવાનો સરળ પૂર્વ તરફનો માર્ગ છોડી ગામને બીજે છેડે આવેલી આ પર્યુકુટી તરફ શા માટે આવો ? તમે એમ કહો છો કે આ તરફ આવવાનો સીધો માર્ગ છે ? કદી નહીં. અમારે કયાંય જવું હોય તો ગામ વચ્ચેથી યા ગામની બહાર ફરીને પૂર્વ તરફથી જ જઈ શકાય. તો તમે અહીં કયા સીધા માર્ગથી આવ્યા ?’

તિક્ષણશુદ્ધિ પાસે છદ્મવેશ ઢાંક્યો રહે જ નહીં. મારી બુલ મને સમજાવ.

‘સમજી લ્યો કે હું પોલિસનો માણસ છું પણ તેથી મારાપર અવિશ્વાસ કરવો એ શું વ્યાજબી છે ? કર્તવ્યને લઈને છદ્મવેશ ધારવો પણ પડે. ખરેખર ! ખરું છે. હું પોલિસનો જ માણસ છું. પરંતુ તેથી તમને કાંઈ નુકશાન નથી. વિમળાના ગુમ થવા વિષે તમે મને કાંઈ સમાચાર આપી શકશો ?’

‘એવી બાબતમાં વચ્ચે પડવું કે ડહાપણ કરવું અમારે સ્ત્રીઓને માટે સલામત નથી. તમે જ જાતે જઈને તપાસ કરો, અને પછી મને પુછવું ઘટે તો પુછજો. આજ કાલ હિંદુસમાજમાં આવા બનાવ બને છે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી.’

ક્ષણ પછી મેં કહ્યું:

‘ખરેખર ! તમે મારું ન લગાડો તો હું કાંઈક પૂછવા ઇચ્છું છું.’

સમાજની વેદીપર

‘ શું પૂછવું છે ? પૂછો. ’

તમારા વર્તનપરથી તમે સંસ્કારી અને જમાનાને ઓળખનારાં જણાઓ છો. છતાં આ ગામમાં વસ્તીથી એકાંતના ભાગમાં આમ નિઃસહાય માફક કેમ રહ્યાં છો ? કારણ, જે કાંઈ ખાસ કારણ ન હોય તો ભદ્ર મહોદ્દા છોડી તમે અહીં રહો નહીં. ’

પ્રશ્ન સાંભળી તેણે નિશ્વાસ નાખ્યો. દુલારી માની ઇચ્છા સમજી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. મનોરમાએ ધીમે ધીમે કહેવા માંડ્યું:—

‘ કોઈના આગળ મારી વિત્તી મેં હજી કહી નથી પરંતુ કોણ જાણે કેમ તમારા આગળ મારું હૃદય ઉઘડી જાય છે. ભાઈ ! સમાજ પોતાની ભૂલ કબુલ ન કરે અને નિર્દોષને કનડે એ તો આજકાલના સમાજનું સ્વરૂપ અને સ્વભાવ જ રહ્યો છે. મારી આખી જીંદગીભર સમાજે મને કનડી છે. છતાં મેં તેની દરકાર કરી નથી. પરંતુ હવે મારી હિમ્મત ભાગી પડી છે. ’

મારી માતા નવ વર્ષની વયે વિધવા થઈ હતી. મારા પિતાની અગાધ સંપત્તિ મારી માતાને મળી હતી. મારા મામા સંસ્કારી અને કેળવાયલા હતા. તેમણે મારી માતાને કેળવણી આપી. અને સામાજિક જાગૃતમાં પાવરધી બનાવી. સમય જેમ કોઈને માટે થોભતો નથી, મૃત્યુ જેમ જાળક કે વૃદ્ધનો વિચાર કરતું નથી, તેમ યુવાવસ્થા પણ સંધવા કે વિધવાનો વિચાર કરતી નથી. યુવાવસ્થા મનુષ્યના હૃદયને ભૂલાવે છે. મારી માતા પણ મારા મામાના એક મિત્રને પોતાનું હૃદય સોંપી બેઠી. છતાં સંસ્કારજળે દેહ સમર્પણ કર્યો ન હતો. તેણે પોતે જ હિમ્મત ધરી મારા મામાને એ વાત

મનોરમા

જણાવી અને તેમણે તે અક્ષતયોનિ વિધવાનો વિવાહ પણ શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ કર્યો.

બસ. સમાજવિદ્રોહ થઈ ચૂક્યો. મારા પિતાને તેમ જ મારા મામાને સમાજે બહિષ્કૃત કર્યા. સમય જતાં મારો જન્મ થયો. મારા મામા આ દુનિયા છોડી ગયા. મારા પિતા નિઃ-સહાય થઈ રહ્યા.

મારા પિતાએ સમાજને ઘણી વિનવણી કરી પરંતુ કાંઈ ન વળ્યું. સમાજે અમારી બધી સંપત્તિ સમેટી લેવાનો વિચાર કર્યો, તેમ જ મારી માતાનો ત્યાગ કરવા સૂચવ્યું કે જેમ કરવું મારા પિતા માટે અશક્ય હતું. સમાજે એવી એવી વાતો ઉડાવી કે મારા પિતાને પોતાના વ્યવસાયમાં પણ અત્યંત મુશ્કેલી નડવા લાગી. આખરે એમણે વ્યવસાય બંધ કર્યો. અને મારી માતાની જે મિલકત હતી, તથા પોતે જે કાંઈ સંચય કર્યું હતું તેમાંથી પોતાનું ગુજરાન કરી શાંત જીવન ગાળવા લાગ્યા.

મારી માતા મારા પિતાના પહેલાં જ સ્વર્ગે સીધાવી હતી. મારી ઉંમર તે વખતે તેર વર્ષની હતી. મારા પિતાએ ફરી સમાજને વિનવણી કરી. સમાજે જબરો દંડ લઈ તેમને ન્યાતમાં લીધા. મારા પિતાને જરા શાન્તિ થઈ. તે વખતે એક યુવક જેણે સાઈ ગ્રાન સંપાદન કર્યું હતું તથા સાહસ. શુદ્ધિ અને વર્તનમાં અતિશય નામ મેળવ્યું હતું તેની સાથે મારા પિતાએ માઈ લગ્ન કર્યું. લગ્નમાં સમાજે ભાગ લીધો. પરંતુ એક બીજા મનુષ્યે કે જેણે મારા પિતા પાસે મારા હાથની માગણી કરી હતી અને મારા પિતાએ તેને ના પાડી હતી તેણે ઝઘડો ઉભો કર્યો.

સમાજની વેદીપર

વિધવાવિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા સાથે લગ્ન કરવા બદલ તેણે મારા પતિને બહિષ્કૃત કરવા કાષ્ઠતરો કરવા માંડ્યાં. સમાજ પૈસાના તેજમાં તણાઈ. અને કાંતો દશહજાર દંડ આપવો યા સમાજબહાર રહેવું એ ઠરાવ થયો. મેં મારા પતિને દંડ આપવા સમજાવ્યા. પરંતુ તે સાહસિક યુવાને તેમ કરવા ધસીને ના પાડી. અને જવાબમાં જણાવ્યું કે સમાજ જે કાર્યને ગુન્હો ગણે છે તેજ કાર્યમાં સમાજે ભાગ લીધો છે તે ઉપરાંત હું દશહજાર રૂપીઆ સમાજને આપું તો સમાજ એ ગુન્હો માફ કરે છે ! એવા લાલચુ અને અન્યાયી સમાજની મને પરવા નથી. જસ. અમે સમાજબહાર થયાં. પરંતુ સમાજબહાર રહેવાનાં સંકટો મારા પિતાથી અજાણ્યાં નહતાં. અમારા ભાવીનો વિચાર કરતાં તેમને જખરો ધક્કો લાગ્યો અને તેને પરિણામે ત્રણ માસમાં જ તે સમાજની વેદીપર બલિદાનરૂપ થઈ સ્વર્ગે સીધાવ્યા.

હું મારા પતિ સાથે વિદેશમાં જ રહેતી હતી. અહીં આવતી જ નહતી. મારા પતિ પણ આ તરફ આવતા નહતા. મારી માતાની સંપત્તિનો મોટો ભાગ ખરચાઈ ગયો હતો. મારા પતિ તે સંપત્તિ બચાવી રાખવા તથા પોતે ઉપાર્જન કરી તેમાંથી જ અમારો નિર્વાહ કરવા હમેશ કાળજી રાખતા. શરૂઆતમાં તો કાંઈક કાંઈક બચવા લાગ્યું. પરંતુ દુલારીના જન્મ પછી—એકની એક લાકડી અને સમાજથી તળયલી દીકરીને—સારા સંસ્કાર પાડવા, હૃદય ઉન્નત કરવા, સારી ઠેળવણી આપવા અને સુખમાં રાખવામાં બચાવ કરવાનો વિચાર તે એકદમ જ વીસરી ગયા. મારા મનમાં બવિબ્યની ચિંતા થવા લાગી. પરંતુ હું તેમને કાંઈ જ ન કહી શકી.

મનોરમા

ધીમે ધીમે દુલારી મોટી થવા લાગી. દુલારી તેરેક વર્ષની થઈ ત્યારે તેનાં લગ્ન માટેની ચિંતા તેમને થવા લાગી. દિવસે દિવસે તેમનું શરીર આ ચિંતામાં ધસાવા લાગ્યું. એક દિવસ સાંજના તેમનું માથું દુખવા લાગ્યું તથા છાતીમાં અત્યંત વેદના થવા લાગી. હું ગભરાઈ, છતાં તેમણે શાન્તિથી 'જલ્દી આરામ થઈ થશે' એમ કહી મને શાન્ત પાડી. રાત્રે ખાર વાગે તેમણે મને બેસાડી કહેવા માંડ્યું:-

‘મનુ ! આપણો સંબંધ હવે પુરો થવા આવ્યો છે. સમાજથી બહિષ્કૃત હોવાને લીધે તમને મદદ આપનાર ઇશ્વર સિવાય કોઈ નથી. મેં આજ સુધીમાં કાંઈ બચાવ્યું નથી. પરંતુ જે કાંઈક છે તે મેં એવે સ્થળે રાખ્યું છે કે તમને તેની ચિંતા કરવી નહીં પડે; તેમ તેની ઉપજ તમને દર વરસે મળ્યા કરશે. મારી પીડા અસહ્ય છે અને કાલ સુધીમાં જ તે પીડાનો અંત આવશે. દુલારી માટે જો કોઈ સદ્ગુણી સાહસિક યુવાન મળે તો જ તેની સાથે તેનો સંબંધ કરજો. નહિં તો એ નિર્દોષ પુલને કચરી નાખવા કરતાં તારી હાયા નીચે ચીરકૌમારવૃત સધાવજો. ભગવદ્ગીતા, રામાયણ અને યોગવશિષ્ઠનો અભ્યાસ કરાવજો. એ જીવશે ત્યાં સુધી તેને ખાવાની ચિંતા નહીં રહે. મારા મૃત્યુ બાદ તું આ પત્ર ટપાલમાં નાખજો. પ્રદુષ્ટકુમાર કરીને મારો પરમ મિત્ર છે. તે સોરાબજી એન્ડ કાવસજી સોલીસીટરોને ત્યાં હેડકવાર્ક છે. તેની મારફત મેં બધી વ્યવસ્થા કરી છે. તે બધું સમજાવશે. પત્ર મળતાં જ તે તારી પાસે આવશે. બસ. હવે તું ગીતા-જીનો બીજો અધ્યાય વાંચવા માંડ. મને સાંભળવા દે.’

મારા હૈયાની દશા તો હું જ જાણતી હતી. છતાં હૃદયને

સમાજની વેદીપર.

કઠણ કરી ગીતાજી લઈ હું બેઠી. સવારના ચાર વાગે તો તે અમને છોડી ગયા.

મનોરમા જરા અટકી. એક નિશ્વાસ નાખી તેણે આગળ ચલાવ્યું: ‘પત્ર મળતાં પ્રફુલ્લકુમાર આવ્યા. તેમણે સમગ્રવ્યું કે મધુપુરમાં જ પુર્વ ભાગમાં કેટલીક જમીન લઈ વાડી બનાવી પર્ણકુટિ રહેવા માટે તૈયાર કરેલી છે. તે પર્ણકુટિ સાથેની વાડીમાંનાં ફળફળાદિની ઉપજ વર્ષે દિવસે ખસેાથી ત્રણસો રૂપીઆ આવે છે. અને બેંકમાં રૂપીઆ જમા છે, જેમાંથી વ્યાજના ત્રણસો આવે છે એમ કુલ રૂ. ૯૦૦) થી ૧૦૦૦) ની વાર્ષિક ઉપજ છે. તેમાંથી સારી રીતે તમારો નિર્વાહ થશે અને બે પૈસા બચશે. પણ જમીનની ઉપજનો વહીવટ બેંક મારફત છે. એટલે બેંક જ તમને મહીને દિવસે પચાસ રૂપીઆ આપશે! મધુપુરની વાડી તથા પર્ણકુટિની વ્યવસ્થા મારે હાથ છે. તે તમે કહો ત્યારે સાથે આવી તમને સોંપી દઈશ. બેંકમાં તમારું નામ છે એટલે બીજી હરકત નથી.

હું પ્રફુલ્લકુમાર સાથે અહીં આવી, પ્રફુલ્લ તો બીજે જ દિને જતા રહ્યા. અહીં આવ્યા બાદ સમાજે પાછો મારો સંબંધ ત્યાગ કર્યો તથા કેટલીય કુત્સા કરવા માંડી. પરંતુ મેં તેની દરકાર કરી નહીં. દુલારીને તેના પિતાની આરા મુજબ કેળવણી ચાલુ છે. પરંતુ ભરોસો નથી કે દુનિયાની લાલચો તે જીતશે કે કેમ? સમાજ જે ન કરે તે ઓછું.’ મનોરમાની આંખમાંથી આંસુ નીકળ્યું.

મને પણ ધણું લાગ્યું. ‘મારાથી બનતી મદદ હું અવશ્ય કરીશ.’ એટલું કહી હું ત્યાંથી ઉઠ્યો. પરંતુ દ્રષ્ટિમાં મનોરમાનું કંઠણાજનક મુખ અને મગજમાં ‘સમાજની બંધનરતા’ તરવરી રહ્યાં.

જેઠની જેહાડી.

બળીદાન ૮ મું :

‘પણ મારી વાત સાંભળ્યા વિનાજ આપ ગુસ્સે શું થઈ જતા હશે ? જરા સાંભળો તો ખરા. પછી મારી વાત ખરી છે કે ખોટી તેનો વિચાર કરો. ઓફિસમાં આટલું બધું માન અને લાગવગ, અને ખિચારા આ એક છોકરાને ટેકાણે ન પાડી શકે ?’

રહાનો પ્યાલો ટેબલ પર મૂકતાં અને નાની ઉંચાને મારા બોળામાં મૂકતાં ધર્મપત્ની બોલ્યાં. આજ રવિવાર હતો. ઓફિસમાં રજા હોવાથી આજનો દિવસ ધર્મપત્નીની હજુરમાં ગાળવાનો હતો. ઉંચાના નાના નાના હાથ પકડી તેને ઉંચાળનાં મેં પ્રત્યુત્તર આપ્યો :

‘વાર, ફરમાવો શું કહેવું છે ? એ છોકરો કાણ છે ?’

‘આજથી બે મહિનાપરની વાત છે.’ એક ખુરસી ખેંચી લઈ, રકાબીમાં રહી કાઠનાં ગૃહદેવીએ શરૂ કર્યું : ‘આપણી આજુના ઘરમાં એક બાપ તથા એક છોકરો રહેવા આવ્યાં છે. બાપની ઉંમર હશે બત્રીસેક વર્ષની અને છોકરાની પંદરેકની. બાપનું નામ છે નવલ અને છોકરાનું માધવ. એક દિવસ હું

સમાજની વેદીપર

બારીએ ઉભી હતી ત્યારે તે પણ પોતાની બારી આગળ ઉભી.
મેં અમારા સ્ત્રી સ્વભાવ મુજબ સદજ પૂછ્યું:

‘કેમ જાહેન ! પરવાર્યા ?’ આ વખત બપોરનો એક
વાગ્યો હતો.

‘ના જાહેન ! હજી માધવ આવ્યો નથી.’ તેણે કહ્યું.

‘ખાવાનું ટાઢું થઈ જશે તો !’ મેં કહ્યું.

હજી તો એ આવીને બાજરી લઈ આવશે ત્યારે.’

‘એના એ જવાબથી મને અત્યંત કુતુહલ થયું. મેં સદજ
સહાનુભૂતિ બતાવી પૂછતાં તે બાઈ આપણે ઘેર આવી અને
ગળગળે સાદે કહેવા લાગી.

‘જાહેન ! બધુંય હતું. ધણીએ રાગ જાહેન ! દત્તે. અને
ઘેરેય રાજરાણી જેટલી સાલબી હતી. પણ નસીબનેગે સમજના
અન્યાયે આવી દશા થઈ પડી છે. મારા જેડની સાથે મારું લગ્ન
કરવાનું મારું માથું મારા બાપે કરેલું, પરંતુ મારા સસરા
બીજી જગ્યાએ એમનું નક્કી કરી ચુકેલા હોવાની નાના
દીકરા સાથે મારું નક્કી થયું. સસરા પાસે કંઈ પુછી નહતી
પરંતુ નામ હતું. અમારી ન્યાતમાં એ પંકાતું ઘર. મારા પતિ
અંગ્રેજી ભણતા હતા. જેડ એક વેપારીને ત્યાં નોકરી હતા.
સસરા તથા સાસુ બન્ને બારબાર દિવસને અંતરે બ્યારે મરી ગયાં
ત્યારે મારા પતિની ઉંમર ત્રીસ વર્ષની હતી અને હું પંદર
વર્ષની હતી. જેડે બન્યું તેટલું સમેટી લીધું અને અમને થોડું
ઘણું બતાવી જુદાં કર્યા, એ જ વર્ષમાં મારી કાન્ટાનો જન્મ.
સંસાર માથે પડતાં કોલેજને રમ્યા આપી મારા પતિએ મુંબઈમાં
નોકરી લીધી, ટુંકા પગારમાં પણ અમે શાન્તિથી રહેવા લાગ્યાં.
એ વર્ષ વીત્યાં અને મારા માધવનો જન્મ થયો. એના જન્મ

બહીદાન ૮ મું.

“ મારાથી આમ અતડાં શા માટે રોડા છો ? નાની વહુ ! ઝે તો બાપાએ ન માન્યું, અને આ જોડ મારે માથે ભાગ્યું. જે એમણે માન્યું હોત તો આજે આપણે આનંદ કરતાં હોત.”

પાનું ૫૩

જેઠની જોહાડી

સાથે અમારી દશા ફરવા લાગી. એક નાના ફોટના દીવાન મુંબઈ આવેલા તેમની સાથે કાર્ય પ્રસંગે મારા પતિને પરિચય થયો, અને ધીમે ધીમે તે પરિચય ગાઢ થતાં તેમણે ફોટની નોકરીમાં મારા પતિને ખેંચી લીધા. મારા જેઠ હવે અમારે ત્યાં વારંવાર આવળ કરવા લાગ્યા તથા પોતાને પણ ફોટમાં નોકરી અપાવવા મારા પતિને અત્યંત આગ્રહ કરવા લાગ્યા. એમનીય મરજી ખરી. એક વખત મારા જેઠ મારે ત્યાં આવ્યા, તે વખતે કામ પ્રસંગે મારા પતિ મુંબઈ ગયેલા. એમને આવવાને ત્રણેક દિવસની વાર હતી. તેથી મારા જેઠ ત્યાં રોકાયા. પહેલે દિવસે તો કાંઈ ન બન્યું પરંતુ બીજે દિને આધવને રમાડવાના બહાને ઘરમાં વધુ આવળ કરવા માંડી. જમતી વખત મને કહેવા લાગ્યા:— ‘મારાથી આમ અનડાં શા માટે રહો છો, નાની વાલુ એ તો બાપાએ ન માન્યું અને આ જોડ મારે માથે લાગ્યું. જો એમણે માન્યું હોત તો આજ આપણે આનંદ કરતાં હોત’

હું આ વાત સાંભળતાં જ ચેતી ગઈ અને રસોડામાંથી બહાર નીકળવા લાગી ત્યાં તો તેમણે દાળ તથા ભાત માગ્યાં. તે પીરસવા મારે પાશ્ર્વ વળવું પડ્યું. એટલે પછી એમણે આગળ ચલાવ્યું: “દશે, થઈ ગયું તે થઈ ગયું. હજીય શું બગડી ગયું છે? તમારી ઈચ્છા હોય તો એવું તો ઘેર ઘેર બને છે. તમારી તરફ માફ દીલ જ...”

હું કાંઈ ન બોલતાં બહાર જવા માટે ઉભી થવા ગઈ. ત્યાં તો તેમણે લાખો હાથ કરી મારે પાલવ પકડ્યો. હું ભાન ભૂલી. નજીક પડેલી કડછી ઉપાડી હાથમાં ઝાપટી તે ખીસીઆણા પડી ગયા. મેં તરત જ બહાર નીકળી પડોશની બાદને બેસાવી આધવને રમાડવાને બહાને ઘરમાં

સમાજની વેદીપર

એસાડી. તે પણ હાથ ધોઈ ઉઠી ગયા અને તે જ દિવસે પાછા જતા રહ્યા. જતાં જતાં હું સાંભળું એમ બબડી ગયા કે “ જોઈ હું કે તારો મિત્રસ ક્યાં સુધી રહે છે ? ”

આખો દિવસ હું રડી, ખાધુંય નહિ. બીજો દિને મારા પતિ આવતાં બધી વાત કરી. તેમનું લોહી તપી ગયું પણ મનમાં સમજ એસી રહ્યા. જ્ઞાપ ઉપરનું દુઃખ કેને બતાવાય ? ત્યાર પછી સાત આડ વર્ષ વિતી ગયાં. દરમ્યાન મારા જેઠે ધામે ધીમે પાછો મારા પતિ સાથે સંબંધ તાજો કર્યો.

અલગત ! તે અમારે ઘેર ન આવતા. કાગળ પત્ર લખે તેમજ મારા પતિ મુંબઈ જાય ત્યારે મળે. કારણ તેની નોકરી મુંબઈમાં જ હતી. અમારે પણ છેલ્લાં છેલ્લાં મુંબઈ રહેવાનું થયું. કાયમ ખાતે ફોટ તરફથી ફોટના જ વાલકેશ્વર ઉપરના બંગલામાં-રહેવાનું હતું અને ફોટનું સરકારી તેમજ ખાનગી કામકાજ મુંબઈમાં કરવાનું હતું, પગાર પણ અહીંસો રૂપીઆ હતો. મારા પતિનો હાથ ઘણો છુટો હતો. અમે નોકરચાકર સાથે રાગની સાલ્બખીથી રહેતાં. તેથી ખચૂત ઘણીજ થોડી થતી. તેમાંથીય મેં થોડા ઘણા દાગીના કરાવેલા તેમજ મારી કાન્તાને તે દરમ્યાન પરણાવેલી એટલે રોકડ ત્રણેક લગ્ન જેટલી જમા થઈ હતી.

ધીમે ધીમે મારા જેઠ તરફનું અપમાન અમે વીસરી ગયા હતાં. એટલામાં એક દિવસ મારા જેઠ અમારે ત્યાં આવ્યા અને પોતાના મોટા દીકરાનાં લગ્ન ભાવનગર નક્કી કર્યાનું જણાવી મારા પતિ પાસે નાણાંની માગણી કરવા લાગ્યા. મારા પતિએ લગ્નની નિયિ જાણી લઈ બે ત્રણ દિવસ પછી મળવાનું કહ્યું. મારા જેઠ પ્રત્યેનું મારું વલણ મારા પતિ સારી

જેઠની બેહાડી

રીતે જાણતા હોવાથી પરભારા તેને મળીને લગનનું ખર્ચ કાઢી આપવાનું વચન પણ તેમણે આપ્યું. આખરે લગનમાં ભાવનગર ગયા. મારા દાગીના પણ લગન વખતે પહેરવા આપવા મારા પતિ લઈ ગયા હતા, તે ઉપરાંત અઢીહજાર રૂપીઆ રોકડા પણ લઈ ગયા હતા.

લગનને બીજે દિને એકાએક મારા પતિનું સખ્ત માથું દુખવા લાગ્યું તથા તાવ પણ આવ્યો. મારા જેઠે માથા માટે સુંઘવાની દવા આપી, તે સુંઘતાં જ તેમનું ભાન જતું રહ્યું અને સુતા તે હંમેશને માટે સુતા ! જસ મારા જેઠની તમામ ઇચ્છા પાર પડી. દાગીના તેમજ રોકડ બધુંય પચાવી બેઠા. સુંબઝ આવી ક્રિયાખર્ચ માટે પણ રહ્યું સહ્યું મારી પાસેથી લઈ લીધું. હું નિરાધાર થઈ પડી. રૂઝઆતમાં જેઠે બહુ લાગણી બતાવી, અને એકાદ મહીનો કાંઠક મદદ પણ કરી પણ તેના હૃદયમાં હળાહળ ઝેર ભર્યું હતું. એક દિવસ છોકરાં બહાર રમતાં હતાં ત્યારે તેમણે આવી સહાનુભૂતિનું પુરાણ છોડ્યું : જળગળા થઈ આંખમાંથી આંસુ આણી કહેવા લાગ્યા :

અરેરે ! આવા સુખમાં ઉછરેલાં તમે આ દુઃખ સહન શી રીતે કરશો ? આજ સુધી નોકર ચાકર હતા. હાથે તો કામ જરાય કર્યું નથી. શેર દુધ વિના તો વાળુ કર્યું નથી. હવે એ બધા અભાવ શી રીતે પુરા થશે ! વહુ ! ખરું માનજો. મને એવું થાય છે કે જાણે ફાંસો ખાઉં ?

“ નસીબમાં હોય તે થાય. આપણો કંઈ ઈલાજ છે ? ”
મેં કહ્યું.

પણ તમને આ હાલતમાં મારાથી નથી જોવાતાં. અરેરે ! કેવું સુંદર રૂપ ! બધુંય હવે ધુળ જ થઈ જવાનું.”

સમાજની વેદીપર

હું તરત જ ચેતી. તેની આંખમાંથી પાશવિકતા ઝરવા માંડી.

મેં સમયસુચકતા વાપરી. ‘કાણુ માધવ ! કેમ શું છે ?’ એમ બોલતી હું ઉભી થઈ. તે પણ ચમક્યા અને જરા દૂર જઈ બેઠા. હું એ તકનો લાભ લઈ ઓરડામાંથી બહાર નીકળી ગઈ. બહાર જઈ બોલી ‘હવે મહેરબાની કરી તમે ઘેર જાઓ. અમારી શીકર કરવાની નથી. તમારા ચાળા બધાય સમજાઈ ગયા. માનમાં રહી ચાલ્યા જશે તો ઠીક છે, નહિ તો હવે કંઈ તમારા ભાઈ આવીને મને વદવાના નથી. હું જોવા જેવું કરી મૂકીશ.’

ગુપત્યૂપ ઉડીને તે ચાલ્યા ગયા. પિયરમાં કાઈ નહતું. મારા ઘરમાં જે કંઈ હતું તે વેચીસાડી છોડીને લઈ હું અહીં આવી. અહીં આવ્યે લગભગ બે વર્ષ થવા આવ્યાં. માધવને નોકરીનું ઠેકાણું પડતું નથી. પંદરેક દિવસ તો કડીઆ કામે મજૂર તરીકે ગયો. રોજના દશઆના મળ્યા. પણ એનું તે ગળું ? તાવે પડ્યો. એ પંદર વીસ દિવસનો પગાર અમે ત્રણ મહિના પહેંચાડ્યો. આજ ઘરમાં આઠ આના હતા ‘તેની બાજરી અંગાવી છે. અમારે એક મહિનો તે ચાલશે.’

‘હું એક મહિનો ચાલશે. ?’ મેં અજ્ઞયબીમાં પૂછ્યું.
‘હા બહેન. ગરીબાઈએ અમને બધુંય શીખવાડ્યું છે. ચપટી લોટની ભેડકી કરીશું-પાણી જેવી અને એક વખત પીશું. મારો માધવ પણ એવો સમજી થયો છે કે ન પૂછો વાત. કેટલીકવાર તો બિચારો ભુખ નથી, કરી ખાતોય નથી. શું કરીએ ? પ્રભુ કાંઈ ઘંઘે લગાડે તો સુખ થાય.’

આમ બોલતાં બિચારી રડી પડી. આથી જ હું કહેતી

જેઠની જોહાડી

હતી કે એ ખિચારા છોકરાને નોકરીએ લગાડો તો ઈશ્વર રાજી થશે. સગાં બહાલાં આવાં થાય ત્યાં કેને કહેવું ? પણ હૈ ભલા ! ન્યાત કાંઈ ન કરે ?'

ધર્મપત્નીનો પ્રશ્ન સાંભળી અત્યાર પહેલાંના બનાવોમાંની સમાજની વર્તણૂંક યાદ આવી. ખિન્ન મને ! બોલ્યો:- 'ન્યાત-ન્યાત થું કરશે ? ન્યાત ઉત્તરી એ ખિચારીને જેઠના સાથે રહેવા ફરજ પાડશે. કહેશે કે ભેગાં રહો અને પેટ ભરો. પણ એમ કહેવાથી એની થું દશા થાય તેની કાંઈ ન્યાતને પડી છે ! આતો હિંદુસમાજ. આ બાધ જેઠની સાથે રહી અનીતિ આદરે તે સમાજ કૃતગત્તાની નજરે જીએ પણ નીતિ-ને ખાતર એકલી જીદી રહે તે સમાજ ન દેખી શકે. ઠીક જોઈશું કાલે મારી સાથે ઓફિસમાં આવવા માધવને કહેજે.

આટલું કહી હું ન્યુસપેપર વાંચવા લાગ્યો. પરંતુ તેમાંનું કાંઈ પણ લખાણ હું વાંચી કે સમજી શક્યો નહિ. મારી દ્રષ્ટિ સામે જ્યાં ત્યાં મોટા અક્ષરો તરવા લાગ્યા:-

'લાય રે, દુન દેલી હિન્દુસમાજ !'

કચરાયલી કાન્તા.

અળીદાન ૯ મું :

પ કૃતિ દેવીના રાત્રિ-સામ્રાજ્યમાં જ્યારે પ્રાણીમાત્ર વિશ્રાન્તિ સુખ ભોગવે છે ત્યારે માત્ર યોગી, ભોગી, નિશાચર અને દુઃખી મનુષ્યો જ જગતાં હોય છે. રાત્રિના આર વાગી ગયા હતા. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. મારા નિત્ય કાર્યક્રમાનુસાર હું તૈયાર થઈ ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો. થોડેક દૂર જતાં એક નાનકડા મકાનનું આરણ્ય ઉઘાડું જણાયું. પરંતુ તેમાં કેવળ અંધકાર જ હતો. કુતુહલવશ થઈ હું ધીમે પગલે તે ઘરમાં દાખલ થયો. મારી પાસેના ચોર ફાનસનો ઉપયોગ કરતાં જણાયું કે તે ઘરમાં સામાન કંઈ જ નહતો. એક ખુણામાં એક માટલું પડ્યું હતું. તેના ઉપરનું ઢાંકણું પણ અર્ધ ભાગેલું હતું. તે ઓરડો પણ બે ત્રણ દિવસથી સાફ કર્યા વિનાનો જણાતો હતો. આમતેમ નજર કરતાં કોઈ મનુષ્ય જણાયું નહીં. આખરે એક ખૂણામાં કોઈ સૂતેલું દીડું. અંધારી રાત્રિએ આમ આરણ્ય ઉઘાડું મૂકી સુનારને બે શબ્દ કહેવાના ઇરાદાથી હું નજીક ગયો. પણ ત્યાં જતાં જ દેખાવ મારી નજરે પડ્યો તે જોઈ હું ક્ષણવાર સ્તબ્ધ જ બની ગયો. એક ચોવીસેક વર્ષની

સમાજની વેદીપર

હાડપિજરવત આઈ ડુંડીયું વાળા અર્ધનગ્ન શરીરે પડી હતી. તેનું આખું શરીર વમી અને વિષ્ણુથી ખરડાયેલું હતું. દુર્ગંધ પણ હતી જ. તેનાં નેત્ર મોંચેલાં હતાં. તે જીવે છે કે મૃત છે તે પહેલી દ્રષ્ટિથી જણાય તેમ નહતું. તેની પાસે જઈ તેના મુખ તરફ સ્થિર દ્રષ્ટિ કરી જોતાં જણાયું કે તે જીવતી હતી. મેં તેને જરા પવન નાખી, માટલામાંથી સહજ પાણી છાંટી બોલાવી. તેણે માત્ર આંખ જ ઉઘાડી. પણ કાંઈ જવાબ ન દીધો. મને તેની ઘણી જ દયા આવી. જેમતેમ કરી, તેનું શરીર સાધારણ સાફ કરી મારો ખેસ વીંટી તેને ખભે નાખી મારે ઘેર લઈ આવ્યો. તરત જ ઝાડો અને ઉલટી બંધ થવાની ઘરગણું દવા જે મારે ત્યાં હતી તે તેને ખવડાવી. આખી રાત્રિ તે શાન્ત પડી ગઈ. સવારે કાંઈક શુદ્ધિ આવતાં તેને સહજ ચલા નથા તે પછી ફળ ફળાદિક ખવડાવ્યાં. દવે તે કાંઈક ટટાર થવા લાગી. તે મારા સામે દીન નયને જોઈ રહી. તે મને કાંઈક કહેવા માગતી હોય તેમ જણાતી હતી. પરંતું મેં તેને તે વખત બોલતાં અટકાવી. બે ત્રણ દિવસમાં હરતી ફરતી થઈ એટલે પોતે જ મને કહેવા લાગી. તે બોલી: “ભાઈ ! તમે મને જીવનદાન આપ્યું છે. પણ આ જીવનની કંઈ જ કિંમત નથી. જીવન મને અકારં થઈ પડ્યું છે. હું મરવા જ ઇચ્છતી હતી પરંતુ આત્મજ્ઞાન એ પાપ છે એમ સમજી જેમ તેમ દિવસ કાઢતી હતી. તેમાં ઈશ્વરે જ જાણે મૃત્યુ મોકલ્યું હોય તેમ મને ઝાડો અને ઉલટી થયાં. પરંતુ તેમાંથી તમે મને બચાવી. પણ તેથી હું સુખી થવાને બદલે દુઃખી જ થઈશ. જો કે જીંદગીનો મોહ છુટતો નથી. પરંતુ તે સાથે જ જીવવાનું પણ ગમતું નથી. શા માટે જીવવું ? કેને આધારે જીવવું ?

કચરાયદી કાન્તા.

આ પ્રશ્નો મારે માટે ઘણા વિકટ છે. હવે મારે શું કરવું તે મને કોણ કહેશે ? ”

બોલતાં બોલતાં તેની દયામણી આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. મેં તેને શાન્ત્વન આપતાં તેની હકીકત કહેવા કહ્યું. તે અતિ કષ્ટ સ્વરે કહેવા લાગી:

“ મારું નામ કાન્તા. મારી દશ વર્ષની ઉંમરે મારું લગ્ન મારાથી ચાર વર્ષે નાના એક બાળક સાથે થયું હતું. મારા પિતાએ ન્યાતના પટેલનું ઘર મારે માટે પસંદ કર્યું હતું, મારા પતિરાજ તે વખતે રસ્તામાં નાનાં છોકરાં સાથે રખડતા. પટેલના દિકરાને તો પટલાઈ હોય, તે બહુ શા માટે ? ચારેક વર્ષ પછી મારા પિતા મરી ગયા. એટલે મારા મામા મારી બાને ધીરજ આપવા મારે ત્યાં રહેવા લાગ્યા. એ વર્ષ પછી મારી દશા પણ મારી બાના જેવી જ થઈ. પટેલના ઘરમાં કાંઈ વિધવા વહુ પોષાય ? એ તો પારખી પટલાઈઓ થાય. મારે પણ મારી માતાની ગોદમાં દિવસ કાઢવાનો વખત આવ્યો. મારા મામાએ ચાંલાકીથી મારા બાપની જે કંઈ મિલકત હતી તે તકડંચી કરી દીધી અને મારી બાને તથા મને બૂખે મરતી હાલતમાં મૂકી તેઓશ્રી એક વિધવાને લઈયાત્રા કરવા પસાર થઈ ગયા. અમારી હાલત દિવસે દિવસે બગડવા લાગી. બાપના પણ સાંસા પડવા લાગ્યા. હું એક વખત મારે સાસરે ગઈ પણ મને ઘરમાં પગે ન મૂકવા દીધો. બારણામાંથી જ પાછી કાઢી. મારી પડોશમાં શાન્તિલાલ કરીને એક અમારી ન્યાતનો જ યુવક રહેતો હતો. તે વારે વારે મારી બા પાસે આવી દિલાસો આપતો. એક દિવસ તેણે મારી બાને કાંઈક વાત કરી પણ તે દિવસથી મારી બાએ તેને અમારા ઘરમાં પગ મુકવાની

સમાજની વેદીપર

ચોખ્ખી ના કહી દીધી. મારા પિતાનું મૃત્યુ, માઈ વૈધવ્ય, મારા મામાની દગલબાજી અને તેમાં આજીવનના યુવાનોની આવી સત્તામણીથી મારી બાના હૃદયને ઘણો જ આઘાત લાગ્યો અને તે એક મહિનાની બિમારી ભોગવી આ દુનિયા છોડી ગઈ.

લગ્ન મરણના ખર્ચ સિવાય હિન્દુસમાજને મન બીજો કયો મોટો ઉત્સવ છે ? મારી પાસે ન મળે પૈસાનું ઠેકાણું કે ન મળે કોઈ સલાહ આપનાર. ન્યાતિકાઓએ જળરદસ્તીથી મારા તથા મારી બાના જે કંઈ દાગીના હતા તે ઉપર પાણી ફેરવાવી પેટ ભર્યું. પણ હવે મારે ખાવાના સાંસા પડવા લાગ્યા. મારી પડોશમાં એક મહેતી રહેતી હતી. તે બાઈ કાંઈક ઠીક હતી. તેણે મને નિશાળ-કોલેજમાં દાખલ થવા અથવા નર્સનું કામ શીખવાની સલાહ આપી. પણ તેમાંય ખર્ચ તો જોઈએ જ ને ? છેવટે હું તેને રાંધી આપી માઈ પેટ ભરવા લાગી. પણ સમાજ મારી પાછળ જ લાગેલ હતો. મારી ભરયુવાની, તેથી મને સતાવનારા પણ રોડાની પેઠે રખડતા હતા. છતાં હું બહુ જ સંભાળતી રહેતી. જેમતેમ જોએક મહિના ગયા. પણ પછી તે મહેતીની બદલી થઈ. હવે શું કરવું ? છેવટે એક બે જણનું પાણી બાંધ્યું. મહિને ચાર રૂપીઆ મળતા. તેમાંથી જેમતેમ ગુજરાન કરતી. કારણ દળવાનું મારાથી થતું નહોતું; નહોતો તો વળી બે પૈસા વધુ મળે. પણ મારા આ કામમાંય અડ-ચણો આવી. મારા પતોતા સસરા એક દિવસ આવી ઘણું લડી ગયા. મેં મારી લાચારી બતાવી ત્યારે મહિને પાંચ રૂપીઆ આપવાના કહી ગયા પણ લોકોનું કામ છોડી દેવાનું કહ્યું. મેં આથી સંતોષ માન્યો. પાણી છોડી દીધું. અને સસરાજીને ત્યાં ગઈ. પણ ત્યાં તો મારા નસીબમાં પાછું દુઃખ અને નિરાશા જ

કચરાયદી કાન્તા.

હતાં. સસરાજીએ રૂપીઆના વાયદા કરવા માંડ્યા. છેવટ સંભ-
ળાવી દીધું કે “ જવાનજોધ બાઈને બીજા માગતાં શરમ નથી
આવતી ? જાઓ અહીં કંઈ નહીં વળે. ’

હવે શું કરવું ? છેવટે ખાનગી દળણ ખાંડણું કરવાનું શરૂ
કર્યું. પણ કોઈ દિવસ કરેલું નહીં તેથી થાય નહીં. હાથે ફાદા
પડે. શરીર-વાંસો તૂટે. કોઈ કોઈ વખત તો તાવ પણ આવે. પણ
પેટ ભરવું શી રીતે ? એ વખત પણ લોકો મને ઝંપવા
દેતા નહીં. દળણું આપવાને બદલે એક બે ડોસીઓ મારી
પાસે આવતી અને મને કંઈ કંઈ લાલચ આપતી. પણ મેં
હુખ વેદવું કણુક કર્યું છતાં તેમની વાત માની નહીં. આમ
કરતાં કરતાં ત્રણ ચાર વર્ષ વીતી ગયાં. એટલામાં વળી કર્મની
કટણાઈ બેઠી. જાણે દળણું દળી આખા ગામની મિલકત હું
લઈ જતી હોઉં તેમ, એક નવરા વાણીઆએ દળવાની ઘંટી
આણી અને મારા કરતાં અડધા ભાવે દળવાનું શરૂ કર્યું. અસ
થઈ રહ્યું. માંડે પેટ ભરાવુંય મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. વધારે પૈસા
આપી, મારી પાસે ફોણ દળાવે ? પંદર દિવસ જતાં જતાં
તો હું ગભરાઈ ગઈ. એટલામાં એક વાણીઆને ત્યાંથી મારે
ત્યાં દળણું આવવા માંડ્યું. મેં ધાર્યું ભગવાને બહાર કરી. ચાર
પાંચ મહિના તો તે ચાલ્યું. પણ પછી તે છોડવું પડ્યું. કા-
રણ મને દળણું મોકલવામાં તેનો ગૂઢ હેતુ હતો. હવે તો ફાંસો
ખાવાનો વિચાર કર્યો. કારણ બૂખે ટાંટીઆ ધસીને મરવાનું
કોને ગમે ? એટલામાં એક દિવસ મારી એક બહેનપણી
કે જેને સુરત પરણાવી હતી તે અચાનક મળી. મારી દશા
જોઈ તેને બહુ દયા આવી. તેણે મને પોતાની સાથે સુરત
લઈ જવાનું કહ્યું. હું ખુશી થઈ. ત્યાં તેના પતિના એક

સમાજની વેદીપર

મિત્રની વિધવા સ્ત્રી હતી. પૈસાવાળી હતી. તેની સાથે રહેવાનું હતું. કોઈનેય કહ્યા વિના હું મારી તે બહેનપણીની સાથે સુરત ગઈ. તેણે બીજે જ દિવસે મને નોકરીની ગોઠવણ કરી આપી.

હું મારી નવી નોકરી ઉપર ચઢી. ત્યાં મારે ધણુંજ સુખ હતું. ઘરમાં મારી વિધવા શેઠાણી તથા બીજી ત્રણેક નોકરાણી હતી. ગુમાસ્તો દિવસમાં એક વખત આવી કામકાજ પૂછી જતો. મારી શેઠાણી ઘણી પવિત્ર હતી. રાત દિવસ રામાયણ, ભાગવત અને ગીતા તે વાંચતી, મારે માત્ર તેની સાથે જ રહેવાનું હતું. તે સિવાય કાંઈજ કામ ન હતું. જ્યાં તે જાય ત્યાં જવું અને સાથે રહેવું. આવા સુખમાં એકાદ વર્ષ રહી. ત્યાં માંડ શરીર પણ સુધરી ગયું. તેની સાથે વગર ખર્ચે યાત્રા કરી. વળી તેના બંગલામાં સુખથી રહેવું અને સાંજના મોટરમાં તેની સાથે સારાં કપડાં પહેરી ફરવા જવું. આથી મારા સૌંદર્યમાં પણ વૃદ્ધિ થવા લાગી. આમ મારા દિવસો સુખમાં જવા લાગ્યા. એક દિવસ શેઠાણી સાથે તાપી ઉપર સ્નાન કરવા ગઈ ત્યાં મારા ગામની બે ત્રણ સ્ત્રીઓને જોઈ. તેઓ મારી પાસે આવી, કેટલીક આડી અવળી વાતચીત પછી મારે માટે મારા સસરાએ ગામમાં ઉડાડેલી વાતો મને કહેવા લાગી. તેનો સાર એ હતો કે હું કોઈ વાણીયા સાથે નાસી ગઈ હતી અને સુરતમાં તેની રખાત તરીકે રહી મોટરમાં મોજ-શોખ કરતી હતી. માંડ હૈયું કપાઈ જવા લાગ્યું. મને ચેન ન પડ્યું. લોકો જ્યાં ત્યાં આવીજ વાતો કરતા જોઈ મને બહુજ ત્રાસ થયો. છેવટે માળાપની આજ્ઞાનો વિચાર આવતાં તે નોકરી છોડી મારી પાસે જ કાંઈ થોડા ધણા પૈસા હતા તે

કચરાયેલી કાન્તા

લઈ હું અહીં આવી. શરૂઆતમાં તો આખું ગામ મને આ-
ગળાએ ચીંધવા લાગ્યું. જેમતેમ તે સહન કર્યું. પાસેના પંસા
ખરચાઈ ગયા. છેવટે પાછું કાંઈ કામ ખોળવાનો વિચાર કર્યો.
એક વાણીઆને ત્યાં રાંધવા જવાનું કલુષ કર્યું. મહીને છ
રૂપીઆ મળતા હતા. થોડો વખત તે કામ ચાલુ રાખ્યું. પણ
તે વાણીઆ તરફથીય મને સતામણી થવા માંડી. છેવટે તેય
છોડી દીધું. પંદર દિવસથી બેઠાબેઠ હતી. તેમાં છેલ્લા ચાર
દિવસ તો પાણી પીને જ કાઢ્યા હતા. ઉનાળાનો સખ્ત તાપ
અને પેટની જઠરાગ્નિની ગરમીમાં પાણી પીપી ને નળ ભરાઈ
ગયા. તેમાં એક દિવસ તાવ આવી ઝાડો અને ઉલટી થયાં.
મેં ધાર્યું કે હવે આ ભવનું બંધન તૂટશે અને સુખી થવાશે.
ત્યાં તો તમે મને બચાવી. પણ ભાઈ, કહો હવે મારે શું
કરવું ? સંસાર તજવો કે સમાજ ? સમાજ તજ્યો હોત તો
કેટલેક અંશે તો હું સુખી હોત. પણ તે કેમ અને ? સમાજને
મારી ગરજ નથી છતાંય હું સમાજની ગરજ રાખું છું. આ
રાક્ષસી સમાજ અમારા જેવી માટે કાંઈ નહોં કરે ? ”

વાત પૂરી કરી તે રડી પડી. હું પણ આ દંભી સમાજનાં
આંતરિક દ્રવ્યોથી ગુંચવાડામાં પડી ગયો. કહો, કહો, એ
હિંદુસમાજના કહેવાતા નેતાઓ ! કહો. એક વખત દિલ
ખોલીને કહો કે આવી નિર્દોષ ધર્મપરાયણ કુમળા બાળાઓનાં
જીવન-વિતક રૂપી પ્રાયશ્ચિત તર્પણની અંજલીઓ તમને અ-
ર્પતાં છતાં છેવટ તમે શું સમાજની વેદીપર તેમનું બળિદાન
જ લેશો ? બલે, લેજો. પણ યાદ રાખજો કે હમેશ હિંસા કરનાર
છેવટ હિંસાનો ભોગ બને છે; તેમ સમાજની વેદીપર આવી બાળા-
ઓનાં બળિદાન આપતાં તમે જ અને છેવટે તમારો એ રાક્ષસી-
ફર દેવ-સમાજ પણ એ ઉપર જ બળિરૂપે બરમ થઈ જશે.

કમનસીબ કમળા

બળીદાન ૧૦ મું :

નિત્યક્રમ મુજબ પ્રાતઃકાળમાં ચ્હાનો પ્યાલો ટેબલપર મૂકી સમાચારપત્ર ઉઘાડતાં મોટાં મોટાં મથાળાં નજરે પડ્યા. ‘હિંદુસમાજ અને તેનો ભોગ.’ ‘સરકારી કાયદો.’ ‘કમનસીબ કમલાની કહાણી.’

સામાન્ય રીતે જ દેશના સમાચાર જાણવા કરતાં “પોલિસ કોર્ટ” કે ગુપ્તચરની કહાણી, મારામારી કે વાટપાકુનાં પરાક્રમ, નારી નિર્યાતન કે બગીચાવાળાનો જીલમ” આદિ સમાચારો જાણવા દરેક હૃદય ઉત્સુક હોય છે. મેં પણ એ જ ઉત્સુકતાનો વશ થઈ વાંચવા માંડ્યું. જેમ જેમ હું તે વાંચતો ગયો તેમ તેમ મારી અતિત કાળની સ્મૃતિ તાજી થતી ગઈ. અને જાણે તે ભૂતકાળનો ખનાવ સમાચારપત્રમાં આબેહુય ચિતરેલો જોતો હોઉં તેમ લાગ્યું. ક્ષણવાર સ્તબ્ધ બની ગયો. મારાં નેત્રમાંથી અશ્રુ ખરવા લાગ્યાં. મને લાગ્યું કે મારું હૃદય કદાચ બંધ પડી જશે. એટલામાં જગમોહને આવી મને સાવધ કર્યો.

સમાજની વેદીપર

કેટલીક વાતચીત પછી સમાચારપત્રના એ ખનાવની ચર્ચા થતાં તેણે કમળાની કદાણી જણાવવા કહ્યું. મેં મ્હારી ભૂત-કાળની માનસિક સ્મરણ પોથી ઉઘાડી:

“આજથી બાર તેર વર્ષ પહેલાંની વાત છે. આ ગામના રામશંકર મહેતાજીનું નામ તો તે સાંભળ્યું હશે. તેને એક નાનો ભાઈ હતો—તેનું નામ દયાશંકર. દયાશંકર હાલ હયાત છે. તે માનગદમાં તલાટી છે. રામશંકરની સ્થિતિ સાધારણ હતી. ગોરપદું કરી પોતાનું પૂરું કરતો હતો. કોઈ કોઈ ટેકાણે છોકરાંને ખાનગી ભણાવવા જતો. પણ તે પ્રાચીન રૂઢી મુજબ પાટી, ખડી અને લેખણનાં જ સાધને. આથી તે મહેતાજીના નામથી પણ ઓળખાતો. રામશંકરની સ્ત્રીનું નામ કુંડુ હતું. રામશંકરને સંતતિમાં માત્ર એક જ દીકરી હતી. તે જ આ કમળા. જે સમયની વાત કરું છું તે સમયે કમળાને ત્રણ વર્ષ પુરાં થઈ ચોથું બેઠું હતું. દયાશંકરનું વય સોળ વર્ષનું હતું. રામશંકરની ગરીબ સ્થિતિને લઈને દયાશંકરને કન્યા મળતી ન હતી. તેથી રામશંકર તથા કુંડુ તેના વિવાહ માટે યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરતાં હતાં. છેવટે એક સ્થળે એક કન્યા સાથે દયાશંકરના વિવાહની વાત નક્કી થઈ. પરંતુ કન્યાની માએ પોતાના દીકરા માટે સાડું મોંઘ્યું. કુંડુ દીકરી આપીને દીયરને પરણાવવા તત્પર થઈ. પ્રથમ કમળાનું લગ્ન લેવાનું હતું અને ત્યારબાદ દયાશંકરના હાથ કુંડુવાળા થવાના હતા. કમળાનાં વરની ઉમ્મર હતી બાર વર્ષની. લગ્ન લેવાયું. જાન આવી. મંડ-પમાં સગાં સંબંધી ન્યાતિજાં વગેરેની ધણી જ દહ જમી હતી. તે ઉપરાંત પરનાતિજાં પણ ધણાં જ મળ્યાં હતાં. લગ્ન તો ધણાંય થાય છે; પણ આ લગ્ન અવનવાં હતાં તેથી હિન્દુસમાજના સ્થંભ-

કમનસીબ કમળા

રૂપ ગણાતા પટેલીઆઓ, પુરોહિતો તથા અન્ય સભ્ય ગૃહસ્થો પણુ આ લક્ષ્મીનેવા આવ્યા હતા. સ્ત્રીઓનાં પણુ ટાળેટાળાં ઉભરાતાં હતાં.

આ લક્ષ્મીમાં એવું શું હતું? કાંઈ જ નહિ. માત્ર ભત્રિજીને બદલે કાકો પરણવાનો હતો-ભત્રિજીને સાટે-કહોને કે એક રીતે ભત્રિજીને જ કાકો પરણવાનો હતો. અને ભત્રિજી કમળાને પરણાવવા તેની મા બેસવાની હતી.

કમળાની ઉમ્મર ચાર વર્ષની હતી. તે બિચારી લક્ષ્મીમાં શું સમજે? જેમ જેમ લગ્નનું ચોધડીયું નજીક આવતું ગયું તેમ તેમ તે બિચારી ઉપર નિંદ્રાદેવીએ પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવવા માંડ્યું. કન્યાને ચોરીમાં પધરાવતી વખત તો તે ભર ઉધમાં હતી. તેની મા તેને ખોળામાં લઇને કન્યાની જગ્યાપર બેઠી હતી. વરના હાથમાં કન્યાનો હાથ મૂકયો, પણુ હાથ સ્થિર રહે શી રીતે? કુંકુએ કમળાને જેમ તેમ કરી જગાડી. વરના હાથમાં કમળાનો હાથ મૂકયો. પણુ કમળાએ હાથ ખેંચી લઇ રડવા માંડ્યું. “મા મને ઘોડીઆમાં સુવાડ રે, મા મને ઘોડીઆમાં સુવાડ રે” ના મંત્રોચ્ચાર તે અટકેલી બાળાના મુખમાંથી કર્ણભર્યા કન્દન સાથે નીકળવા લાગ્યા. જેનાર બધાં દોંગ બની ગયાં. શિક્ષિત-અશિક્ષિત બધાંય હતાં. છતાં આ જન તરફ કોઈએ જરાય ધૂણા બતાવી નહીં. બધે બધાં છૂપું છૂપું હસવા લાગ્યાં.

રાત્રિ તો જેમ તેમ વીતી. બીજે દિને ચરલક્ષણ વખતે કમળા કોઈ પણુ રીતે વરને કંસાર જમાડે નહીં. આખરે તે ક્રિયા પણુ કુંકુએ કરી અને સાથે સાથે કન્યાને કેડમાં લઇ મંગળકેરા કરવાનું કાર્ય પણુ તેણે જ આટોપ્યું. કહોને કે લક્ષ્મીમાં કન્યા નરીકેનું કત્તવ્ય બધુંય કન્યાની માએ જ કયું. વાંચક!

સમાજની વેદીપર

કહી શકીશ કે આ લગ્ન કોનું? કમળાનું કે કંકુનું? આટલાથી જ કન્યાના કર્તવ્યની અવધિ ન આવી. પણ ચાર માસ વિતતાં ન વિતતાં કંકુને માથે બીજું કર્તવ્ય આવી પડ્યું. કમળાનો તે પતિ પ્લેગનો ભોગ થયો. ઘરમાં રડારોળ થઈ રહી. ચાર વરસની કમળા બાળા વિધવા થઈ. તેનો ખુશો પણ કંકુએ પાળ્યો. ધન્ય હિન્દુસમાજ!

વખત વખતનું કામ કરવા લાગ્યો. કમળા મોટી થતી ગઈ. પણ તે પહેલાં તે આપનું છત્ર પણ ગુમાવી બેઠી. કંકુને કમળા પછી એક છોકરી અને એક છોકરો હતાં. દયાશંકરે તો “ગરજ સરી કે વૈદ વેરી” વાળા કહેવતની સત્યતા સાબીત કરી બતાવી હતી. પોતાનું લગ્ન થયા બાદ નોકરી મળતાં પત્નીને લઈ નોકરીપર ચાલ્યો ગયો. રામશંકરની ક્રિયા ઉપર પણ તેને પાછું વાળા જોવાની દુરસદ ન હતી. ઘરબાર વેચાઈ ગયાં. કંકુ નિરાધાર થઈ. આવા સખ્ત વખતમાં ત્રણ છોકરાંનું પુરં શી રીતે કરવું? હિન્દુસમાજે તો એ ચારે જણાને નિરાધાર કરીને પણ રામશંકરના બારમાંના લાડવા નિરાંતે આરોગ્યા. કંકુના નસીબમાં હવે ઘંટી અને ખાંડણીઓ રહ્યાં. પણ તેથીય પૂરં ન થવા લાગ્યું. આખરે એક વાણીઆ-કારકુનને ત્યાં રસોઇ કરવા રહી. તે કારકુનની બદલી થતાં તેની સાથે તે પણ ગઈ. આ તરફ હિન્દુસમાજ તેના તરફ ડોળા ધુરકાવી રહ્યો.

તે વાણીઆ કારકુન-ચંદનદાસ-ની સલાહથી કમળાને નિશાળમાં મૂકી. તે ટ્રેનીંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી હતી. તેની શુદ્ધિ તીવ્ર હતી. જેમ જેમ યુવાવસ્થામાં આવતી ગઈ તેમ તેમ તે પોતાની સ્થિતિ સમજતી ગઈ. પોતાની માતા માટેની વાતો તેના કાનપર આવતી ગઈ તેમ તેમ તે વધુ

કમનસીબ કમળા

દુઃખી થવા લાગી. તેનું અંતઃકરણ તેને ફાલી ખાવા લાગ્યું. તેની નાની બહેનના વિવાહ માટે જ્યારે કંકુ તજવીજ કરવા લાગી ત્યારે સમાજના વડાઓએ ચોખ્ખું સંભળાવી દીધું કે “જેણે કુળ બોલ્યું તેની કન્યા કેણુ લે?” કંકુએ સોગન ઉપર સોગન ખાધને પોતાની પવિત્રતા સાખીત કરવાનો યત્ન કર્યો પણ પથ્થર ઉપર પાણી. છેવટ તેણે દયાશંકરની મદદ માગી પણ તેનો જવાબ તો વળી એથીએ બે ડીઝી વધે એવો મળ્યો. કંકુ નિરાશ થઈ. છેવટ સમાજના નેતાને આકંઠ કે આજીજીથી સમજાવવાના ઇરાદાથી કમળા તેને ઘેર ગઈ. ઘણી વાત કરી, ઘણી આજીજી કરી, ઘણું આકંઠ કર્યું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. છેવટ સમાજપતિ બોલ્યા: “આવા કામમાં મહેનત ઘણી પડે. ઘણાનાં મોઢાં બંધ કરવાં જોઈએ. રૂપિયા વિના એ વિવાહ ના થાય.” કમળા મુઝાઈ: “હું પૈસા ક્યાંથી લાવું? મારો કે જીવાડો, તમારો આશરો છે.” તે શયતાનથી પણ ભયંકર નેતા હસ્યો અને કમળાનો હાથ પકડતાં બોલ્યો: “રૂપિયા? રૂપિયાની શી ખોટ છે કમળા? મારે કહ્યું કર. મારી ઇચ્છા મુજબ રહે, સૌ સાર થશે.”

કેમળ બાળા થયરી ગઈ. કિંકર્તવ્ય વિમૂઢ બની ગઈ. પાપીએ તેને ખેંચી પોતાના પાસાપર દાખી, તેના કુમળા નિર્દોષ કપોલપર શયતાનીયતની મહોર મારી. બાળા બળા ઉઠી. જોર કરી તેના હાથમાંથી છૂટી દોડી. માર્ગમાં કુવો આવતાં તેમાં પડતું મૂક્યું.

આજીબાજીના લોકોએ કુવામાંથી કાઢી. પોલિસે આપ-ધાત કરવાના ગુન્હા માટે કેસ ચલાવ્યો. છેવટ કેદની સજામાંથી બચી પણ ચાર વર્ષ સેવાસદનમાં કાઢવાનો હુકમ થયો. સર-

સમાજની વેદીપર

રકારના પણ કંઈ કાયદા છે ? માણસને દુનિયામાં એક પણ રસ્તો ન હોય, ચારે તરફથી અત્યાચાર થતા હોય અને તેમાંથી બચવા, પોતાની પવિત્રતા જાળવવા આત્મહત્યા કરે તે પણ ગુન્હો. કાયદો કહેશે: પતિત બનો, લાચાર બનો, ચોરી કરો, પાતિવ્રત્ય વેચો, પણ અમે મરવા નહીં દેખએ. ત્યારે સમાજ કહેશે: મરો, બળો, ભૂખે ટળવળો પણ અમારા દરવાજા બંધ. અમે તો અત્યાચારીને અને સંજ્ઞાને ઉત્તેજન આપીએ. ગરીબનાં ગળાં રહેંસીએ. પતિવ્રતા પણ જો ધર વેચી યા રક્ષણતી થઈ અમને ન ખવરાવે તો અમે તેને એક ઘેર કરીએ: પણ કુલટા પોતાના પૈસાની રેલમછેલ કરે, અમારા પેટમાં મિષ્ટાન્ન પધરાવે તો અમે એને પાવન કરી તેની વાદ વાદ પોકારીએ. પવિત્રતા અને નીતિથી જીવન ગાળનાર દુઃખી નિરાધાર વિધવાઓના ઉપર અત્યાચારોથી તેની દયા ખાવા બદલ તેની નિંદા કરીએ, કુથલી કરીએ; પણ જો ડાહી ડમરી, મીઠા બોલી, કુલટા હોય, બદારથી નીતિનો ડોળ કરતી હોય તો તેને વખાણીએ, તેની દયા ખાઈએ અને તેને કદાચ વખત આવે તો આશરોય આપીએ !

મારા શબ્દો સાંભળી જગમોહન તો આમો જ બની ગયો. અને આવી નિરાધાર બાળાઓના ઉદ્ધારના માર્ગનો કાયડો ઉકેલવાનો નિશ્ચય કરતો સમાજને ઉદ્દેશી બોલ્યો:-

“ ધન્ય હિંદુસમાજ ! ધન્ય છે ! આવાં કેટલાં બળિદાનો લઈ તું પુષ્ટ થયો છે ? અને હજી આવાં કેટલાં બળિદાનો ઉપર તારી દૃષ્ટિ છે ? અરેરે ! આવા સમાજમાં રહીને તે સમાજની વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાવતાં પણ શરમ આવે છે. ”

અભેદનો ભેદ

બળીદાન ૧૧ મું:

આજ કેટલાય દિવસથી અમારા ગામમાં એક સંન્યાસી મહારાજ પધાર્યા છે. લોકોની તેમના પર ઘણી જ શ્રદ્ધા હતી. જ્યાં ત્યાં એમની વિક્રતાનાં જ બલુગાં ઝૂંકાતાં. તેમના જ્ઞાન માટે અવનવી વાતો બહાર આવતી. અમારું ખાતું જ વિચિત્ર કે દરેકના ઉપર અમારે શંકાની નજરથી જ જોવું પડે. મહાત્માની ખ્યાલિથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે રખેને કોઇ રાજદારી ચળવળીઓ લગવાં પહેરી લોકપ્રિય થઇ લોકોને રાજદ્રોહની ઉશ્કેરણી કરતો હોય ? ધીમે ધીમે હું પણ મહાત્માની શિષ્ય મંડળીમાં ભળ્યો; અને મહાત્માના વધુ સહવાસમાં આવ્યો. મહાત્માની સાથે તેમના બે ખાસ લગવાંધારી શિષ્યો અને એક શિષ્યા હતી. મહારાજ સાથે શિષ્યા છે, એ વાત જ્યારથી મેં સાંભળી ત્યારથી જ મને કાંઈ કાંઈ વિચારો થવા લાગ્યા અને તેથી હંમેશાં મારી નજર તે મહારાજ તથા તેમના શિષ્યો અને તે શિષ્યાપર ફરતી રહેતી.

મહારાજ બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરના. અને લોકોની શ્રદ્ધાનો

સમાજની વેદીપર

લાભ લઈ તેમણે આજકાલ એક મહિનાથી અમારા ગામમાં અડો જમાવ્યો હતો. ગામના પ્રતિષ્ઠિત તથા વિદ્વાન પુરૂષો પણ હમેશાં મહારાજના દર્શનાર્થે આવતા.

કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીની રાત્રે મને કાંઈક કુતુહલ થવાથી હું મહાત્માના અડા તરફ ચાલ્યો. આ કુતુહલ થવાનું કારણ એટલું જ કે મેં સાંભળ્યું હતું કે કેટલાક સાધુઓ કૃષ્ણ ચતુર્દશીની રાત્રે કાંઈક સાધના કરે છે. આ મહાત્મા એવી સાધના કરે છે કે કેમ તે જાણવાની જીજ્ઞાસાથી હું છુપાતો અડાથી થોડે દૂર અંધકારમાં ઉભો રહ્યો. લગભગ દોઢ વાગવા આવ્યો હશે. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. મહાત્માનો અડો પણ નિર્જનમાં હોવાથી કેવળ શાન્તિ અને રાત્રિની સ્તબ્ધતા વિના બીજું કાંઈ જ જણાતું ન હતું. અડાની છેક લગભગ જવું કે ન જવું એ વિચારમાં હતું હું ઉભો હતો. એટલામાં અડા તરફથી કોઈનાં ઉતાવળાં પગલાંનો અવાજ મારે કાને પડ્યો. અંધકારમાં આંખો ફાડી અને તેટલી તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિથી હું જોવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે પગલાંનો અવાજ રૂપે થતો ગયો અને સાથે સાથે બે વ્યક્તિઓને અત્યંત વેગથી દોડતી જોઈ. મેં મારી પાસેના ચોર ફાનસનો પ્રકાશ તે તરફ ફેંક્યો. તો એક નાણુક સ્ત્રી જેવા કોમળ દેહના આકાર પાછળ એક અલમસ્ત બીષણકાય પુરૂષને મેં દોડતો જોયો. બન્નેનાં કપડાં ભગવાં રંગનાં હતાં. મને લાગ્યું કે આગળ દોડનાર તે મહાત્માની શિષ્યા હોવી જોઈએ. પણ પાછળ દોડનારનો સ્પષ્ટ ચહેરો જોવા મારે ફરીથી તેના તરફ પ્રકાશ ફેંકવો પડ્યો. પણ બીજી વખત પ્રકાશ પડતાં જ તે પ્રથમ વ્યક્તિની પૂઠ છોડી આડે રસ્તે ફર્યો. હું તેનું મુખ જોઈ ન શક્યો.

અલેદનો ભેદ

પ્રથમ મને લાગ્યું કે મારે તે બીષણકાય પુરૂષની પાછળ પડી તેને પકડવો જોઈએ. પણ બીજી જ ક્ષણે વિચાર આવ્યો કે હું તેની પાછળ જઈશ અને કદાચ બીજો કોઈ બદમાશ આ શિષ્યાની પાછળ હશે તો તેની શી ગતિ થશે ? મને તે વખતે તે શિષ્યાના રક્ષણ માટે જ જવાનું યોગ્ય લાગ્યું. તેથી હું તેની પાછળ પાછળ ઉતાવળે પગલે ગયો. તે તો પાછળ જોયા વિના દોડ્યે જ જતી હતી. છેક નદીના કિનારાપર તે આવી ત્યાં સુધી તો હું જરા જરા દૂર રહ્યો. પણ હવે મને લાગ્યું કે તે નદીમાં ઝોકાવશે એટલે હું એકદમ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તે બિચારી સમજી કે પેલો બીષણકાય મનુષ્ય જ તેની પાછળ પડ્યો છે. તે તરત જ પોકારી ઉઠી:-

“ ખબરદાર ! મને અડકીશ તો તારો અને મારો બેયનો ધાત થશે. ”

મારા હાથમાંના ફાનસને પ્રકાશિત કરતાં હું બોલ્યો:-
“ બહીશો નહીં. શાન્ત થાઓ. તમને કાંઈ જ બય નથી. તે પિશાચ નાસી ગયો છે. હું તમારી મદદમાં છું. ”

તે બાળા કાંઈક શાન્ત થઈ. ક્ષણવાર મારા તરફ જોઈ રહી. પછી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી ઘાટનાં પગથીયાંપર બેસી ગઈ. હું પણ ચારે બાજુ પ્રકાશમાં કોઈ મનુષ્ય છે કે નહિ તેની તપાસ કરી એનાથી થોડે દૂર બેઠો. ફાનસને વચ્ચે મૂક્યું અને તેને ધીરજ આપતાં તેની શી આકૃત હતી તથા હું શી મદદ કરી શકું તેમ હતું તે બાબત શાન્તિથી જણાવવા કહ્યું. ક્ષણવારે ધીમા પણ અત્યંત કંઈ સ્વરે તે બોલી:-

“ શું કહું બાઈ ! દુનિયા ફેલની છે. જ્યાં ફેલ છે ત્યાં જ આજકાલ જય છે. નહિ તો મારા જેવી નિરપરાધી, પવિત્ર

સમાજની વેદીપર

છવન ચહાનાર બાળાની આ દશા હોય ? હું ઉચ્ચ કુળની બ્રાહ્મણ કન્યા છું. મારા પિતા મારા લગ્ન માટે ધણેય શ્રમ કરતા હતા, પરંતુ કોઈ યોગ્ય સ્થળ તેમના જીવમાં આવતું ન હતું. મને ઘણા જ લાડમાં તેમણે ઉછેરી હતી. તેમ થોડી ધણી વિદ્યા પણ મેં પ્રાપ્ત કરી હતી. સારાનરસાનો વિવેક કરવાની પણ કાંઈક શક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી. આખરે એક ગ્રેજ્યુએટ યુવક સાથે મારું વેવિશાળ થયું. લગ્ન લેવાયું. લગ્નને વિસેક દિવસની વાર હતી. મારા કાકાની દીકરી ચપળા મારા કરતાં પાંચેક વર્ષે મોટી હતી એટલે કે તેનું વય અઠાર વર્ષનું હતું. અમે બન્નેને ધણી જ સખ્યતા હતી. તે પરણેલી હતી. તેના પતિ તેના કરતાં ત્રણેક વર્ષે નાનો હતો. આથી તેને માટે ગામમાં ધણી વાતો થતી. મેં તેને હસતાં હસતાં ઠપકાના રૂપમાં બે શબ્દ કહ્યા. તે વખતે તો તેણે તે વાત ઉઘાડી દીધી અને પોતાનું નિર્દોષ-પાતું બતાવવા લાગી પણ તેણે જ મારી ખુરી દશા કરી.

મારા લગ્નને દશ દિવસ બાકી રહ્યા. લગ્નની ધામધુમ તથા બધી તૈયારીઓ થવા માંડી હતી. તે દિવસે ચપળા સાંજના છએક વાગ્યાને સુમારે નદીપર કપડાં ધોવા જતી હતી. પોતે એકલી હોવાથી મને પણ સાથે તેડી ગઈ. અમે બન્ને જણ કપડાં ધોઈ ઘેર આવવા તૈયાર થયાં તે વખતે ત્રણ હિન્દુ અને એક મુસલમાન એમ ચાર જણ આવી અમારા માર્ગમાં ઉભા. હું ગભરાઈ ચપળાની પાછળ જઈ ઉભી. ચપળા તો બોલ્યાચાલ્યા વિના ચાલવા લાગી. પણ પેલાઓએ આવી મને પકડી લીધી. મેં ચપળાને ધણી ખૂંચો પાડી. પણ તેતો હસતી હસતી ચાલી જ જતી હતી. થોડેક દૂર જઈ તે બોલી:—“ બહુ ચખાવલી બની મને શીખામણ દેતી હતી તેનો આ અલ્લો. હવે તો તું બીબી

અભેદનો ભેદ

બનીશ. પછી આવજો તો ખરી મને શીખામણ દેવા. આમ બોલી પેલાઓ તરફ ફરી બોલી:—“ જરાય ડરશો નહી. લઈ જાઓ, એતો એ જ. ”

અસ, થઈ ચૂક્યું. ચપળા ચાલી ગઈ. મને તે દુષ્ટો મ્હોડે ડુંગ્રો મારી ટોંગાટોળી કરી કેટલેક દૂર લઈ ગયા. અને ત્યાંથી એક હોડીમાં નાખી રાતના બે વાગે કીનારાપરના એક ગામમાં પહોંચ્યા. મને તો રડવા વિના કાંઈ સુઝતું જ નહોતું.

આ ચાર જણમાંના બે જણને હું ઓળખતી હતી. એકનું નામ મદનલાલ હતું અને બીજાનું નામ ચુનીલાલ હતું. લગભગ અરધા કલાક પછી મદનલાલ દુધ લઈને મારી પાસે આવ્યો અને મને પીવાનું કહી મારાથી જરા દુર બેઠો. બીજો કોઈ ઉપાય ન સુઝતાં મેં તેને હાથમાં લેવાનો વિચાર કર્યો અને છેવટ તેને ધીમેથી કહ્યું:—“ મદનલાલ ! તમેય આ લુચ્ચી ટોળીમાં બળ્યા ? તમારો વિચાર હતો તો મને ખાનગીમાં તો કહેવું હતું. તમારા તરફ તો મારું મન ખેંચાયલું છે. આ બધા વચ્ચે મને શા માટે આવણી ? હજીય તમે મને ગમે ત્યાં લઈ જાઓ. પણ આ બધા મારફત મારી ઈજ્જત ન પડાવશો. આપણે બેય ગમે ત્યાં નાસી જઈ લમ કરીને રહીશું.

હું જાણતી હતી કે જ્યારના અમે એ ગામમાં પહોંચ્યાં ત્યારનો મદન મારા તરફ શિકારી નજરે જોઈ રહેતો હતો. આથી મારો પાસો સરળ પડ્યો. તે એકદમ મારી પાસે આવ્યો. મારો હાથ પકડી જોરથી દાબી તે બોલ્યો:—શું તું ખરું કહે છે, કમળા ?

મેં તેના હાથમાંથી મારો હાથ છોડાવતાં કહ્યું:—“ હાં, હાં તમારા સાથીઓ જોશે તો તમારા ઉપર ગુસ્સો કરશે અને બ્હેમાશે.

સમાજની વેદીપર

દૂર બેસો. હું ખરું જ કહું છું. તમે મને અહીંથી સહીસલામત બીજે કંઈ લઈ જાઓ તો હું તમારી સાથે જરૂર પરણું: ન પરણું તો હું જઈ પછી ક્યાં? મારાથી કંઈ હવે ઘેર જવાશે?”

તેને મારી વાત સાચી લાગી. અને ક્યાં તથા ક્યારે નાસી જવું એ બાબતને અમે છેવટનો નિશ્ચય કર્યો કે મદનલાલે ત્યાં રહેવું અને તેના સંગીઓને મારે ગામ મોકલી ત્યાં શી હીલચાલ છે, યા કોઈ વાતની ખબર પડી છે કે નહીં તે જાણી આગળનો રસ્તો નક્કી કરવો. એટલે તેમના ગયા બાદ મારે તથા મદને વડોદરે નાસી જવું.

હરાવ પ્રમાણે તે જ દિવસે સવાર થતા પહેલાં એટલે પાંચ વાગે ત્રણજણ રવાના થઈ ગયા. અને તેજ દિવસે રાતના હું તથા મદન વડોદરે જવા ગાડીમાં બેઠાં. વડોદરે ગાડી સવારના છ વાગે પહોંચતી હતી. મેં ગાડીમાં બેઠેબેઠે જ મારા ભાવી માર્ગ નક્કી કરી લીધો.

વડોદરાના રોશ્નપર ઉતરી પ્લેટફોર્મમાંથી બહાર નીકળતાંજ મેં મદનને ગાડી લેવા મોકલ્યો. જેવો તે ગાડી હરાવવા ગયો કે તરતજ હું એક બીજી ગાડીમાં બેસી રવાના થઈ ગઈ. વડોદરામાં મારા મામાનું ઘર હતું અને તેથી જ મેં ત્યાં જવાની ગોઠવણ કરી હતી.

મારા મામાને ત્યાં હજી સુધી મારા ગુમ થવાની વાત આવી નહતી. પરંતુ તે બધા મારા લગ્નપર મારે ઘેર જવાની તૈયારી કરતા હતા. મને જોતાંજ મામા તથા મામી આશ્ચર્યમાં પડી ગયાં. અને હું વડોદરે શા માટે આવી? કોની સાથે આવી? વગેરે પ્રશ્નો ઉપરાઉપરી કરવા માંડ્યા. મેં તેમને ધીમે ધીમે અચ્છી ઇતિ સુધીની વાત સંભળાવી દીધી. મામા વિમા-

અભેદનો ભેદ

સણમાં પડ્યા. મને ધીરજના શબ્દો કહી તે જ રાત્રે તે મારે ગામ જવા નીકળ્યા. અને મને વડોદરે જ રાખી.

મારી કથની બહુ લંબાવીને વિગતવાર હું કહેવા નથી માગતી. પણ ટુંકમાંજ પતાવીશ. ‘બીજે દિને મારા મામા પાછા આવ્યા ત્યારે તેમનું મોઢું ઉતરી ગયું હતું. બહીસે મ્હોટે તેમણે ત્યાંના સમાચાર સંભળાવ્યા. ટુંકમાં તે નીચે મુજબ હતા:—

ચપળાએ ઘેર જઈ એવી વાત ઉઠાવી કે “એક મુસલમાન સાથે કુમળા તો નાસી ગઈ. મેં ઘણીએ સમજાવી. ઉલટો પેલો મુસલમાન મનેય હેરાન કરવા લાગ્યો. હું તો જીવ લઈ ને નાઠી.”

આ વાત આખા ગામમાં પ્રસરી ગઈ. મારાં માઆપ તો મરી જવા જેવાં થઈ ગયાં. મારા ભાવિ સસરાને કાને પણ વાત પહોંચી. મારા મામા ત્યાં જતાં આ બધી વાત જાણી હેતુતાઈ જ ગયા. તેમણે મારા પિતાને મારી સાચી હકીકત કહી. આંખમાં આંસુ લાવી મારાં માઆપ બોલ્યાં:—‘ભાઈ! બધી વાત સાચી. પણ ન્યાન કેમ માનશે? વળી ચપળા તો નજરે જોયાની વાત કરે છે. હવે એ પાછી આવે તોય તેને ઘરમાં કેમ રખાય? અમારું તો નાક કપાઈ ગયું. એને પાછી ઘરમાં રાખીએ તો અમે ન્યાત બહાર થઈએ. અમારે મન તો હવે એ મરેલી જ છે.”

મારા મામાએ મારી નિર્દોષતા વિષે ઘણુંયે કહ્યું પણ છેવટમાં એમનેય સલાહ મળી કે તમે એને ઘરમાં રાખશો તો તમેય ન્યાતબહાર મૂકાશો.” બસ, થઈ રહ્યું. મારા ભાવિ સસરાએ પણ આવી નામખોળ વહુ ઘરમાં આવતાં બચી ગઈ તે માટે આનંદ દર્શાવ્યો. મારા મામાને મારે માટે ઘણું લાગતું પણ મામીના ધમધમાટ આગળ તેય લાચાર થયા. એક દિવસ મામીએ કહ્યું કે “બહેન, તમારાં માઆપ તમને ન રાખે તો અમારાથી કેમ રખાય?”

સમાજની વેદીપર

મતલબ કે મામાને ત્યાંથી પણ મને જવાબ મળ્યા ગયો. મારે ઉપર આભ અને નીચે ધરતી હતી. કેમ કરવું અને ક્યાં જવું એ મને ન સુઝયું. છેવટે મેં રડતાં રડતાં મામાને કહ્યું:— “મામા, મારો વાંક શો? અને હવે હું ક્યાં જઉં?” મામાએ કરડાકી કરતાં મારા હાથમાં આ છરો આપ્યો અને કહ્યું કે “આનો આશરો લ્યો. પણ મારે ઘેરથી ગયા પછી.”

મારી હિમ્મતની હવે હદ આવી ગઈ. મેં તેમના હાથમાંથી છરો લીધો અને વગર વિચારે ઘર બહાર નીકળી પડી. જતી વખત મામાએ મારાપર દયા કરી પચીસેક રૂપિયા આપ્યા. હવે મારે માટે કાંતો મરવું યાતો કાઢના ઘરમાં બેસવાનો વા બજારમાં દુકાન કરવાનો વખત આવ્યો.

મારો વિચાર કાશી જવાનો થયો. હું ગાડીમાં બેઠી. થોડાંક સ્ટેશન સુધી તો હું બૈરાંના ડાબામાં બેસી રહી. પછી આપણાં ગુજરાતી બૈરાંના સ્વભાવ મુજબ કેમ બહેન! ક્યાં જશો? તમારું પિએર ક્યાં? સાસરું ક્યાં? એકલાં કેમ જાઓ છો? સામાન કેમ નથી? હાય! હાય! બા. જવાન જોધ જોવી એકલી બાઈડીથી કેમ મુસાફરી થાય? ભાયડાના ડાબામાં કોઈ સંગાથ હશે.” વગેરે કટાક્ષના પ્રશ્નોથી હું અકળાઈ ગઈ. છેવટે હિમ્મત કરી મરદના ડાબામાં બેઠી, ત્યાં પણ કેટલાક અટક્યાના બદમાશો મને સતાવવા લાગ્યા. તેવામાં આ સંન્યાસી કે જે તેજ ડાબામાં હતા તે મારા તરફ દયા બતાવી પેલાઓને ઠપકો આપવા લાગ્યો. મને તેનાં ભગવાં લુગડાં તથા મમતાભર્યા શબ્દોથી તેના તરફ શ્રદ્ધા થઈ. પેલા જીવાનો ઉતરી જતાં તે સંન્યાસી મારી નજીક આવી મને શાન્ત્વન દેવા લાગ્યો. વાતે વાતે મારી કથા બધી લઈ તે બોલ્યો:—

અભેદનો ભેદ

“બચ્ચા! આટલી બાળક અવસ્થામાં એકલાં ફરવું શા હુંદગી બાળવી એ બહુ દુઃખભર્યું છે. વળી પેટ કંઈ છોડી દેશે ? તું બહુ દુઃખી થઈશ. હજી તેં દુનિયા જોઈ નથી. કેવા કેવા બદમાશ લોકો છે. તું બહુ દુઃખી થઈશ. ઇચ્છા હોય તો હવે સંસારત્યાગ કરી ઇશ્વર ભજનમાં જીવન ગાળી દેહનું સાર્થક કર, કારણ હિંદુ સમાજમાં તારે માટે દરવાજા ખંધ થઈ ગયા છે. બચ્ચા! જરાય ચિંતા ન કરીશ. શ્રી હરિ તારે રક્ષણ કરશે. મારા અનેક શિષ્યો છે. તેમના વડે મારો તથા મારા શિષ્ય-ગણનો નિર્વાહ ચાલ્યો જાય છે. ઇશ્વર કૃપાએ તેમ થોડા ઘણા પૈસા પણ મેં જમાવ્યા છે. અલગત ! સંન્યાસી અવસ્થામાં પૈસોનો સંસર્ગ ન જોઈએ. પણ આ કળિયુગના જમાનામાં સંન્યાસીને પહેલાંના જેટલું કોઈ માનવું નથી. તેથી અડચણના વખત સારૂ રાખી મૂક્યા છે. મારા અવસાન પછી તે પૈસા તારે નામે બાળે મૂકી આપીશ. જેથી તને દરકત નહીં આવે. આહ ! શી ઇશ્વરની ગતિ છે ! બોળી બિચારી નિર્દોષ બાળાની આ દશા ? સમાજ ! હિંદુ સમાજ ! આજથી મારાં કર્તવ્યમાં વળી એકનો વધારો થયો—સમાજ સુધારણા જરૂર જરૂર કરવી. બચ્ચા ! તું જરાય ગભરાઈશ નહીં. મારી સાથે ચાલ. હું તને દીક્ષા આપી મંત્રોપદેશ કરીશ. તું તારા દેહનું સાર્થક કર અને આ ક્ષણભંગુર સ્વાર્થભય પ્રપંચી સંસારથી નિર્લિપ્ત બન.”

કેવાં મીઠાં વાક્યો ! મને તેનાપર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા આવી. હું કાશી જવાનો વિચાર છોડી તે સંન્યાસી સાથે તેના શિષ્ય-મંડળમાં રથજો રથજો ફરવા લાગી. હંમેશાં રાતના વાળુ કપો બાદ લગભગ આઠથી અગીઆર વાગ્યા સુધી તે મને તત્વગાનનો ઉપદેશ કરતો. બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ જ

સમાજની વેદીપર

નથી. સર્વ ક્ષણભય છે. મારું તારું છોડી દેવું. વાસના ન રાખવી. કક્ષામાં બેઠલાવ ન રાખવો. બધું આપણા રૂપ છે અને આપણે જ બધા રૂપ છીએ એમ અભેદનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યો. હંમેશાં અભેદ ભાવનો ઉપદેશ કરતાં વ્યવહાર કાર્ય થા દેહના ધર્મમાં નિર્લિપ્તપણે પ્રવર્તવાનો ઉપદેશ કરતાં કરતાં આજ ત્રાંત્ર ઘણો સમય ગાળી નાંખ્યો અને એ જ ઉપદેશનાં દંભ નીચે તેણે સ્ત્રીસુલભ યૌવનના ધર્મો પાળવાનો આગ્રહ કરતાં મારો હાથ પકડ્યો. અણચિંતવ્યો મારા હૃદયમાં આઘાત થયો. આજ સુધીની મારી શ્રદ્ધા અને પૂન્યભક્તિ નાશ પામી. હું ગભરાઈ, પણ ધીરજ રાખી મારી મામીએ વ્યંગમાં આપેલો હરે: કે જે હું હમેશાં પાસે જ રાખતી હતી, તે હાથમાં લીધે. તેની ચકચકિત ધાર જોતાં તે જરા પાછો દડી ગયો. એ સમય મળતા જ હું ત્યાંથી નાહી. તે મારી પાછળ પડ્યો. પછા યું થયું તે તમે જાણો છો.

હવે મારે માટે શો માર્ગ છે? દંભના સાચા નીચે દબરો કુકર્મ કરનારાં-વેશ્યાને પણ શરમાવે એવાં કામ કરનારી વ્ય-લિચારી અપળા પણ એ દંભ નીચે આનંદ કરે છે: મદન નથા મુનીલાલ જેવા પણ પવિત્ર ઉમતી યાજ્ઞાઓનાં સતીત્વ હુટવા છતાં સમાજમાં છાતી કાઢી ફેરે છે. આવા લંડ સંન્યાસીઓ ધર્મના દંભ નીચે કાંચન અને કમિનીનો ચલેચલ ભોગ કરે છે. સ્ત્રીઓનાં અને શિષ્યાઓનાં શ્વિયણ હુટે છે. શ્રદ્ધાવાનોને અધમ માર્ગે લાઇ ગય છે છતાં આનંદથી માનમોટાઇ સાથે સમય ગાળે છે. સમાજના નેતાઓ આ બધું જાણવા છતાં દંભના આશ્રયથી કંઇ જ બોલી શકતા નથી. અરે! એમ પણ શા માટે? દંભ વડે જ તેમનું નેતાપણું ટકી રહ્યું છે.

અભેદનો ભેદ

ખરેખર ! દુનિયામાં દંભનો જ જય છે. સત્ય તો શોધ્યું જ હતું નથી.

અસ, ભાઈ ! મેં મારી કથા કહી, હવે તમે તમારે માંમે જાઓ. હું મારો આ દેહ આ છરા તથા નદીને ચરણે સોંપીશ.

મેં તે જાળાને ઘણી સમજાવી શાન્ત કરી. મારી સ્ત્રી સાથે રહેતા તેને આગ્રહ કર્યો. મારે સંતાન ન હતું, મેં મારી પૂત્રી જેવી ગણી તેને મારે ત્યાં રાખી. બીજે જ દિવસે સવારમાં ખેલો સંન્યાસી છ પાત્ર ગણી ગયો.

સમાજ આવા અત્યાચારો અને નિર્દોષની હૃદયદ્રાવક દશા માટે જવાબદાર નથી ? સમાજના નેતાઓ ! જે તમે આ જાળ-તમાં કાંઈ જ ન કરી શકતા હોતો સ્વચ્છંદે ડુબી મરો, પણ દંભ અને સ્વાર્થથી તમારું નેતાપણું ટકાવી સમાજને અધો-ગતિના ઉંડાણમાં લઈ જતા અટકો. નહિ તો એક દિવસ એવો આવશે અને જરૂર જ આવશે કે જ્યારે સમાજ વિદ્રોહી બની—તમારા કાયદા કાનુનેને તોડી ફાડી નાખી—તમારા જ સ્ત્રીપર તાંડવનૃત્ય કરશે.

વિમળાનાં વિતક.

અળીદાન ૧૨ મું :

અ માવાસ્યાની ઘોર અંધારી રાત હતી. રાત્રિના દોઢેક વાગ્યાનો સમય હતો. ગામમાં કુતરાના ભસવાના અવાજ સરખો આવતો નહતો. તે સમયે એક ઘરનો દરવાજો ધીમેથી ઉઘડ્યો તેવોજ પાછો અંધ થઈ ગયો. અંધ-કારને બેઠતો એક કાળો આકાર વિઘ્નતવેગે પણ શંકિત હૃદયે આમતેમ જોતો ગામ ખૂદાર નીકળી સલિલાના ઘાટ તરફ જવા લાગ્યો. ગામના લોકોના ધનમાલની ચોકી કરવાનો આજ મારો વારો હતો એટલે આ અંધકારમાં વિઘ્નતવેગે જતી વ્યક્તિને જોનાં હૃદયમાં શક ઉપજવાથી હું પણ એની પાછળ પાછળ ત્વરાથી ચાલ્યો. સલિલાના ઘાટ પર પહોંચતાં મને જણાયું કે તે વ્યક્તિ પૂરૂષ નહિ, પણ એક સ્ત્રી હતી.

તે સ્ત્રી ઘાટનાં પગથીઆં ઉતરવાને બદલે પગથીઆંની ખાજીની પાળ ઉપર જમ ઉભી. એકવાર પાછું વાળી ગામ તરફ જોષ, ક્ષણવાર ઉભી રહી, “જયઅંજે” બોલી તેણે જળમાં કુદકો માર્યો. હું પણ પાછળ જ કુદ્યો. પાણીમાં પડનાં જ તેના વાળ મારા હાથમાં આવ્યા. તેને કિનારાપર લાવી

સમાજની વેદીપર

જરા શુદ્ધિમાં લાવી આશ્વાસન આપતાં મેં પૂછ્યું:—

“બાઈ! આમ આપઘાત કરવાનું કારણ શું? તમે ગભરાશો નહીં. જે વાત હોય તે મને સત્ય કહી દો. હું તમને મદદ કરીશ. મને તમે તમારા સહોદર જેવો ગણુજો. જો જુદું બોલશો તો યાદ રાખજો કે હું સરકારી અમલદાર છું અને આપઘાત કરવાની કેશેષ કરવા માટે હું તમને કચેરીમાં ઉભાં કરીશ.”

તે બાઈ જરા ગભરાઈ. પછી ધીમે પણ અંતરના કચ્છ રહનભર્યા સાદે તે બોલી:—

“તમે મને જ્ઞેનસમી ધારો છો તો હું આજ જાંદબી-માં પહેલી જ વખત માંડ હૃદય તમારા આગળ ખુલ્લું કરું છું. મારા ભાઈ પાસે તે. તે બોલાયું જ નહિ, પણ આજ મને પ્રભુએ મારો ધર્મને ભાઈ સોંપ્યો છે, તો ભલે ભાઈ! જ્ઞેનની કર્મકહાણી સાંભળો.

હું મારી વાત કહું તે પહેલાં તમારા હૃદયમાં મારા આ આપઘાતથી અનેક વિચારો આવતા હશે. માટે પ્રથમ તે વિચારો—શંકાભર્યા વિચારો—દૂર કરવાની જરૂર છે. હું પતિતા નથી કે જેથી હું આપઘાત કરું. હું ચૌર નથી તેમ મારે હાથે કુકર્મ પણ નથી થયું કે જે બચથી હું મરવા તૈયાર થાઉં; પણ દુનિયા જેને સમાજ કહે છે, દુનિયા જેને ધર્મ કહે છે, તેના અત્યાચારથી હું માંડ જીવન વિસર્જન કરવા તત્પર થઈ છું. મારા જીવવાથી કોઈને લ્હાણ નથી તેમ હાણ પણ નથી. દુનિયાને દેખાડો કરવા સિવાય મારી ધમધમતી ચિત્તાપર હૃદયનું એક પણ અશ્રુ પાડનાર આ વિશ્વમાં કોઈ નથી. જ્યારથી મારો હૃદયવિશ્રામ આ સંસાર તજી ગયો છે

બહીશાન ૧૨ મું.

“ રાંડેલીને વળી એ વખત આવું શું ? આઈ ખાઈને શરીર જંત
ધાણું છે ? હવે તે કયા માટીને આ શરીર બતાવવું છે તે આટલું
જતન કરે છે ? ”

પાનું ૮૭

વિમળાનાં વિતક

ત્યારથી મને ખ્યાલે તજ દીધી છે.

મારું નામ વિમળા. મારું લગ્ન એક ખાનદાન કુટુંબમાં થયું હતું. મારા પતિ વિદ્વાન તેમજ ધાર્મિક વિચારના હતા. મને પરણે ફક્ત એક જ વર્ષ થયું હશે ત્યાં તો હું વિધવા થઈ. મારા સસરાને ખીજું સંતાન નહતું. મારી સાસુ તો મને ત્યારથી જ યમના દૂત જેવી જાણવા લાગી અને મને મ્હોડે પણ કહેવા લાગી કે “તેં આવતામાં જ મારા કનૈયા જેવા દીકરાનો ભોગ લીધો અને હવે અમારો લઈશ ત્યારે જ જંપીશ પણ હું ખરી કે તારો જ પગ આ ધરમાંથી કાઢું.” મારા સસરા કાંઈક શાન્ત અને ધર્મભીરૂ હતા પણ એ ધર્મ-ભીરૂતા કરતાં પત્નીભીરૂતા તેમનામાં વિશેષ હતી. ખુણા પુરો થતાં સુધી તો લોકલાજે મને રાખી, પણ પછી માત્ર પહેલાં લુગડાંબેર મને મારે પિયર કાઢી મૂકી. એક લુગડું સરખું પણ મને ન આપ્યું.

હું મારે પિયર ગઈ, પણ ‘રાંડેલી દીકરી’ એટલે પૂજ્યું જ શું ? તેમાંય વળી બાબીના હાથ નીચે રાંડેલો ખાવો ! એટલે મારા દુઃખનો પાર જ ન હતો. બાઈને મારાથી કશું કહેવાય નહીં. એ તો બાબીના ગુલામ અને બાબીનાં કેટલાંક ખાનગી કામોમાં હું આડખીલી રૂપ જાણતી એટલે મારી દશા તો બહુ જ ખરાબ હતી. સવારના ચારે ઉઠી દળણું દળતી. પછીથી ધરના કામે વળગતી હતી. બપોરે એ વાગે ખાવા પામતી. રાત્રે તો ખાઈ તો ખાઈ નહીં તો એકદશી ! કારણ બાબી કહેતી કે : “રાંડેલીને વળી એ વખત ખાવું શું ? ખાઈ ખાઈને શરીર જો ધાલ્યું છે ? હવે તે ક્યા માટીને

સમાજની વેદીપર

આ શરીર ખતાવવું છે તે આટલું જતન કરો છો ? ”
આવા શબ્દોથી મારી બૂખ મરી જતી-કહોને કે બૂખને હું જ મારતી. જ્યારે કોઈ બહારનું માણસ આવે ત્યારે તો બહુ જ બહાલ ખતાવી કહેતી: “ જુઓને, આ અમારાં વિચારાં નાની જ્હેન ! એમના જેવાં ઘરરખ્યુ તો ક્યાંય ન જોયાં. સવારથી સાંજ સુધી કામમાં અને કામમાં: જરાવાર અમારી સાથેય ન બેસે. મને તો કંઈ કામ જ ન કરવા દે. તેમાં વળી આચાર-વિચાર તો એટલા પાળે છે કે ન પૂછો વાત, રોજ એક વખત ખાય છે. સોમવાર, શુક્રવાર, મંગળવાર તો પડે જ નહિ, અગીયારસો તો બારે માસની કરવી. કોઈ દહાડો સાંઈ તો શું, પણ ઘોડેલું લુગડુંય ન પહેરવું. ” આવી આવી વાતો કરે અને મને ઉભીને ઉભી બાળી નાખે.

જેમ તેમ કરતાં પાંચ વર્ષ ગાળ્યાં. પણ મારે સાસરેથી તો હું મરી ગઈ છું કે જીવતી છું, તેનીય કોઈએ ખબર કાઢવાની દરકાર કરી ન હતી. એક દિવસ અચાનક મારા સાસરા તરફથી એક કંકોત્રી આવી. અમારા પિતરાઈના એક જણને ત્યાં દીકરીનું લગ્ન હતું. આટલાં વર્ષ દરમ્યાન કેટલાંય લગ્ન અને મરણ ગયાં હશે પણ ત્યાં આ આલામણીને કોઈએ યાદ કરી ન હતી. આજ આ કંકોત્રી મળતાં કાંઈ કાંઈ વિચાર થવા લાગ્યા. હું લગ્નના જે દિવસ અગાઉ સાસરે જઈ પહોંચી.

મનુષ્ય ગમે તેટલા વિચારો કરે, ગમે તેટલું સહનશીલ બને પરંતુ નિયતિનું ચક્ર અટકતું જ નથી. અમારા એક કુટુંબીને ત્યાં લગ્ન હોવાથી કંકોત્રીઓ લખવા મારા સાસરાને બોલાવેલા, તે સમયે તે સગાએ મને પણ કંકોત્રી લખી

વિમળાનાં વિતક

તેડાવવા કહેલું. પણ સસરાજીએ પરભારે જવાખ આપેલો કે તેતો આવતી જ નથી, માટે વ્યર્થ શા માટે કંકેત્રી લખવી ?” પરંતુ તે સજો કાંઈ છોડે એવો ન હતો. તેણે કહ્યું: “ભલે ન આવે. આપણે તો લખવી જ.” અંતે કંકેત્રી લખાઈ અને પાંચ વર્ષે મેં સાસરે પગ મૂક્યો.

મને જોતાં જ મારી સાસુ બળી ઉઠી. પણ શું કરે ? ઘર આગળ મને પેટપુરતું ખાવાનુંય ન આપે. જે સગાને ત્યાં લગ્ન હતું તેની પત્નીને આ બાબતની ખબર પડતાં તે કામનું બહાનું કાઢી મને ઘેર લઈ જતી અને ખવડાવતી. બાકી સાંજે તો બધાની સાથે પંક્તિમાં બેસીને હું જમતી.

લગ્નનું કામ પતી મર્યું અને મને પાછી પિયર વળાવવા સાસુજી તૈયાર થયાં. મારો શો ઉપાય ? હું પાછી પિયર આવી. જેટલા દિવસ હું ત્યાં રહી તે દરમિયાન મને ખબર મળી કે મારા સસરાજી પોતાની મિલકત અમારા એક દૂરના પીતરાઈ-પણ હાલ દીકરો થઈ બેઠેલા-ને લખી આપવાના છે. મારે રહેવા ઘર કે ખાવા બાજરી કાંઈ જ નહોતું. જાણે મને એમને ઘેર પરણાવી જ નહતી ! કાંઈ સંબંધ જ નહતો ! આથી હું પેટમાં ઘણી બગતી. પણ મારો ઉપાય જ નહતો. જ્યારે મારા ભાઈ જોબાનને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેમને પણ મારા તરફ તિરસ્કાર આવ્યો. કારણ હું તો ગળ ગ્રહ (રાહુ) માથે પડેલી.

જે સગાને ત્યાં લગ્નમાં હું ગયેલ તે સગાને આ ખબર પડતાં તેણે સસરાજીને સમજાવવા માંડ્યા અને મને ખોરાકી પોષાકીનો જંદોજસ્ત કરી આપવા કહ્યું. પણ સાસુજીએ તો એ વાત સાંભળી જુદું જ ધર્તીમ જગાવ્યું. તેમણે મારી તેમ જ

સમાજની વેદીપર

તે બિચારા નિર્દોષ સગાની આજરપર પાણી ફેરવવા માંડ્યું. અમારી નિંદા જ કરવા માંડી કે જેથી પેસે. બિચારો એ વાત જ મૂકીને બેઠો.

હવે મારે નથી પિયરમાં ઠેકાણું કે નથી સાસરું. મારો પક્ષ કરી કોઈ કોઈ બોલે છે તો તે બદનામ થાય છે. માઈ પેટ ભરવાનો માત્ર એક જ રસ્તો છે કે “ સમાજનો ત્યાગ. ” પણ મારા વ્હાલસોયા પતિનું મુળ યાદ આવે છે. એટલે “ સમાજત્યાગ ” કરતાં હું “ સંસાર ત્યાગ ” ઉત્તમ ગણી અહીં આવી છું. કારણ સીધે રસ્તે જીવન ગાળનાર સદાયરણી વિધવાને તમારો સમાજ દુઃખી દુઃખી કરી મૂકે છે અને દંભ તથા છળકપટમાં પુરી સ્ત્રીઓની દષ્ટિમાં તમારો આખો સમાજ નાચે છે. ”

વિધવાએ કહાણી પૂરી કરી. તેના અશ્રુપ્રવાહ સાથે મારા નેત્રમાંથી પણ સદાનુભૂતિની અશ્રુધારા વહેવા માંડી. પણ તેને માટે શું કરવું તે નિર્ણય ન કરી શક્યો. ઓ સમાજના નેતાઓ! જરા કહેશો કે આવી નિરાધાર અને પવિત્ર અબળાઓ માટે તમે કયો માર્ગ ખુલ્લો રાખ્યો છે ?

કરુણામયી

બળીદાન ૧૩ મું:

વિક્રમપૂર નિવાસી અમ્બયકુમારના અકાળ મૃત્યુના સમાચાર મળતાં મિત્રતાના બંધનથી ખેંચાઈ હું વિક્રમપૂર ગયો હતો. ત્યારે ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેની વૃદ્ધ માતા મુદાસિનીદેવી તથા ભગિની કરુણામયીને આશ્વાસન આપી મારા જેવું કામકાજ જણાવવા અંતઃકણપૂર્વક આગ્રહ કર્યો હતો. તે વાતને આજ ત્રણેક વર્ષ થઈ ગયાં છે.

નિત્યનિયમ મુજબ ટપાલના કામજોની કામને ડોળે રાહ જોતો, રહાના ખાલાને ઈન્સાફ આપતો, નાનકડી ઉપાના કાલાકાલા શબ્દો સાંભળી હું આનંદમાં મસ્ત હતો ત્યાં ટપાલ-વાળાએ આવી ‘મત્ત એક જ પત્ર છે’ કહેતાં એક પર-બિડીયું મારા હાથમાં મૂક્યું. શિરનામું જોતાં તેના લેખક માટે અવનવા વિચારો આવવા લાગ્યા. શિરનામાના અક્ષરો કોઈ પ્રાથમિક શિક્ષા પામતા વિદ્યાર્થીના જેવા જણાતા હતા.

ક્ષણેકવાર વિચાર કરી પોસ્ટની છાપમાં ‘મીદનાપુર’ એ નામ જોતાં ફરુદલ વખ્યું. પત્ર ફોડી વાંચવો શરૂ કર્યો. પત્ર બંગલાખામાં હતો. મુદાસિનીદેવીએ તે લખ્યો હતો. ભા-વાર્થ નીચે મુજબ હતો:—

સમાજની વેદીપર

‘ અન્યસમ બહાલા પુત્ર !

અમે કુશળ છીએ. ઇશ્વરકૃપાએ કાંઈ પણ રીતનું દુઃખ નથી. પરંતુ બહેન કરણામયીના સંબંધમાં હું ઘણી મુઝાઈ છું. તમારી સલાહની ખાસ જરૂર છે. આજસુધી તમને તસ્દી આપી નથી. પણ ન છુટકે આજ લખું છું. આ પત્ર મળતાં આ વૃદ્ધ માતાની મુઝવણ દૂર કરવા જરૂર આવે. વિશેષ રૂબરૂમાં.

તમારી માતાવૃત્ત્ય

સુદાસિનીદેવીના શુભાશીર્વાદ,

પત્ર વાંચી અન્યની પ્રતિમા દષ્ટિ સન્મુખ તરવા લાગી. વૃદ્ધ સુદાસિનીદેવીનો મારાપરનો પ્રેમ અને અચળ વિશ્વાસ યાદ આવ્યાં. અન્ય અને હું લખનૌમાં સાથે બાળતા હતા, ત્યાંથી અમારે મિત્રતા થયેલી. કાંઈ પણ વિચાર કરવાની જરૂર ન જણાતાં રેલ્વે ટાઈમટેબલ જોઈ તે જ દિવસે મેલમાં મીઠનાપુર રવાના થયો. અને સુદાસિનીદેવીના મકાનપર જઈ પહોંચ્યો. આ વખતે સમય દશ વાગ્યાને આશરે હતો.

એક નાના મકાનમાં સુદાસિનીદેવી રહેતાં હતાં. ધરમાં ત્રણેક ઓરડા તથા રસોડું અને ન્હાવાની ઓરડી (બાથરૂમ) મળી પાંચ ખંડ હતા. આગળના દિવાનખાનામાં જ સુદાસિનીદેવી બેઠાં હતાં. દિવાનખાનું ભરત ચુંથણના રંજમેરંગી રૂમાલ, પડદા, ટેબલકલોથ આદિથી શોભતું હતું. સર્વ ચીજ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલી હતી. પરંતુ સુદાસિનીદેવીના મુખ તરફ જોતાં તેના હૃદયની અવ્યવસ્થિત રિયતિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી હતી. તે પવિત્ર વૃદ્ધાને પ્રજ્ઞામ કરતાં જ તે બોલી ઉઠ્યાં:—

કરુણામયી

‘આવી પહોંચ્યા ? બેસો બાપ ! બેસો. સૌ સારાં છે ને ?’

‘હા, સૌ સારાં છે. પણ તમારું મોઢું કેમ—.....?’

મને અધવચ્ચ અટકાવી તે બોલ્યાં:—‘બધું કહું છું. જરા આરામ લ્યો.’

આરામ લેવાનું કહ્યું તો ખરું, પણ વૃદ્ધ! વધુ વખત પોતાના હૃદયને સંભાળી ન શક્યાં. ક્ષણમાં જ તેમણે શરૂ કર્યું:

‘બાપ ! તમે જાણો છો કે કરુણામયીને હૃદયપૂરના જ-મીનદારના પુત્ર વિધાનરાય સાથે પરણાવી છે. અજબના અકાળ મૃત્યુ પહેલાં ત્રણ—’

મુહાસિનીદેવી આગળ બોલે તે પહેલાં એક યુવક તે ઝોરડામાં દાખલ થયો. પહેરવેશ ઉત્તમ શ્રામંત જેવો હતો. તેના ચહેરા ઉદાસ રડમસ હતો. તે આવી મુહાસિનીને પાસે પડ્યો. મુહાસિની આતુરતાથી બોલી ઉઠી:—

‘કેમ બાપાજી ! શું કહ્યું ?’

યુવક કાંઈ પણ જવાબ ન દેતાં સીધો ધરમાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો. તત્કાલ જ એક વિધવા યુવતી ત્યાં આવી. તેના વર્ણ કાંઈ શામેજવળ હતો. સૌંદર્ય તથા યુવાની જળહળી રહી હતી. તેના ચહેરાપર ગંભીરતા સાથે દબતા છવાઈ નહીં હતી, તેને જોતાં જ મુહાસિની આત્મસ્વરે બોલી ઉઠી:

‘આ શું ? કરુણામયી ! આ શું કર્યું ?’

‘આટલા દિવસ મન જ જાણતું હતું: હવે દુનિયા જાણુશે. ખોટો દંબ શા માટે ? હવે મારે એની સાથે શી સંબંધ છે ?’ તે યુવતી બોલી.

મુહાસિનીની આંખમાંથી અશ્રુ ચાલ્યાં જતાં હતાં. કરુણામયીની આંખો શુષ્ક પણ અમિસ્ત્રલિંગ માફક ચળકતી હતી.

સમાજની વેદીપર

તેના મ્હેરાની દહના તેના અવાજમાં પણ પ્રત્યક્ષ થતી હતી. 'આ યુવક કોણ? કંઈલામચીએ શું કર્યું હતું? વૃદ્ધ શા માટે રડતી હતી? મને શા માટે બોલાવ્યો હતો?' વગેરે પ્રશ્નો મારા હૃદયમાં ઉપરાઉપરી ઝુંચાવા લાગ્યા. હું દિગ્મૂઢની માફક ક્ષણવાર બેસી રહ્યો. આખરે કંઈલામચી મારા તરફ ફરી બોલી:

‘મોટા ભાઈ! ઉઠો, સ્નાનાદિથી પરવારો. રસોઈ થઈ જવા આવી છે. જમ્યા પછી નિરાંતે વાતો કરજો.’

કળ સંચારિત પુતળા પેઠે હું તેના કથનને આધીન થયો. બોજનાદિથી પરવારી દિવાનખાનામાં આવી આરામખુરશીપર આડો પડ્યો. ક્ષણમાં જ સુદાસિની તથા કંઈલામચી ત્યાં આવ્યાં. કંઈલામચીને જોતાં જ હું આશ્ચર્ય પામ્યો. ગ્રેષ્ઠ વસ્ત્રમાં સજ્જ થયેલી જાણે પવિત્ર, નિર્મળ, પ્રતિભાસંપન્ન સાક્ષાત્ દેવી અત્રપૂર્ણા.

ક્ષણ પછી મેં વૃદ્ધાને મને બોલાવવાનું કારણ પુછ્યું તેમણે કહેવા માંડ્યું:—

‘ભાઈ! જે કાર્ય માટે મેં તમને તસ્દી આપી હતી તે તો પૂરું થઈ ગયું, હવે કંઈ જ કરવાનું નથી. તમે સુખેથી જઈ શકો છો.’

હું તો સ્તબ્ધ જ બની ગયો, આ બધો શો જોટાભો હતો તે ન સમજ્યો. મારા મનની રિચતિ કળા જઈ વૃદ્ધા બોલ્યાં:—

‘સંયોગો એવા છે કે અમારા વર્તનથી તમને જરૂર આશ્ચર્ય થાય. પણ જ્યારે તમે બધી હકીકત સાંભળશો ત્યારે જ સત્ય હકીકત સમજી શકશો. શાન્ત ચિત્તે સાંભળો.’

વૃદ્ધાએ આગળ કહેવા માંડ્યું:

કરૂણામયી

વિધાનરાય સાથે કરૂણનું જ્યારે લગ્ન કર્ણુ ત્યારે અમારા ખંડ દેશના રિવાજ મુજબ વરપણના રૂપીઆ તથા દરદાગીના આપવામાં જ અમે પાંચમાલ થઈ ગયાં હતાં. કરૂણના પિતા તરત જ સ્વર્ગગામી થયા અને અજયના ઉપર અમારા ભરણ-પોષણનો ભાર રહ્યો. પરંતુ અજયના સ્વર્ગવાસ પછી અમારી સ્થિતિ ધણી જ કઠંગી થઈ પડી.

પ્રથમ તો કરૂણના ઉપર તેની સાસુનું ઝાઝું હેત હતું. પરંતુ પાછળથી અમારી સ્થિતિ નરમ થતાં તેને કરૂણ કાળી અને કદરૂપી જણાઈ. તેણે તેના પર અત્યાચાર કરવા શરૂ કર્યો છતાં અમને તે બાબતની ખબર ન પડી. તે અરસામાં અજય અમને તણ ગયો. હું મારા ભાઈ નિરદકુમારને આશ્રયે રહી : હવે તો વેવાણનો અત્યાચાર ધણો જ વધ્યો. તેમનાં પાડા-પાડોશી તરફથી અમને વારંવાર પત્રો આવવા લાગ્યા. તેના ભાવાર્થમાં એ જ કે 'તમારી કરૂણ થોડા દિવસની મહેમાન છે, મારા બાઈબાઈને તેનાં હાડકાં હવે ચાલતાં નથી. જો પુત્રી-દત્તાના પાતકમાંથી બચવું હોય તો ગમે તે રીતે તેને અહીંથી લઈ જાઓ.' અનેક કામજો આ પ્રકારના મળતાં મારો ભાઈ નિરદકુમાર તેડવા ગયો. પરંતુ કરૂણની સાસુએ તેને ન મોકલી, તેમ કરૂણ પણ આવવા તૈયાર ન હતી. તેનું શરીર છેક હાડપિંજરવત્ થઈ ગયું હતું. એમ કેટલાય મહિના ચાલ્યા ગયા. છેવટ ફરી પાછા કામજો આવવા લાગ્યા. આ વખત હું જાતે મઠ, પરંતુ જો દિવસ સુધી મને મારી ઢીકરી કે જ-માઈનું મોઢું જ જોવા ન મળ્યું. વેવાઈના ઘરમાં બીજી બેએક વિધવાઓ રહેતી હતી. તે તથા તેના ઘરના બેકરો મારા તરફ અત્યંત દયાભરી દૃષ્ટિએ જોતાં. કરૂણના સમાચાર હું તેમને

સમાજની વેદીપર

પૂછતી પરંતુ તેઓ કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપી શકતાં નહોં. વેવાણીની ધાક જખરી હતી. વેવાણે છેવટ કહ્યું કે: કરણ જમાઈ સાથે બહારગામ ગઈ છે, પરંતુ મને તે સાચું લાગ્યું નહોં. બીજે દિવસે રાત્રે તેના ઘરની એક દાસીએ મને એક ઓરડા તરફ ઇશારત કરી. ઘરના પાછલા ભાગમાં આવેલા તે ઓરડા તરફ ધીમે પગલે છૂપાતી છૂપાતી હું ગઈ. મારી કરણનો અવાજ મારે કાને પડ્યો.

‘મને એક પળવાર તો મારી બાને મળવા દો. હું હવે થોડા દિવસની મહેમાન છું, મારા ઉપર શા માટે આવો બુલમ કરો છો ?’ કરણનો અવાજ આવ્યો.

‘ચૂપ કર, ઢોંગ કરીને પડી રહેવું છે અને બીજાને બુલમગાર ગણાવવાં છે ખરું ને ? જો કંઈ બોલી તો આંખો જ ફેાડી નાખીશ, ક્યાંથી કોણ જાણે રાંડ કુભારજી મારા ઘરમાં આવી છે.’ વેવાણેનો અવાજ આવ્યો.

મારું હૃદય શાન્ત ન રહ્યું. હું ઓરડાના દરવાજાને ધક્કો મારી અંદર ગઈ, મને અંદર આવતી જોતાં જ વેવાણે મોઢું ચઢાવી બહાર ચાલી ગઈ. કરણની દશા જોઈ મેં એકદમ છૂંદું મૂકી દીધું. તેના શરીરપર માર તથા ડામનાં ચકામાં પડ્યાં હતાં. ચામડી ઘણી જગ્યાએથી ઉતરડાઈ ગઈ હતી, શરીરમાં માંસ કે લોહી નહતું. આંખો ઉડી ઉતરી ગઈ હતી. ડોળા જ માત્ર તગતગતા હતા. તે રાત હું તેની પાસે સુઈ રહી. સવારમાં જ વેવાણે આવીને કહ્યું કે: ગાડી તૈયાર છે, તમારી દીકરીને લઈને સીધાવો ! મારે એટલું જ જોઈતું હતું. કરણને મારી સાથે આવવા મેં કહ્યું. તે ના કહી રહી પડી. તે બોલી:

‘બા, મને ઘેર લઈ જઈ સુખી નહોં કરી શકો, હું અહીં છું

કરૂણામયી

લાં સુધી સારું છે. હું એક વખત આ ઘર છોડીશ તો ફરી આ ઘરમાં પગ નહીં મૂકાય. મારે જીવતે ધણીયે રંગાપો ભોગવવો પડશે.’

આડોશી પાડોશી તરફથી મને ઘણી વાતો મળી હતી, તે તે બધાનો મુખ્ય મુદ્દો એટલો જ હતો કે વેવાણુ પોતાના દીકરાને બીજી વખત પરણાવી રૂપાણી કન્યા સાથે દશ બાર લગ્નરનો દલ્લો લાવવા ઇચ્છતાં હતાં. શોક્ય ઉપર કદાચ કોઈ ન આપે માટે જ મારી દીકરીપર જીલમ કરી તેને મારી નાખવા ઇચ્છતાં હતાં, મૃત્યુને અને કરૂણને ઝાઝું છેદું ન હતું.

હું કરૂણને ધણી સમજાવવા લાગી, પણ તેણે ન માન્યું. છેવટ હું ગાડીમાં બેઠી, પણ એટલામાં તો વેવાણુના હુકમથી તેની બે નોકરડીઓ કરૂણને ઉચકી-જોમ પોટલું પછડતું મૂકે તેમ ગાડીમાં નાખી ગઈ તથા તેની પેટી મૂકી ગઈ. એટલામાં વેવાણુ આવી પેટીમાંથી દાગીના કાઢી આપવા કહ્યું. કરૂણ પાસેથી ચાવી લઈ મેં દાગીના કાઢી આપ્યા. હું કરૂણને લઈ ઘેર આવી.

એકાદ મહિનો જતાં કરૂણનું શરીર કાંઈક સુધર્યું, એટલામાં તો એના સસરા આવ્યા અને કરૂણના હાથમાં અમારા બંગાળી રિવાજ મુજબ લોહના શાંખા (બંગડી) હતાં, જે અમારા સૌભાગ્યનું ચિન્હ ગણાય છે, તે માગ્યાં. કરૂણે તે આપવા ના પાડી. મેં કરૂણને આપેલા લગભગ બે લગ્નરના દાગીના તેને સાસરે હતા. કરૂણે શાંખાના બદલામાં તે દાગીના ઉપરથી પોતાનો હક છોડી દીધો. પરન્તુ તેના સસરાએ માન્યું નહિ. કઈ સધવા આ પતિ જીવિત છતાં હાથમાંથી શાંખા કાઢી આપે ? વેવાણુ હા કરીને બેઠા, મારા બાપએ

સમાજની વેદીપર

છેવટે કંઈક કહ્યું:—‘ જ્યારે તારા સસરા જ તારું સૌભાગ્ય-ચિન્હ છીનવી લેવા આવ્યા છે ત્યારે શ્યા માટે નથી આપતી ? તેઓ તને પોતાના પુત્રની વધૂ તરીકે સ્વીકારતા જ નથી બહેન ! તે તારું બનવું બધું કર્યું, હવે શું કરીશ ?

નિરદના શબ્દો સાંભળી કંઈકે રૂદન બંધ કર્યું અને હાથમાંથી શ્યાના કાઢી આવ્યા. અમારો અને વેવાઈને સંબંધ તૂટ્યો. ગામમાં લોકોની વાતોનો તો પાર જ ન હતો. છેવટે અમે કાશી ગયાં, કંઈક ત્યાં શાળામાં દાખલ થઈ અને તેને તરત જ ત્યાં નોકરી મળી. અમે મા-દીકરી સુખે જીવન ગાળવા લાગ્યાં.

ત્યાં પણ પાછી ગૃહસ્થા નહીં, હમેશના નિયમ મુજબ કંઈક ગંગારનાન કરવા ગઈ હતી. ત્યાં એક વૃદ્ધ વિધવાને કુબતી તેણે જોઈ. તરત જ તે તેને બચાવી બહાર લાવી. વિધવા પત્નીઆ ઉપરથી ખસી પડતાં તેનું માથું પુટી ગયું હતું, તે સાથે જ તે પાણીમાં તણાતી હતી. વિધવાને શુદ્ધિમાં આવતાં તે પોતાને મુકામે લઈ જવા કંઈકે કરગરવા લાગી. કંઈક તેણે બતાવેલ ઠેકાણે લઈ ગઈ. કંઈકના ઉપર તેને અત્યંત રોષ થયો અને તેણે કંઈક પોતાની પાસે રહે તો જ દવાદાર કરવા દેવાની હઠ લીધી. આ વિધવા સાથે માત્ર એક જ નોકરડી હતી. પરોપકાર જ કંઈકનું પ્રત હતું, તે થોડા દિવસ તો શાળામાંથી રજા લઈને તેની સારવારમાં રહી. પણ તેને આરામ થતાં તેણે ત્યાં જવાનું છોડી દીધું. આ વિધવાને બચાવી ત્યારે કંઈક તેને ઝાળખતી ન હતી, પરંતુ પાછળથી તેને ખબર પડી કે તે વૃદ્ધા તેની “સાસુ જ હતી, આથી માત્ર તેને આરામ થતાં સુધી જ તે ત્યાં રહી.

કરજીમયી

તેના આલ્યા આલ્યા પછી વિધાનરાય તથા તેની નવી સ્ત્રી વૃદ્ધાને જોવા આલ્યાં, પણ આ બીજા લગ્ન પછી વૃદ્ધાને વહુ સાથે બનવું ન હતું. તે દરમ્યાન વેવાઈ પણ પરભોક સીધાવ્યા હતા. તેથી વૃદ્ધ વેવાણે કાશીવાસ સ્વીકાર્યો હતો. નવી વહુના હાથનું ખાવાનું વૃદ્ધાએ બંધ કર્યું અને કરજી ખવડાવે તો જ ખાવું એવી હઠ લીધી. કરજીને તેડવા નોકર આલ્યો, છતાં કરજી ન ગઈ. છેવટ વૃદ્ધા જાતે આવી, કેટલુંય રડી. પોતાની બધી મિલકત કરજીને આપવા કહ્યું, પણ કરજી એકની બે ન મંજૂ. જતાં જતાં વૃદ્ધા મારા કાનમાં કહી ગઈ કે 'વિધાન પણ હવે પસ્તાય છે, તમે કરજીને સમજાવો. હું વિધાનને કાલે તેડવા મોકલીશ, મારા ધરની લક્ષ્મીને મારે ત્યાં તમે મોકલજો.'

વૃદ્ધા જતાં જતાં કેટલાક દાગીના મને આપતી ગઈ હતી કે કરજી તેનો સ્વીકાર કરે, પણ કરજીનું હૃદય જ પથ્થર જેવું થઈ ગયું હતું. મેં ધણું સમજાવી પણ ન તો તેણે દાગીના લીધા કે ન ત્યાં ગઈ, આખરે મેં તમને તાર કયો કે શું કરવું તે તમે આવી કાંઈક રસ્તો કાઢો. પણ '—સુહાસિનીએ બોલતાં બોલતાં દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખ્યો. 'હવે શું બાકી રહ્યું? વિધાનરાય આજ તેડવા આલ્યા પણ તમે જોયું તેમ પાછા ગયા.'

'બહેન કરજી! તમે સો જવાબ આપ્યો?' મેં મૃદુ સ્વરે પૂછ્યું.

'જવાબ?' નયનમાંથી અગ્નિ ઝરતો હોય તેવી રક્ત ચમકતી આંખે કરજી બોલી: 'મારે સો જવાબ આપવાનો હોય? મેં તો સાદ જ કહી દીધું કે ન્યારથી આ હાથ-

સમાજની વેદીપર

માંથી શાંખા કાઢી લીધા છે ત્યારથી જ કંઈયે તો રંગાઈ છે, હવે તે કેનો સંસાર ચલાવી શકે ? વખતે માથે કેશ રાખ્યા હતા તેથી એમ માનતા હો. કે હજી મારો પતિ જીવિત છે, તો હ્યો તમારા સામે જ માથું મુંડી નાખું. એમ કહી એમના સામે જ મારા વાળ મારે હાથે ઉતારી નાખ્યા, અને એ ચાલ્યા ગયા. ’

કંઈયેના મુખમાંથી આ વચન સાંભળી હું તો અવાક જ બની રહ્યો. વિસ્મય નેત્ર તેના તરફ બાંધાની માફક જોઈ રહ્યો, મારી સ્થિતિ જોઈ તે બોલી:—

‘ તમને આશ્ચર્ય થાય છે ? આશ્ચર્ય પામવા જેવી કંઈ જ બીના નથી. સાંભળો, બપોળે દિવસને અંતરે સુકા રોટલાનો એક ટુકડો ખાઈને, દાસ દાસી છતાં આખા ઘરનું વેંતરું કરીને, ચાકરથી પણ હલકી સ્થિતિ બોમવવા છતાં-વખતે વખત નેતરની સોટીઓના માર અને તાવેલાના ડહામ સહેવા છતાં-કોઈક વખતે પણ પતિનાં દર્શન થશે એ આશ્વાસ્યે હું દુઃખ સહન કરી પડી રહી હતી. માત્ર દર્શનની જ આશાએ, સંસારની આશ્વા તો રાખી જ ન હતી. તેમાં પણ છાતી ઉપર ચઢી બેસી મારી નાખવાની તૈયારીઓ થઈ, તે પણ સહન કરી. મારી બા તેડવા આવી એ વાત તો તમે સાંભળ્યું છતાં હું ત્યાં જ રહેવા આતુર હતી કે કોઈ દિવસ પણ મારું નસીબ ફરશે. છતાં ચાકરો મારફત મને ટૉંચાટોળા કરી ગાડીમાં નાખી રવાના કરી દીધી. મારા દાગીના-પિયરના પણ-લઈ લીધા અને જેમ મારી પાસે કરોડો રૂપિયા રહી ગયા હોય તેમ મારા હાથમાંના લોખંડના શ્વાંખા-કે જેને હું મારા પતિના ચિન્હ તરીકે મારી જીંદગીના બોને રાખવા

કરુણામયી

માગતી હતી-સૌભાગ્યવતી ગણાવાની આશા રાખતી હતી-તે મારા સૌભાગ્યનું ચિન્હ, મારે પિયર આવીને મારા છાતીફાટ રૂદન વચ્ચે કઢાવી લીધું, ત્યારથી જ હું વિધવા થઈ. હવે હું કોને ઘેર જાઉં ? પતિ મા શ્વસુર પત્નીના સૌભાગ્ય ચિન્હનો નાશ કરે. યા ત્યુડો ભાંગે તો તે વિધવા જ થઈ કે કાંઈ બાકી રહ્યું ? ’

કરુણના આ શબ્દો સાંભળી મારું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. અરેરે ! કેવો દુર સમાજ ! કેટલી નિર્દયતા ! સમાજ આવા નિર્દય કુટુંબોને પોષે અને આવી અનાથ નિર્દોષ બાલિકાઓને છુંદી નાખે !

અમે વાત કરતાં હતાં એટલામાં એક માણસે આવી કરુણામયીના હાથમાં એક મોટું પરખિડીયું મૂક્યું. કરુણે તે પાંચમી મારા તરફ ફેંક્યું. મેં તે પાંચવા માંડ્યું, વિધાનરાયે પોતાની તથા પોતાની માતાની તમામ દોલત કરુણના નામ પર કર્યાનું વકીલ મારફત લખાવ્યું હતું. સાથે એક કાગળ પોતે લખ્યો હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે ‘ વિધાન મરી ગયો તેની ઉત્તરાધિકારીણી તરીકેનું આ વીલ મારા જીવતાં ન સ્વીકારું તે મને મરેલો ધારીને જરૂર સ્વીકારજો. ’

મેં કાગળ પરખિડીઆમાં મૂકી ટેબલ પર મૂક્યો અને કરુણ તરફ સૂચિત દષ્ટિ કરી. કરુણ ફિક્કું હસી અને બોલી : ‘ બા, તમે નૈયારી કરો, આપણે આજે જ હુરિદ્વાર મા જગત્રાથ જઈએ. હવે કાશીમાં રહેવું નથી. ’ આમ બોલતાં બોલતાં તે ટેબલ પાસે આવી અને રમત કરતી હોય તેમ ટેબલ પરથી દીવાસળીની પેટી લઈ સળગાવી. જોતજોતામાં

સમાજની વેદીપર

પેલું પરબિડીયું લઈ સજાવાવી દીધું અને તેમ કરતાં હસતી
હસતી બોલી: ' જા, તું પણ તારા માલિક પાસે. '

વાંચક ! એક પતિપ્રાણી-નિર્દોષ બાલિકાના કામળ
હૃદયને આટલું કઠોર, શુષ્ક, પાષાણુવત્ બનાવી દેનારા
આ અધમ સમાજની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવા તારી પાસે કોઈ
ઉપાય છે ?

કુમુદિની.

અળીદાન ૧૪ સુઃ

દશ વાગે જમીને ઓફિસમાં જવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં ટેલીફોનની ઘંટડીનો ટનનનનનનન ટન ટન કરતો અવાજ આવ્યો. માથાપર ટોપી મૂકતાં મૂકતાં રિસીવર લઈ વાત કરવા માંડી. ટેલીફોન કરનાર અમારા ઓફિસર મી. સ્મીથ સાહેબ હતા. ચૌરંગી પાસેની મસ્જીદ આગળ કાંધક ધાંધલ થયું હતું. પોલિસની ટુકડી રવાના થઈ ચૂકી હતી અને મારે સીધું ત્યાં જઈને ટુકડીનો ચાર્જ લઈ ટોળાંને વિખેરી ધાંધલ શમાવી તે બાબતનો ખરો રિપોર્ટ સાહેબને કરવાનો હતો. મોટરસાઇકલ લઈ તરત જ હું ત્યાં પહોંચ્યો. ધીમે ધીમે ટોળાંને વીખેરી નાખ્યું પરન્તુ, મસ્જીદના મુખ્ય દરવાજા આગળ વીશેઠ હિંદુઓનું ટોળું હાથમાં લાઠીઓ લઈ ઉભું હતું અને દરવાજાની અંદર તે જ રીતે સજ્જ થયેલા પચાસેક મુસલમાનો હતા. અંદર હિન્દુનો પોષાક પહેરેલી અઢારેક વર્ષની યુવતી પણ હતી. હિંદુઓને મસ્જીદમાં જોઈ મને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. હિંદુ ટોળાંને વિખરાઈ જવાનું કહેતાં ‘આ હિંદુ ઓને જમ-રફતીથી મુસલમાન બનાવે અને અમે ચાલ્યા જઈએ એ

સમાજની વેદીપર

ખતે જ નહીં. અમે અમારો જન આપીશું.' એવો જવાબ મળ્યો. આ તરફ મુસલમાનો કહેવા લાગ્યા કે 'કોઈ રાજ-ખુશીથી ઇસ્લામ સ્વીકારે તો તેમાં એ લોકો શા માટે હરકત કરે ? અમે એમને આજ ખરાખર શિક્ષા કરીશું.'

મારું કામ તો શાન્તિ સ્થાપવાનું હતું. ખન્ને ટોળાં મધ્યમ હત્યાં. બદાર હિંદુના ટોળાંમાં વધારો થતો જતો હતો. ઉત્તેજના વધતી હતી. છેવટ વચ્ચે રસ્તો કાઢવાના ઇરાદાથી મેં કહ્યું:-

' ન તો મુસલમાનો આજ એ બાઈને મુસલમાન બનાવી શકશે, તેમ ન તો હિંદુઓ તેને અહીંથી લઈ જઈ શકશે. એ બાઈને આજ પોલિસના હવાલામાં રાખવામાં આવશે અને કાલે જ તે નિકાલ થશે. જો તમે સમજી જઈ મારી આ સલાહ નહીં માનો તો મારે કાયદાનો ઉપયોગ કરવો પડશે.'

ખન્ને ટોળાંએ થોડીવાર વિચાર કરી મારું કહેવું કબુલ રાખ્યું. મેં તે બાઈને મારી સાથે આવવા કહ્યું; તે બાઈ કાંઈક ગુસ્સાભરી નજરે મારા તરફ જોતી બોલી: 'હિંદુઓને માટે આટલું બાકી હતું તે તમે આજ એક નિરાધાર યુવાન બા-ળાને પોલિસના કબજામાં રાતવાસો રાખી પૂરું કરશો, ખરું ? '

તે બાઈનું ધાર્મિક કહેવું હું સમજ્યો. મેં તેને ધીરજ આપતાં જવાબ આપ્યો: ' એવું ન સમજશો. હું તમને મારાં બહેન જેવાં ગણું છું; તમારી ઇજ્જત માટે મારો પ્રાણ આપીશ; સાહેબની રજા લઈ આજનો દિવસ અને રાત તમને મારી સ્ત્રીની પાસે રાખીશ. તમે ન ડરો; કાલે જોમ તમારી મરજી હશે તેમ થશે.'

કુમુદિની

મારું કહેવું મानी તે મારી સાથે ઓફિસમાં આવવા તૈયાર થઈ. લોકોના ટોળાને વિખરાઈ જવાનું કહી હું મોટર સાઇકલની સાઇકલમાં તે બાઇને બેસાડી ઓફિસમાં આવ્યો; હિંદુ તથા મુસલમાન ટોળાના અગ્રણીઓનાં નામ મેં પ્રથમ જ લઈ લીધાં હતાં. તે સાહેબને આપતાં ત્યાંની બધી બીના વર્ણવી, તથા જણાવ્યું કે કાલે આ બન્ને પક્ષના પ્રતિનિધિઓને ઓફિસમાં બોલાવી તેમના રૂબરૂ આ બાઈની પોતાની શી ઇચ્છા છે તે પૂછી તે પ્રમાણે નિકાલ કરવો અને જો કોઈ પણ પક્ષ જામરાઈ કરવા જાય તો કાયદાનો અમલ કરવો. સાહેબને આ વાત ગમી, અને તે બાઇને લઈ હું મારે ઘેર ગયો.

તે દિવસ તથા રાત તો તે બાઇ મારી સ્ત્રી પાસે રહી. બીજે દિને બન્ને પક્ષના ત્રણ ત્રણ પ્રતિનિધિઓ ઓફિસમાં હાજર થયા. હું પણ તે બાઇને લઈને ગયો; પછી અમારા સાહેબના હુકમથી મેં તે બાઇને જે જે સવાલ પૂછ્યા તેના જવાબમાં તેણે કહેવા માંડ્યું:

‘સાહેબ ! હું મારી રાજી પુશીથી ઇસ્લામ નથી સ્વીકારતી, પરંતુ મારા ઉપર એવી જબરદસ્તી કરવામાં આવી છે કે મારે ન છૂટકે તે સ્વીકારવો પડે છે. તે જબરદસ્તી મુસલમાનો તરફથી નથી પરંતુ હિન્દુસમાજ તરફથી છે. હજીપણ હિન્દુસમાજ મારાપર જબરદસ્તી કરવાને બદલે મને મદદ કરે તો હું ઇસ્લામ ન સ્વીકારું. મારી બધી વાત સાંભળશે ત્યારે મારું કહેવું કેટલું સાચું છે તે આપને સમજશે.

મારું નામ કુમુદિની; મારા બાપ ક્યારે મરી ગયા તે મને યાદેય નથી; મારી માએ મને ઉછેરેલી. મને બાર વર્ષ થયાં ત્યારે મારા લગ્ન માટે મારી માને બહુ જ ચિંતા થવા

સમાજની વેદીપર

લાગી. અમારા નજીકના તેમ જ દૂરના સગાબહાલાને તેણે વિનવવા માંડ્યા કે મારે માટે સાઈ ઠેકાણું શોધી કાઢે. આમ એક વર્ષ વિતી ગયું, મને તેર વર્ષ પૂરાં થયાં અને ચૌદમું જોઈું. તે અરસામાં મદનલાલ, અમારો કાઠી દૂરનો સગો અમારે ત્યાં આવ્યો, અને વિજયપુરમાં એક સારો કમાતો અને કેળવાયેલો વર હોવાની તેણે વાત કરી; તેની સલાહ મુજબ મારી મા મને લખને તેની સાથે વિજયપુર આવી. અમને એક મકાનમાં ઉતારો આપ્યો; અને બપોરે મદનલાલની સાથે સાકરલાલ કરીને બીજો એક યુવક અમને મળવા આવ્યો. મદનલાલે તેને વર તરીકે ઓળખાવ્યો. તેણે મારી માને બસોએક રૂપીઆના દાગીના મારા માટે આપ્યા અને બીજો દિવસે વિરે-શાળ નક્કી કરવાનું કહ્યું.

તે દિવસે રાત્રિ આઠ વાગે મદનલાલે મારી માને કહ્યું કે આજે અમે તથા સાકરલાલ બાયોરકોપ જોવા જવાના છીએ. મારી માએ સંમતિ દર્શાવી અને મદનલાલ મને ટેકસીમાં બેસાડી એક મોટા મકાનમાં લઈ ગયાં. મને તેણે જણાવ્યું કે સાકરલાલ એ મકાનમાં આવનાર છે. તે આવશે એટલે આપણે જઈશું. કારણ આપણી સાથે તેને ઘેરથી આવતાં તે શરમાય છે. હું કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તે મકાનમાં ગઈ. ત્યાં એક સ્ત્રી સન્ન થઈને ઉભી હતી. તેને મદનલાલે સાકરલાલના સમાચાર પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે: ‘હમણાં આવતા હશે.’ મને ત્યાં એક ઓરડામાં બેસાડી, મદનલાલ બહાર ગયો. એટલામાં સાકરલાલ મારાવાળા ઓરડામાં આવ્યો. થોડી આડીઅવળી વાતચીત કર્યા પછી તેણે ઓરડાનું બારણું બંધ કરી મારાપર બળાત્કાર કર્યો. એટલું જ

કુચુકિની

નહિ પરન્તુ મદનલાલે પણ પોતાનો હવસ પૂરો કરવામાં આનાકાની કરી નહીં. આખી રાત મને તે મકાનમાં રાખી અને સવારમાં મારા પોતાના દાગીના, જે મેં પહેર્યા હતા તે તથા સાકરલાલે આપેલા દાગીના પણ જે પહેર્યા હતા તે બધા તેમણે ઉતારી લીધા અને ટેકસીમાં બેસાડી મારી મા વાળા મકાન પાસે મને લઈ જઈ ઉતારી મૂકી રવાના થઈ ગયા.

મેં રડતાં રડતાં મારી માને બધી વાત કરી. તેણે તરત જ પોલિસને ખબર આપી. તે બંને જણને પકડ્યા. કેસ ચાલ્યો. મારી ડાકટરી તપાસની વાત આવી ને હું કંપી ઉઠી. મેં તપાસની ના પાડી. પેલા બે જણે જણાવ્યું કે દાગીના સંબંધમાં વાંધો પડવાથી આ ખોટો કેસ ઉભો કર્યો હતો. છેવટે કેસ નીકળી ગયો અને એ બંને બદમાસો કાયદાની બારીકી-માંથી છટકી ગયા. પણ મારી જુરી દશા થઈ પડી. મારા લગ્નની બધી વાત બંધ પડી. માંડે નામ પડતાં જ લોકો મ્હોં મરોડવા લાગ્યા. જે કે કેસ નીકળી જવાથી મારા પર બળાતકાર થયો ન હતો એમ મારી મા કહેતી, પણ લોકો તે માનતા જ નહિ. 'તે તો ક્ષતયોનિ સાથે વિવાહ કોણ કરે ?' આમ કરતાં બે વર્ષ વિતી ગયાં. મારી માના દુઃખનો પાર ન હતો. સમાજે અમને બહિષ્કૃત કર્યો હતો. માંડે લગ્ન તો થાય જ શાનું ? મારી મા આ બળતરામાં મરણ પામી. હું એકલી પડી. ખાવું શું ? પહેરવું શું ? બધી ચિંતા થઈ પડી. કોઈને ત્યાં નોકરી કરવા તૈયાર થાઉં તો મને નોકરીમાં રાખવા તથા સારો પગાર આપવા બધામ તૈયાર થતા. પણ તે મારી ઉપરની દયા કરતાં મારા રૂપની મોહકતાને લીધે જ. એક-

સમાજની વેદીપર

બેની પાસે નોકરી પણ કરી, છતાં તેમની ઈચ્છાને તાબે ન થતાં તે છોડવી પડી. મને બૂખે ફાકા પડવા લાગ્યા. હિન્દુ સમાજ તો કુતરાની માફક મને ફાંકી મૂકવા લાગ્યો. ઓઝો પણ મને જોઈ મ્હોં મચકોડતી. યુવાનો મને જોઈ આંખો નચાવતા. જો હું કોઈની રખાત થઈને રહી હોત તો સેંકડો જણ મને રાખવા તૈયાર થાત. કદાચ મેં બળરૂંઘેલા પસંદ કર્યો હોત તો હજારો શ્રીમંતો અને સમાજના નેતાઓ મારા પગ ચુમતા સેંકડો રૂપિયાનો ધૂમાડો કરવા તૈયાર થાત. પણ મને નિર્દોષ જીવન ગાળવા દેવામાં જ હિન્દુસંસારનું સત્યાનાસ નીકળી જતું હતું. આથી છેવટ કંટાળી મુસલમાન થઈ જઈ કોઈ મુસલમાન સાથે લગ્ન કરી શ્વાન્ત જીવન ગાળી હિન્દુ-સમાજના નામપર પૂજો મૂકવાનો વિચાર મેં કર્યો અને તેથી હું અહમદખાનની સાથે મરજહમાં ગઈ હતી; આજે હિન્દુઓ મને હિન્દુ રાખવા તૈયાર થયા છે તે બલે; કદાચ હિન્દુ નામ રખાવવા તૈયાર હશે પરંતુ મને આશ્રય આપવા તો કોઈ જ બહાર નહીં આવે. હું સમજતી નથી કે જો હિન્દુસમાજે મારા પર આટલો અત્યાચાર કર્યો છે તે શું મોઢું લઈને મને હિન્દુ સમાજમાં-હિન્દુ નામ કહેવડાવવા માટે તત્પર થયો હશે ? હજી પણ આપ સાહેબ આગળ કોઈ મારી સાથે કાયદેસર લગ્ન કરવા તૈયાર થાય તો હું ઇસ્લામ સ્વીકારવા ખુશી નથી; નહીં તો હું તે જરૂર સ્વીકારીશ. ”

કુમુદિનીની વાતથી બધાનાં હૃદય કંકળા ઉઠ્યાં. અમારા સાહેબ તો તરત જ બોલી ઉઠ્યા કે ‘ જો હિન્દુઓમાંથી કોઈ આ બાઈ સાથે સિવિલ મેરેજ કરી તેને સુખી કરવાનું પ્રોત્સાહ આપતી કાલ સુધીમાં આપે અને તેની સાથે કાલે જ લગ્ન

કુમુદિની

કરે તો ઠીક, નહિ તો હું એ બાકને ઇસ્લામ દીક્ષા તેની મરજ મુજબ અપાવી કોઇ સારા ગૃહસ્થ સાથે લગ્ન કરાવી આપીશ ત્યાં સુધી તે બાકને મારે ઘેર રાખવા તેમણે ભલામણ કરી.

બીજે દિવસે કોઇ હિન્દુ આ બાક સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર ન થયો. છેવટે મારી ભલામણથી અમારા સાહેબના સ્નેહી નવલચંદ્રે તેની સાથે લગ્ન કર્યું. ન્યાતે તેમને ન્યાત-બહાર મૂકતાં તેમણે આર્યસમાજનો સ્વીકાર કર્યો.*

આવાં કેટલાં નિર્દોષ બાકોને ભોમ હિન્દુ સમાજ દબાવી લીધા કરશે ?

---

* બંગાળમાં હાલમાં ૪૮ બનેલી એક સત્ય થટનાને આધારે

લેખક:

સતાયલી શિક્ષિકા

બળીદાન ૧૫ અં :

ભા વીના ગર્ભમાં થું સમાયલું છે-થું છૂપાયલું છે તેની કાને ખબર પડે છે ? જૂત તો ધીમે ધીમે વિસરાય છે અને માત્ર વર્તમાનનું જ સ્મરણ રહે છે. છતાં ભારતના હિન્દુસમાજમાં વર્તમાન કરતાં જૂતને જ મુખ્ય સ્થાન અપાય છે. એક વખતની કુછંદી વ્યક્તિ પાછળથી ગમે તેટલી સુધરી જાય છતાં 'હલકી માટી'ની માફક તેનું નામ હલકું જ પડી જાય છે. તે વ્યક્તિ ગમે તેટલી સદાશય બની ગઈ હોય છતાં સમાજ તો તેને જૂતથી જ ઓળખવાનો. વર્તમાનની તેની સદાશયતા દંભ માત્ર જ ગણવાનો. ધન્ય હિન્દુસમાજ !

હિન્દુસમાજના આં વર્તનનું એક કંઈ પણ સત્ય ઘટનાનું હુંક વર્ણન વાંચકોના હૃદયને જરૂર સ્પર્શ કરશે.

બૃહદ્ ગુજરાતના એક શહેરમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી ઘણી હોવા છતાં ત્યાં બાળકોને અને ખાસ કરીને કન્યાઓને કેળવણી આપવાનું સાધન ન હતું. કેટલાક યુવાનોના ઉત્સાહથી વૃદ્ધો પણ ખેંચાયા અને અમુક સમયમાં એક કન્યા

સમાજની વેદીપર

વિદ્યાલયની સ્થાપના પણ થઇ ગઇ. મુખ્ય શિક્ષિકા પણ આવી ગયાં. હાથ નીચે એક મદદનીશ શિક્ષિકાની ખામી રહી. એક શ્રદ્ધ મદદનીશ તો ખાસ રાખ્યો જ હતો. મદદનીશ શિક્ષિકા માટે વિગ્રાપનો અપાયો, તે દરમ્યાન તે જ શહેરના એક બાણીતા વ્યવસાયી મારે ત્યાં મળવા આવ્યા અને અર્ધા કલાકનો અવકાશ મેળવી મને પોતાને ત્યાં આવવા જણાવ્યું.

અલખત ! આ કન્યા વિદ્યાલયમાં હું પણ કાંઈક ઉત્સાહ ખતાવતો હતો અને આપણા ગુજરાતી બંધુઓએ તે શાળાની શિક્ષણ વિષયક કમિટીમાં પણ મને નીમ્યો હતો. સેક્રેટરી મહાશય ધણા જ ધર્મશીલ અને સીધા રસ્તાના માણસ હતા. તેઓ પણ ઘણી ખાખતમાં મારી સલાહ લેતા. હું નિમમિત સમયે તે ગૃહસ્થને ત્યાં ગયો. દીવાનખાનામાં મારે આદર-સત્કાર કરતાં તેમણે વાત ઉપાડી:

‘ આપણા કન્યાવિદ્યાલય માટે મદદનીશ શિક્ષિકા માટે વિગ્રાપન અપાયું છે તેથી આપને તરદી આપી છે. એક સુગ્ર શિક્ષિત બાઇ જેમને શાળાખાતાનો પાંચ છ વર્ષનો અનુભવ છે તથા જેમણે છેલ્લાં બે વર્ષ દરમ્યાન $x \times x$ શહેરમાં મુખ્ય શિક્ષિકા તરીકે પણ કામ કર્યું છે તેઓ હાલ યાત્રા કરવા ગયેલાં ત્યાંથી પાછાં ફરતાં અત્રે આવેલ છે. બાઇ બહુ જ ધર્મશીલ, વિનયી અને શાન્ત સ્વભાવનાં છે. સવારમાં ભાગવત અને ગીતાનો પાઠ કરે છે. વર્તન પણ ઘણું ઉચ્ચ છે, અમારા કુટુંબમાં આજ આઠ દિવસથી બધાંને ભાગવત સંભળાવે છે. એમના વર્તનથી મુગ્ધ બની એમને અત્રે રાખવાની બધાંની ઘણી ઇચ્છા છે, અને તેથી જ આપને

સત્યાયલી શિક્ષિકા

તરફી આપી છે કે આપ અત્રેના કન્યાવિદ્યાલયમાં તેમને રાખો તો બંને કાર્ય થાય. ’

‘ એવી સદાયરણી બાઈ મળે તો બહુ જ સારું. ’ મેં કહ્યું: ‘ પણ જેણે મુખ્ય શિક્ષિકાનું કામ કર્યું છે તે મદદનીશ તરીકે રહેશે ? અને પગાર એણે નહીં પડે ? ’

‘ તે જોઈ લેવાશે. પગાર માટે ચિંતા નહીં. માત્ર એમની નોકરી થાય તો બસ છે. તમે એક વખત એમની સાથે વાતચીત કરો એટલે તમારી ખાત્રી થશે. ’ એમ કહેતાં તે ગૃહસ્થે પોતાની દીકરીને બોલાવી તે બાઈને ત્યાં આવવા માટે કહ્યું.

તે બાઈની ઉંમર ચોવીસેક વર્ષની હતી. સાદું સફેદ વસ્ત્ર પહેર્યું હતું. ગળામાં રૂદ્રાક્ષની માળા હતી. માથે વાળ તથા હાથમાં સોનાની બાજી બંગડી છતાં કપાળમાં ચાંદસો ન હતો તેથી તે વિધવા હોવાનું અનુમાન થતું હતું. બાઈ નમસ્કાર કરી બેઠી, શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક વાતચીત કર્યા બાદ હું ત્યાંથી ઘેર આવ્યો. સેક્રેટરીને મળી વાત કરતાં તે બાઈને શાળામાં દાખલ કરી. જોતજોતામાં બાળાઓ પણ તેની સાથે બહુ જ હળી મધ. શિક્ષણનું કામ પણ તેણે સંતોષકારક રીતે કરવા માંડ્યું. આ રીતે કન્યા વિદ્યાલય માટે અમને શુભ ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં.

બાઈને શાળામાં દાખલ કર્યે પંદરેક દિવસ થયા હશે ત્યાં એક દિવસ સવારમાં સેક્રેટરી મહાશયે મારે ત્યાં આવી એક પત્ર મને વાંચવા આપ્યો. પત્ર વાંચી હું તો સ્તબ્ધ જ બની ગયો. તેમાં લખ્યું હતું કે ‘ જે બાઈને મદદનીશ તરીકે રાખવામાં આવી છે તે કુચાલની છે. તેનો પતિ બાત્સાવર્યામાંથી

સમાજની વેદીપર

જ ગૃહત્યાગી થયો છે. ત્યારબાદ તે બાપ બીજા એક પુરૂષને પોતાના પતિ તરીકે ઝોળખાવી સંસાર માંડી રહી હતી. આ સંસાર પાંચ વર્ષ ચાલ્યો, ત્યારબાદ તે પુરૂષ જાતે ભંગી જાહેર થયો અને નાસી ગયો. આવા આચરણવાળી બાપને શાળામાં રાખી તમે કન્યાઓનું તથા શાળાનું ભવિષ્ય બગાડો છો. માટે આ બાબત તરત જ ચાંપતા ઉપાય લેશો.'

શું કરવું એ વિચાર થઇ પડ્યો. બાપને રજા આપતાં પહેલાં આ બાબત ખરી છે કે કેમ તેની તપાસ કરવાની મેં સેક્રેટરી મહાશયને લલામણુ કરી. તેઓને પણ તે યોગ્ય લાગ્યું, અને તેઓ ત્યાંથી શાળામાં ગયા.

તે દિવસે સાંજના સાતેક વાગે, બ્યારે હું મારી કન્યાને તથા પુત્રને શિક્ષણ આપતો હતો ત્યારે તે બાપ અચાનક મારે ત્યાં આવી. કન્યાને બોલાવી તેની સાથે કાંધક વાત કરી અને ક્ષણવારમાં તે બાપ તથા મારી પત્ની હું બેઠો હતો ત્યાં આવ્યાં.

પ્રથમ તેણે જ વાત શરૂ કરી:

'મુરખ્ખીશ્રી! સેક્રેટરી સાહેબે મને પત્ર વંચાવ્યો. નોકરી છોડી જવામાં મને કંઈ જ હરકત નથી. હું જાણું છું કે મારા દુશ્મનો મારી પાછળ જ પડ્યા છે. હિંદુસમાજના અત્યાચારોની હદ જ નથી. દોષી નિર્દોષીની તપાસ જ થતી નથી. હલકું લોહી હવાલદારનું જ ગણાય છે. કાગળમાંની વાત સાચી કે જુઠી તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ આપના ઉપર જ છોડું છું. નોકરી છોડવાથી મને દિલગીરી થતી નથી. પરંતુ મારે માટે આપના જેવા ઉચ્ચાશયના હૃદયમાં પણ વિરોધ આવે ન રહે એટલું જ ઇચ્છું છું અને તેથી મારી જીવનકથા :શરૂઆ-

સતાયક્ષી શિક્ષિકા

તથી જ આપને કહેવા આવી છું. આપ વિરક્ત ન થતાં આ ગરીબ બહેનપ્રતિ દયાદ્રષ્ટિ કરી શાન્તિથી સાંભળો. ’

આ વખતે સેક્રેટરી મદાશય પણ આવી પહોંચ્યા. પાછળથી મને ખબર પડી કે એમની પ્રેરણાથી જ બાઈ મારે ત્યાં આવી હતી. સેક્રેટરી મદાશયના આવ્યા બાદ તેણે આગળ શરૂ કર્યું:—

‘ ગુજરાતના * * * ગામમાં મારો જન્મ થયો હતો. મને આઠ વર્ષની ઉંમરે પરણાવી હતી. અમે x x x બ્રાહ્મણ છીએ. લગ્ન પછી હું મારાં માઆપ પાસે જ હતી. મારા પતિ મારા કરતાં પાંચ વર્ષે મોટા હતા. મારી બાર વર્ષની ઉંમરે મને સાસરે વળાવી પણ સાસરે આવી તે જ દિવસે મારા પતિરાજ કોણ જાણે કયાંય ગમ્મંત થઇ ગયા. મારે માથે પસ્તાળ પડવા લાગી. સાસુ, નણ્દ, જેઠાણી બધાંય મારાં પગલાં નોંદવા લાગ્યાં. પેટ પુરતું ખાવાનું પણ ન મળવા લાગ્યું. આખા ઘરનો ઘસડોમોરો મારી બાર વર્ષની ઉંમરમાં મારે માથે નાખવામાં આવ્યો. હું મને તેટલું સાંડે કામ કરું છતાં બધાંની નજરે તેમાં ભૂલ તો હોય જ. હું તો જાણે વેચાણ દાસી જ બની રહી. મારાં માઆપે ધાર્યું કે જો હું સાસરે ન રહું તો પાછળથી સાસરીઆં માંડે ભરણપોષણ પણ નહીં કરે. એમ ડરી જઈ મારી જીંદગીની પણ દરકાર ન કરતાં મને ત્યાં જ નાખી મૂકી. કામ કરવું, ભૂખે મરવું, ગુલામગીરી વેઠવી ઉપરાંત રોજ બધાંનાં વાગ્યાણ સહન કરી ઉપરથી ગડદાપાટુ અને વખતે નેતરની સોટીનો દહાવો લેવો એ મારો રોજનો કાર્યક્રમ થઇ ગયો. કહેવાની જરૂર નથી કે માંડે શરીર છેક લેવાઈ ગયેલું અશક્ત બની ગયું હતું છતાં ઉગતી જુવાનીનું સૌંદર્ય કળકલું જ હતું. આમ બેએક વર્ષ વિતી ગયાં.

સમાજની વેદીપર

અચાનક એક દિવસે એક પુરૂષ મારા પતિના જેવા જ રહેરાનો, એવા જ બાંધાનો અને એટલી જ ઉમ્મરનો અમારે ત્યાં આવ્યો. એણે આવી મારા પતિનું જ નામ પોતાનું બતાવી, પોતે જ તે વ્યક્તિ હતો એમ જણાવ્યું. હું તો ગુલામી સ્થિતિમાં હતી તેમ જ આઠ વરસની વયે પરણ્યા બાદ પતિનું મુખ સુદ્ધાં બેયું નહતું તેથી એને ઓળખવાનું મારે માટે તો મુશ્કેલ જ હતું. પણ મારાં સાસુ સસરા જેઠ બધાંએ એને પોતાના તે હરાષ ગયેલા પુત્ર અને ભાઈ તરીકે જાહેર કર્યો. તે ઘરમાં રહ્યો. બધાંએ તેને સાચો માની લીધો અને આનંદમાં રહેવા લાગ્યાં. તેના આવ્યા બાદ મારા દુઃખમાં પણ કાંઈક ઘટાડો થયો. બધેકે પતિની છાંયા મળતાં હું દુઃખમાં સુખ માનવા લાગી. મને ચૌદ પુરાં થઈ પંદરમું બેસતાં પતિરાજ આવ્યા હતા. ત્રણ વર્ષ સુધી અમારું સંયુક્ત કુટુંબ આનંદમાં રહ્યું. તે બાદ એક દિવસ મારા સસરાના એક રનેલી અચાનક બદારગામથી તેમને મળવા આવ્યા, અને મારા દુઃખનો આરંભ થયો. તેમણે જણાવ્યું કે અમારા ઘરમાં મારા પતિ તરીકે રહેનાર માણસ તો તેના જ ગામના એક ભંગીનો છોકરો હતો. અને બરાબર ત્રણ વર્ષથી તે ગુમ થઈ ગયો હતો. મારા પતિરાજ પણ એ વ્રદને જોતાં પોતાર ગણી ગયા. અને આખા ગામમાં હોહો થઈ રહી.

વાટે ને વાટે મારી નિદા કૂચલી થઈ રહી. ઘરમાં પણ માઆપ પોતાના પુત્રને ન ઓળખી શક્યાં તેનો દોષ પણ મારાપર મુકાયો. સાસુ કહેવા લાગી કે ‘ભાવડાં માણસ અમે તે શી રીતે ઓળખાએ ? પણ તું વહુ થઈને સાચે રહેવા છતાં ન ઓળખી શકી ?’ પણ ભાઈ ! તમે જ વિચારો કે એ

સતાયલી શિક્ષિકા

પોતાના પુત્રને ન ઓળખી શક્યાં તો સાત વરસ પહેલાં અણસમજ અવસ્થામાં લમ વખતે જેને જેયેલ તેને હું શી રીતે ઓળખું? મારો એમાં શો વાંક! એમણે પુત્ર તરીકે કબુલ કર્યો અને દોષ મારો નીકળ્યો. મારા ઉપરના જીલમની તો હદ જ ન હતી. બપોલે દિવસ કોઈ ખાવાનું આપતું નહોતું. મારનો તો પાર જ ન હતો. કેમ જાણે એ ભંગીને મેં સમજાવીને મારા પતિ તરીકે આણ્યો હોય! એમ હું જ બધાનું મૂળ ગણાવા લાગી. મારાં માથાપ પણ સગાં ન થયાં. એક દિવસ સાસુજીએ કહ્યું કે ‘અમને તો ન્યાનવાળાં જંપવા નથી દેતાં. કહે છે કે એ ભંગીયણને ઘરમાંથી કાઢો નહોં તો ન્યાનબદાર થશે. માટે તું તારું કાળું કર.’

મારે શું કરવું? અદાર વર્ષની ભરપૂરાનીમાં કેને આશ્રયે જવું? માથાપે પણ રોકડું પરખાવ્યું. છેવટ દિવસ રાખી મારી પાસેના દાગીના વેચી, હું વડોદરે આવી અને કોલેજની શિક્ષિકાને ત્યાં કામ કરવાને માટે રહી. કામના બદલામાં પગારને બદલે મને ભણાવવાનું, તે ભલી ખામચે મારી જીવનકથા સાંભળી કબુલ કયું. હું પાસ થઈ અને મને તેમની જ ભક્તિ-મણીથી—x x ની ખાનગી કન્યાશાળામાં સુખ્ય શિક્ષિકા તરીકે નોકરી મળી. હું ઈશ્વરનો ઉપકાર માનતી આનંદથી મારું જીવન વિતાવવા લાગી. મેં થોડો વણો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પણ કર્યો અને અવકાશનો સમય ભાગવત-ગીતા આદિનું મનન કરવામાં ગાળવા લાગી. છતાં જેમ રાહ હાથ ધોઈને પાછળ પડ્યો હોય તેમ મારા દુઃખની પુનરાવૃત્તિ થવા લાગી.

આ નોકરીમાં ત્રણેક વર્ષ થયાં હશે ત્યાં તો તે શાળાના સેક્રેટરી અને એક બીજા ગૃહસ્થ મારે ત્યાં આવ્યા. અને આ

સમાજની વેદીપર

મુજબનો જ પત્ર લાવ્યા. મેં મારી વિતક કહી સંભળાવી. તેઓ દિલગીરી દર્શાવતાં બોલ્યા:—

‘તમારે માટે અમને ઘણું લાગી આવે છે, પણ શું કરીએ? લાચાર! તમારે માટે એક જ રસ્તો છે. આ કાગળની વાત અમારા બે જણ સિવાય ત્રીજું કોઈ જાણતું નથી. અમે તે દબાવી રાખીશું અને કોઈ કંઈ પ્રછશે તો યોગ્ય જવાબ આપી દઈશું.—’

મેં તેમને અરધેથી અટકાવી કહ્યું: ‘એમ થાય તો તો આપનો ઉપકાર. મારા જેવી અભાગણી ઉપર દયા કરવી એ આપનો ધર્મ છે.’

‘ખરું છે.’ તે આગળ બોલ્યા. ‘પણ દાલ તો દવાના ખદલામાં દયા લેવાનો જમાનો છે. અમે તમારું દિલ સંભાળીએ તેના ખદલામાં તમારે અમારું કહ્યું સમજી લેવું જોઈએ. જુઓ: તમે તમારી જાન મુજબ એક ભગી સાથે ગૃહસંસાર તો ભોગવ્યો જ છે. તો હવે તમને અમારી સાથે—’

‘તમારી સાથે સંબંધ રાખવામાં મને હરકત ન હોવી જોઈએ એમને? ખસ થયું; સાહેબ! બંધ કરો. મારે નોકરી નથી કરવી. કાલથી તમે તમારી શાળાનો બંદોબસ્ત કરી લેજો.’ હું ગુસ્સામાં આવી બોલી.

તેઓ મને બહુ બહુ પ્રકારે સમજાવવા લાગ્યા. સ્ત્રી શરીર જ એવું છે. એમનો શો દોષ? હિન્દુસમાજમાં એ તો આલ્યું જ આવે છે. વાંક બધો સ્ત્રીઓનો જ હોય છે. પુરૂષ તો પવિત્ર પુરૂષોત્તમરૂપ.

સત્યાચલી શિક્ષિકા

બસ, મેં નોકરી છોડી. ત્યાંથી નીકળી યાત્રામાં ગઈ. મારૂ દીલ દુનિયાપરથી ઉઠી ગયું. ત્યાં યાત્રામાં આ : * બાપના કુટુંબ સાથે સહવાસ થતાં હું અહીં આવી. આ મારી જીવનકથા છે. બાપ ! મારો દોષ હોય તો મને કહો. આવા સમાજના આ અત્યાચારથી છૂટવાનો જે માર્ગ તમે બતાવો તો બહુ સારું. હું નિર્દોષ જીવન ગાળવા માગું છું, ત્યાં સમાજ આડો આવે છે. જે હું બિધર્મી થઈ જાઉં, તો પતિતા થાઉં તો એ જ સમાજના મુરખોઓ મારી પમચંપી કરવા તૈયાર થાય. '

સેક્રેટરી મહાશયની આંખમાં અશ્રુ આવી ગયાં. તેમણે પોતાના ખીરસામાંથી તે બાપને દેશમાં જવાના બાડા ઉપરાંત એકસો રૂપીઆ આપ્યા. બાઈચોધાર આંસુએ રડતી ચાલી ગઈ.

વાંચક ! હિન્દુસમાજના આ અત્યાચારોની હરિકાષ કરે એવો અન્ય કોઈ સમાજ તે કદી જોયો કે સાંભળ્યો છે ?

દિવાળીની દુર્દશા.

: બળીદાન ૧૬ સું :

કલ રતક મહિનાની ગુલાબી ઠંડી પડતી હતી. રાતના દોઢેક વાગ્યાનો સુમાર હતો. મોટાં શહેરોમાં પણ જ્યારે આખા દિવસની પ્રવૃત્તિ શાંત થવા આવે ત્યારે શ્યામ-હર જેવા નાના ગામમાં કેવળ નિવૃત્તિનું રાજ્ય હોય તેમાં શી નવાઈ? કોઈ પણ મનુષ્ય રસ્તામાં જણાતું નહતું. પ્રકૃતિદેવીની અખંડ શાન્તિનો ઉપભોગ આ સમયે જ લાઘવ શકાય તેમ હતો. કર્તવ્યને આધીન બની હું શ્યામહરના નાના મોટા રસ્તા તથા કુંચીઓમાં ફરતો હતો. અચાનક મારે કાને નજીકમાં જ કોઈનાં બયંકર નિઃશ્વાસનો ભણકાર સંભળાયો. હાથ-માંનું ચોર ફાનસ સતેજ કરી જોતાં એક મકાનના ઓટલાના ખુણાપર એક મનુષ્ય જેવો આકાર જણાયો. નજીક જઈ જોતાં માલુમ પડ્યું કે પચીસેક વર્ષની તરુણ બાઈ મળામાં લુગડાનો ફાંસો નાખી આત્મહત્યા કરવાનો યત્ન કરતી હતી. પરન્તુ તેમથી તે કાર્ય સંપૂર્ણ રૂપે થઈ શકતું નહતું. મેં તાબડ-તોબ તેનો ફાંસો કાઢી નાખ્યો અને તેની બેભાન જેવી સ્થિતિ દૂર કરવા પવન નાખવા માંડ્યો. ક્ષણવારમાં જ તે

સમાજની વેદીપર

શુદ્ધિમાં આવી. મેં તેને આત્મઘાત કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેણે પ્રથમ ઈશ્વારતથી પોતાને જરા દૂર લઈ જવા કહ્યું. મારા હાથના ટેકા વડે હું તેને મારે ઘેર લઈ આવ્યો, પછી તેણે પોતાની વાત શરૂ કરી.

“મારું નામ દિવાળી, મારું પિયર આ ગામમાં જ છે. મારા પિતા સાધારણ ગૃહસ્થ હતા. મારી દશ વર્ષની વયે મારું લગ્ન કિશોરગઢમાં થયું હતું. મારા સસરા જમીનદાર તો નહતા, પરંતુ તે સમયે તેમની ચડતી દશા હતી. મારા લગ્ન વખતે જનનમાં તે એક હાથી તથા એક નાટક કંપની પણ લાવ્યા હતા. મતલબ કે તેમની જાહોજલાલી પૂરે બહારમાં હતી. અમારી ન્યાતમાં તેમનું માન ઘણું જ હતું. મારા પતિની ઉંમર તે સમયે તેર વર્ષની હતી. આવું સારું સાસરું મળતાં મારાં માબાપ તો ડુલાઈ જતાં. તેમાં વળી હું એકની એક જ દીકરી એટલે અત્યંત લાડમાં રાખતા. મારા સસરાને પણ મારા પતિ સિવાય બીજું સંતાન ન હતું. મારા મામાજી હમેશાં એમને ત્યાં પડ્યા પાથર્યા રહેતા તથા એમની મિલકતનો વહીવટ કરતા. મારા લગ્ન પછી બીજે જ વર્ષે મારી માનો સ્વર્ગવાસ થયો. એટલે મારા પિતાએ તરત જ ફરી લગ્ન કર્યું. હવે જ મારી કમબખ્તી બેઠી. મારી ઉંમર તેર વર્ષની થઈ તે વર્ષમાં પ્લેગથી ચાર ચાર દિવસને અંતરે મારા પતિ, સાસુ તથા સસરા આ દુનિયા છોડી ગયાં. હજુ પણ જાણે બાકી હોય તેમ મારા પિતાજી પણ તે જ અરસામાં અમારો ત્યાગ કરી અક્ષયધામમાં સીધાવ્યા. મારા મામાજીએ બધી મિલકત ઓહિયાં કરી. મારે મારી વિમાતાનો આશ્રય જ લેવો રહ્યો. જેમ તેમ અમે બંને જણે એક વર્ષ કાઢ્યું. પરંતુ હવે જ

દિવાળીની દુર્દશા

મારી પનોતી બેઠી. વિમાતા મારા કરતાં ત્રણ વર્ષે મોટી હતી. પૂર યુવાવસ્થામાં હતી. ઘરમાં કોઈ કહેનાર ન હતું. તેમ મારા પિતાની જે કાંઈ થોડી ઘણી પુંજ હતી તે પણ તેની પાસે હતી. મારા પિતાનું ઘર હતું તે તેણે ક્રિયાખર્ચ વખતે વેચી નાખ્યું હતું. એનો એક માસીનો દીકરો નંદલાલ કરીને વીશેક વર્ષનો હતો. તે જ એને બધી સલાહ આપતો હતો. ઘર વેચી ક્રિયા કરી અને રોકડ તથા દાગીના કબજે કરી બહાર બતાવવા લાગી કે મિલકતમાં કાંઈ જ નથી. અમારા જ ઘરમાં ભાડે રહેવા લાગી. હું પણ એની સાથે જ હતી. નંદલાલ હમેશાં દિલાસો આપવાના બ્હાને આવતો. તેમ વળી તે મારી વિમાતાની માસીનો દીકરો થાય એટલે ગમે તે વખતે આવે તો મનાઈ ન હતી. એક દિવસે તેણે મારી વિમાતાને કહ્યું કે “ તમે ખન્ને છોકરવાદ અને અલ્હેતાં છો. આટલી ઉમ્મરમાં એકલું રહેવું બયબરેલું છે. કોઈ પ્રૌઢ માણસ તમારી સાથે જોઈએ. ” મારી વિમાતાએ કહ્યું: “ ભાઈ ! પ્રૌઢ માણસ કયાંથી લાવીએ ? અમે બે જણ છીએ તે જેમ તેમ પડી રહીએ છીએ; તું આવે અને અમારી સાથે રહે તો અમને બહુ સગવડ થાય. ” નંદલાલે એ વાત તરત જ કબુલ કરી અને બીજે જ દિવસથી તે પણ અમારી સાથે રહેવા લાગ્યો.

બે ત્રણ મહિના પછી અચાનક મારી વિમાતાને તાવ ચઢી આવ્યો. નંદલાલ તથા હું એમ બે જણ જ માત્ર ઘરમાં તેની સારવાર કરનાર હતાં. નંદલાલ દવા લાવતો. હું દિવસે ઘરનું કામ કરતી અને નંદલાલ મારી વિમાતા પાસે બેસતો. રાતના હું મારી વિમાતા પાસે બેસતી. આમ આઠેક દિવસ ચાલ્યું. પણ દિવસે ઘરનું કામ અને રાતના ઉબગરાથી

સમાજની વેદીપર

મારી તબીયત પણ જરા સુસ્ત રહેવા લાગી. એટલે નંદલાલે મને રાતના ઉજ્જરા ન કરવાનું કહ્યું અને મારી વિમાતા પાસે બેસવાનું એણે માથે લીધું.

હવે રાતના નંદલાલ મારી વિમાતા પાસે બેસતો અને હું મારા ઓરડામાં સુઈ રહેતી. બે ત્રણ દિવસ આમ ગયા પછી મારી તબીયત જરા સારી થતાં એક દિવસે રાતના મને કાંઈક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું. હું સદાળી જાગી ઉઠી. મને આખે શરીરે પરસેવો છૂટ્યો. ભયની મારી હું મારો ઓરડો છોડી મારી વિમાતાના ઓરડા આગળ આવી. પણ ઓરડાના આરણાં બંધ જણાયા. ખીકને લીધે હું પાછી પણ ન ફરી શકી તેમ બોલી પણ ન શકી. આરણાની ફાટમાંથી બેતાં મારી નજરે એક અગ્નયખી-ભર્યો દેખાવ નજરે પડ્યો. નંદલાલ ખાટલા પર બેઠો હતો અને મારી વિમાતા તેના બોળામાં પડી તેને ગળે બન્ને હાથ નાખી તેની આંખોમાં આંખો મેળવી રહી હતી. શું કરવું તે મને ન સમજાયું. પાછા જતાં ખીક લાગતી હતી. છેવટ મેં ખૂમ પાડી. તરત જ આરણું ઉઘડ્યું. મારી વિમાતા ઉઠકારા કરતી ખાટલામાં પડી હતી. નંદલાલ ખાટલા પાસે નીચે બેઠો. મેં મને ખીક લાગવાની અને સ્વપ્નની વાત કહી એટલે નંદલાલ બોલી ઉઠ્યો: “ ત્યારે એકલી શું કામ સુઈ રહે છે? અહીં સુઈ રહે. ” હું ત્યાં સુતી પણ મને ઉંઘ ન આવી. આખરે સવારના ત્રણેકના અમલે હું ઉઠી. કેટલી વાર ઉંઘી તેનું મને જ્ઞાન નથી પણ જ્યારે હું જાગી ત્યારે.....અસ, નહીં કહું; માફ હૈય કમકમે છે. છતાં હવે કલ્પા વિના છૂટકો જ નથી. મારી વિમાતાએ મારા બન્ને હાથ દાખી મારા મ્હોડા ઉપર લુગડાનો ડૂચો દબાવ્યો હતો,

બસીદાન ૧૬ મું.

“ નંદલાલ ખાટલાપર બેઠો હતો. અને મારી વિમાતા તેના બોળામાં પડી તેને ગળે બંને હાથ નાખી તેની આંખોમાં આંખો મેળવી રહી હતી. ”

પાનું ૧૨૪

દિવાળીની દુર્દશા

અને પેલો દુષ્ટ નંદલાલ માંડે શીયળ ભંગ કરવા તત્પર બન્યો હતો. માંડે કેટલું જોર ચાલે ? બસ, માંડે નસીબ ફૂટી ગયું. હું ખૂબ રડી પણ તે બંને શ્વેતાનો તો હસવા લાગ્યાં અને વળી કહેવા લાગ્યાં કે ‘ હવે ત્રણે જણુ આનંદથી રહીશું. ’ પણ તે દિવસથી મારે એ ઘરમાં રહેવું ભારે થઈ પડ્યું. કારણ મારા દેખતાં જ એ બંને પાપીઓ એમની પાપલીલા કરતાં. હું આખો દિવસ ઘરનું વૈતરું કરતી અને રાત્રે બંને મળી મને સતાવતાં. એક દિવસ મેં મારી વિમાતાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેના પરિણામે મારાપર બદચાલનું તહોમત મૂકી મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી, ને એ બંને જણુ મોજથી રહેવા લાગ્યાં.

મારે ન તો સાસરામાં કોઈ હતું કે ન પિયરમાં. આથી છેવટે હું કન્યાશાળાની મહેતીની પાસે જઈ રડી પડી. મેં તેને કન્યાશાળામાં નોકરી રાખવા કહ્યું. તેને કાંઈક દયા આવી. અને તેણે છોકરીઓને તેડવા મૂકવા તથા નિશાળ સાફસુક કરવાના કામ પર રાખી. પગાર આખો પાંચ રૂપિયા મળતો. માંડે ગુજરાન તો હું તેમાં કરું, પણ રહેવું ક્યાં એ ચિંતા હતી. છેવટે તે બાપએ રહેવાનું પણ નિશાળમાં કરી આપ્યું.

આમ જેમતેમ કરી મારી જીંદગી ગુજરવા લાગી, છતાં નંદલાલ મારી પાછળ જ પડ્યો હતો. હું તેનાથી બચતી રહી.

અમારી નિશાળના પરીક્ષક આવતા તે શાળામાં જ ઉતરતા. કારણ છોકરાઓની નિશાળમાં રાતના અંગ્રેજી નિશાળ ખેસતી તેથી ત્યાં ઉતરવાની સગવડ ન હતી. આટલા વર્ષથી તેમજ ચાલ્યા કરતું. હું મારી જુદી ઓરડીમાં રહેતી. તેથી મને કંઈ જ અડચણ આવતી નહીં પરંતુ ત્યાં સુખથી રહેવા દેવાની ઈશ્વરની મરજી ન હોય તેમ વળી મારી મૃદલશા મારી

સમાજની વેદીપર

પાછળ પડી. પહેલાંની હેડમિસ્ટ્રેસની બદલી થયા પછી આજ આઠેક મહિનાથી બીજી હેડમિસ્ટ્રેસ આવી છે. તે બાઈ દેખાવમાં બહુ જ સુશીલ, નમ્ર અને ધર્માત્મા લાગે છે. મારી સાથે શરૂઆતમાં મારો મેળ રાખ્યો. હું પણ તેને ચલાતી અને તેનાપર માના જેટલો વિશ્વાસ રાખતી. તેની ઉમ્મર મારા જેટલી જ છે. હાલ અમારી નિશાળની પરિક્ષા ચાલે છે. પરિક્ષક સાહેબનો મુકામ અમારી નિશાળમાં જ છે. જે દિવસે તેઓ આવ્યા તેને બીજે દિવસે કેટલાક વર્ગોના શિક્ષણ સંબંધી એમણે ટીકા કરી. હેડમિસ્ટ્રેસનું મ્હોડું ઉતરી ગયું. શાળા છૂટ્યા પછી પરિક્ષક સાહેબ સાથે કેટલીક વાતચીત કરી હેડ મિસ્ટ્રેસ ઘેર જતી વખત મને પણ પોતાની સાથે એને ઘેર તેડી ગઇ. લગભગ નવેક વાગ્યાને સુમારે દૂધનું મિષ્ટાન્ન તથા દૂધ વજેરે લઈ મને સાથે તેડી તે શાળામાં આવી. પરિક્ષક સાહેબ એક ઓરડામાં ખુરશી ઉપર બેઠા હતા. તેમની પાસે ટેબલ ઉપર ખાવાનું મૂકી મને પાણી લાવવા મોકલી. હું પાણીનો લોટો લઇ જોવી ઓરડામાં આવી કે તરતજ હેડમિસ્ટ્રેસે ઓરડાનું બારણું બંધ કરી દીધું અને પરિક્ષકે મને બાથમાં પકડી મારા મ્હોડા ઉપર હાથ દીધો. અમારી નિશાળ જરા એકાન્ત ભાગમાં આવેલી હોવાથી ત્યાંની હોલચાલની કોઇને બહાર પડે એમ ન હતી. બન્ને જણે મળી મારાપર પોતાનું બળ અજમાવ્યું અને પરિક્ષકે મને બ્રષ્ટ કરી. પછી તો હેડમિસ્ટ્રેસ પણ ત્યાં જ પરિક્ષકને મનાવવા રહી. તે વખતે લાગ જોઈ હું ત્યાંથી બહાર નીકળી. આપઘાત કરવાના ઇરાદાથી આ લુગડું મળે વીંટી પેલા મકાનના ઓટલાને ખૂણે પડી હતી. પણ આપઘાત કરતાં જીવ

દિવાળીની દુદંશા

ચાલતો ન હતો. મરવું કેને સાઈં લાગે ? છતાં આવી રીતે વેશ્યાજીવન જીવવું પણ કેને ગમે ? છેવટે બનતી હિંમત બેગી કરી ફાંસો નાખ્યો ત્યાં તમે મને બચાવી.

કહો. હવે મારે જીવવાનું શું પ્રયોજન ? મારા જેવી દુઃખિણી માટે છે કોઈ આશ્વરો ? એક જ માર્ગ ખુલ્લો છે કે પુનર્જન્ન કરવું. પણ તે ય તમારા દંભી સમાજમાં સારી વ્યક્તિ તેમ કરવા કબુલ ન કરે. ખીજો રસ્તો “ સમાજ ત્યાગ ”નો. ત્યારે શું મારે સમાજનો ત્યાગ કરી વેશ્યાવૃત્તિથી જીવન ગાળવું ? રસાતળ જળે હિંદુસંસારનું કે જેમાં વિધવા વહુઓ અને દીકરીઓને કાંઈ આધાર કે હક્ક નથી. સમાજ આવી વિધવાઓનું પાલન કરતો નથી અને તેમના ઉપર જાતજાતના અત્યાચાર કરે છે. તે સાથે તે જ વિધવાઓને સતાવે છે અને તેમને આડે માર્ગે દોરનારાઓ મૂછપર હાથ નાંખી ફેરે છે. પણ એ હિંદુસમાજના નેતાઓને ખબર નથી કે આવી વિધવાઓના શ્લાપથી તો તેનું રસાતળ જવા બેઠું છે. ” ઓ હિંદુસમાજ ! છે તારે ત્યાં કોઈ એવું ડેકાણું કે જ્યાં આવી વિધવાઓને આશ્રય મળે ?

પટેલની પુત્રી

બળીદાન ૧૭ મું:

મ નોરમા પાસેથી હઠી નિવારણ બાણુને ત્યાં ગયો. નિવારણ બાણુનું શરીર છેક જ લેવાઈ ગયું હતું. ધરમાં એક વીશેક વર્ષની વિધવા કન્યા મૃણાલિની તથા તેમનાં પત્ની કૌલબાળા હતાં. નિવારણ બાણુની મુલાકાત બેતાં માણુમ પડ્યું કે ત્રણેક દિવસપર તેમની બીજી કન્યા વિમળાનું વાગ્દાન કરવાનું હતું અને તે નિમિત્તે તેમણે મામના સંભાવિત મૃદસ્થો ઉપરાંત નજીક નજીકના પોતાના રનેહી સંબંધીઓને પણ નિમંત્ર્યા હતા. તેઓની મીજલસની ધમાલ સાંજના ખંચ વાગ્યાથી રાતના દસ વાગ્યા સુધી ચાલુ હતી. તે દરમ્યાન વિમળા મુમ થઈ ગઈ હતી. રાત્રે દસ ત્રણે કાંઈકે કામ પડતાં તપ્પસ થઈ અને તેનો પત્તો ન મળ્યો. બસ. આથી વિશેષ કાંઈ હકીકત તેમના તરફથી ન મળી.

નિવારણ બાણુ ન્યાતના તેમજ મામના અમણી હતા. જે કે નહિ જેવું મનોમાલિન્ય તો પટેલીઆઓને સર્વ સાથે હોય જ; પરન્તુ આમ મૃદસ્થની કન્યાને ઉપાડી જવા જેવું સાદસ કરે એવું વેર તેમને કોઈ સાથે ન હતું. તેમ તેઓને કોઈના

સમાજની વેદીપર

ઉપર વહેમ પણ ન હતો. શૈલબાળાને ખાનગી પૂજતાં તે પણ કાંઈ વધુ સમાચાર ન આપી શકી. છેવટે નિવારણ બાબતી રજા લઈ મૃણાલિનીને પૂછવા માંડ્યું, પરંતુ તેમાંથી માત્ર એટલું જ જણાયું કે 'વિમળા સોળ વર્ષની થઈ છે અને પોતાનું હિતાહિત સમજી શકે એવી છે; એટલે જ્યાં હશે ત્યાં કુશળ હશે અને સત્વર જ પાછી આવશે. કારણ માખાપ તથા બહેનનો રોદ તજી શકે તેમ નથી.' મને આ ઉપરથી મૃણાલિની માટે ઘણો વહેમ આવ્યો, પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કાંઈ ન હોવાથી લાચાર થયો. યુક્ત રીતે તેની હીલચાલપર ત્રણ ચાર દિવસ નજર રાખી, પરંતુ કાંઈ શંકારપદ જણાયું નહિ. ગામના ખેત્યાર જણને ખાનગીમાં પૂછ્યું, પરંતુ કાંઈ ખુલાસો કરી શક્યું નહિ. આખરે મનોરમાની સલાહ લેવા પાડ્યું.

પ્રાતઃકાળે છઠી મનોરમાને ત્યાં ગયો તેણે સત્કાર કરતાં પૂછ્યું: 'કેમ કાંઈ લાજ મળી ?'

'જે સમાચાર મળે છે તે નિરાશાજનક છે. નથી કાંઈ પત્તો ખતાવી શક્યું કે નથી કાંઈના ઉપર કાંઈ શક લાવતું. તપાસ કરવાનું નજીવું સૂત્ર પણ હાથ નથી લાગતું. તેથી જ તમારી પાસે આવ્યો છું. તમે કહેતાં હતાં કે આ સમાજમાં એવા ખનાવ અને તેની નવાઈ નથી. એ ઉપરથી મને લાગે છે કે તમે કાંઈક જણો છો.'

'હું શી રીતે જાણું ? અમે રહ્યાં ગામને છેડે અને તેમાં પણ સમાજની બહાર એટલે અમને શી ખબર પડે ?'

'ના. બહેન ! એમ વાત ન હોયો. મેં તમને મારાં બહેન જણ્યાં છે. તમે મને જરૂર જે કાંઈ જણતાં હો તે

પટેલની પુત્રી

કહો. એક ભદ્ર કન્યા કેાષ બદમાશના હાથમાં જઈ પતિત થાય તેનો પણ તમે વિચાર નથી કરતાં ?

‘ના, ના. એવું કાંઈ હોય એમ લાગતું નથી. મને તો કશી ખબર નથી. પરંતુ આળુઆળુના સંજોગો ઉપરથી કહું છું. તમે પણ એ બધી વાત જાણો તો તમેય એમ જ કહો.’

‘પણ મને એ વાત તો કરો.’

‘દુલારી !’ મનોરમાએ કન્યાને યોલાવી, ‘મામા માટે જરા ન્હા મૂકી દે તો !’ કન્યાને આશા કરી તે મને કહેવા લાગી:—

‘અમારાપર અત્યાચાર કરનારા સમાજના અગ્રણી જ એ નિવારણુ યાત્રુ. મારા અહીં આવ્યા બાદ પણ તેમણે જીવન કરવામાં બાકી રાખી નહોતી. પરંતુ તેમની દીકરી મૃણાલિની ઘણા જ ઉચ્ચ હૃદયની છે. તે વારંવાર જાનીમાની દુલારીને મળતી અને ધીરજ આપતી. તે ઉપરાંત એમ પણ કહેતી કે ‘જો મારા પિતા હદ ઉપરાંત અત્યાચાર કરશે તો હું જાતે તમારો પક્ષ લઈ પ્રતિકાર કરીશ. તારી બાને કહેજે કે તમે જરાય ડરશો કે ગભરાશો નહીં.’

‘ધીમે ધીમે દુલારી તથા મૃણાલિની વચ્ચે મૈત્રી સંબંધ થયો. સાથે સાથે વિમળા પંચુ દુલારીને મળવા લાગી. મૃણાલ દુલારી કરતાં મોટી હોવાથી વિમળા સાથે તેનો જીવ વધુ મળી ગયો. બન્ને એક બીજાને મળવા તથા દીલની વાતો કરવા લાગ્યાં. હું હંમેશાં નિવારણુ યાત્રુના પ્રપંચથી ડરતી, તેથી સચેત રહેતી. અને વિમળા તથા દુલારી વચ્ચેની બધી વાતચીત હું પૂછી લેતી. વિમળાનું લગ્ન રામપૂરના એક પ્રતિષ્ઠિત મૃદસ્થ પરંતુ બીજવર સાથે કરવા નિવારણુ યાત્રુએ

સમાજની વેદીપર

નક્કી કર્યું હતું. તે મૃત્યુને પ્રથમ પત્નીથી એક દીકરા ને એક દીકરી હતાં. વિમળાને એ પસંદ ન હતું. તેનું હૃદય એક કેળવાયલા અને સુદૃઢ પણ મરીય યુવક તરફ વળ્યું હતું. મૃણાલ આ બીના જાણતી હતી, પરંતુ નિવારણનાથ કે શૈલબાળા એ બાબત સમ્મત નહિ થાય એવી ખાત્રીથી તે વાત તેમણે કાઢતે કરી ન હતી. તે યુવક પણ વિમળા માટે પ્રાણ આપવા તત્પર હતો. પરંતુ હિંદુસંસારમાં વર-કન્યાનું ધાર્યું થતું જ નથી. એ તો માળાપત્ર નટના હાથમાં યાત્રિક પુતળાં જ માત્ર.

હવે તમે જુઓ કે જે દિવસે વિમળાનું વાઘ્દાન થવાનું તે જ દિવસે તે શુભ ચર્મ એનું શું કારણ હોતું જોઈએ ? ”

“ ખરું ! ” મેં કહ્યું. “ પણ હિંદુ કન્યા યદ્ય માળાપનો આશ્રય છોડી નાસી જતું એમાં તો દૂષણ છે ને ? ”

“ એ દૂષણ માળાપને. કન્યાને ક્યારે કહેવાય કે ભારે તે ખાટા ઇરાદાથી મર્દ હોય ત્યારે. આ તો તેનાં માળાપ તેનાં લગ્નની વાત કણુલ કરે તો પાછી ફરે એમ છે અને માળાપ દ્વારા જ લગ્ન કરાવવાની છે. પછી દૂષણ કેવી રીતનું ? ”

“ ત્યારે તો એ ક્યાં મર્દ અને કેવી રીતે મર્દ તે તમે જાણો છો જ. પછી શા માટે એનાં માળાપનો જીવ બાળો છો ? કેમ ખબર આપતાં નથી ? ”

“ મનુષ્યને પોતાના કર્મ માટે પસ્તાવો થવો જ જોઈએ અને તેમ છતાં મૃણાલ ક્યાં એ વાતથી અજાણી છે ? તે કેમ કહેતી નથી ? તે ન કહે તો અમે શી રીતે કહીએ ? કાઢનો વિશ્વાસવાત—”

પટેલની પુત્રી

“ના. ના. વિશ્વાસપાત કરવાની કાંઈ જ જરૂર નથી.” એમ બોલતી બોલતી મૃણાલ ત્યાં દાખલ થઈ. “મનુમાસી! તમે જે કહ્યું છે તે ચોખ્ખું જ છે. મારી વિમળા જરાય દુષિત નથી.” ખજી મારા તરફ ફરી બોલી: “તમે પોલિસના માણસ છો. પરંતુ મનુમાસી સાથે તમારો પરિચય જોતાં તમારા તરફથી ભયનું કારણ હું જોતી નથી. મને ખાતરી છે કે એક ભદ્ર કુટુંબની ઇજ્જત તમે જરૂર અચાવશો. મેં તમને કહ્યું કે મારી વિમળા ન્યાં હશે ત્યાં કુશળ હશે. એમ જ છે. જુઓ આ તેનો કામળ.” તેણે મારા હાથમાં કાગળ મૂક્યો.”

‘મૃણાલ બહેન !

હું કુશળ છું ધારેલે ઠેકાણે સહીસલામત આવી પહોંચી છું. મારી જરાય શીકર કરશે નહિ. બાપાજીનો ક્રોધ સમે અને તે મારા લાલમાં મત આપે એટલી જ વાર છે. મને ખબર આપશે કે તરત જ હું આવીશ. થું કંઈ? બીજો છંપાય જ ન હતો તેથી આ રરતો લીધો છે. પણ મારા લાલ સાથે બીજાનુંય હિત જરૂર કરજો. જેની સાથે હું અહીં આવી છું તે વ્યક્તિને તમે જાણો છો. તે હું...ને જરૂર સુખી કરશે. અને મારા બનાવથી સમાજ કે બાપાજી પણ તેને કનડી શકશે નહિ. માટે એટલું ખાસ ધ્યાન રાખી બધી ગોઠવણ કરજો.

લી. ત્દમારી નાતી બહેન

“વિશ્વ”

‘કેમ?’ મૃણાલ બોલી. ‘હવે ખાતરી થઈ! જો તમે ખરેખર જ ન્યાય અન્યાય અને હિતાહિત જોઈ કામ કરવા તૈયાર થતા હો તો હું કહું તેમ કરો. તમને યશ મળશે અને

સમાજની વેદીપર

નિર્દોષો સુખી થશે. તેમ નહિ કરો. તો સમાજની વેદીપર એક નહિ-એ નહીં, પણ પણ ચાર ચાર બળિદાન અને કદાચ બે વધુ પણ અપીશે. ’

હું ત્યારી નીકળાં નિવારણુઆશુને એકતમાં મળ્યો.

‘નિવારણુ આશુ ! તમારી વિમળા પાછી આવે તો તમે તેને ઘરમાં રાખો કે તેન. આગ કાર્યથી ત્યાગ કરો ? ’ મેં પ્રથમ પૂછ્યું.

‘જરૂર રાખું વિમળાને. ત્યાગ કરી શકું નહિ.’ તેમણે કહ્યું.

‘પણ સમાજ--’

‘રાખો. સમાજની વાત. સમાજ એટલે અમે અને અમે એટલે સમાજ. ’

‘ત્યારે જે લોકો આગ કામ માટે વા પુનર્દગ્ન માટે સમાજપદાર થયા હોય તેનું શું ? તેથી તો તમારી નિંદા થશે. ’

‘એ ખરું, પણ જે વિમળા પાછી આવતી હોય તો તે લોકોનેય હું સમાજમાં લેવા તૈયાર છું. ’

‘ત્યારે જે લોકો એમ સમાજપદાર હોય તેમને સમાજમાં લ્યો એટલે વિમળાની લાગ તમને આપુ. કારણ પ્રથમ વિમળા આવે તો તમને કેટલીક મુશીબત પડશે. ’

નિવારણુ આશુ કંઈક વિચારમાં પડ્યો. એટલામાં મૃણાલ ત્યાં આવી બોલી : ‘એમાં વિચાર શો કરવાનો છે આપુ ! સૌ મનનાં કારણ છે. ’

નિવારણુઆશુએ ગામન. કેટલાક માણસોને બોલાવ્યા. મનોરમાને પણ બોલાવી અને પંચ મારફત દરાવ કરી મનોરમાને સમાજમાં કીધી. મેં નિવારણુ આશુને ચેતવણી આપી કે વિમળા પાછી આવે ત્યારે તે ક્યાં ગઈ હતી, કોની સાથે ગઈ

પટેલની પુત્રી

હતી તે કાંઈ પૂછવું નહિ. જાણે કાંઈ બન્યું જ નથી એમ રહેવું અને મૃણાલ કહે તેની સાથે તેનું લગ્ન કરી આપવું.

ત્યાંથી નીકળી મનોરમાને ત્યાં જઈ વિમળાના કહેવા મુજબ દુલારીનું પણ લગ્ન નક્કી કરવાનું ઠરાવ્યું. બીજે જ દિને વિમળા સવારમાં પાંચ વાગે ઘેર આવી.

નિવારણ બાબતે પોતાના વચન મુજબ તેનું લગ્ન કરી આપ્યું. પણ દુલારીનું લગ્ન ઈશ્વરચંદ્ર સાથે થતાં જ પાછું સમાજનું અહંપદ રૂપરી આવ્યું. નિવારણ બાબતે ઈશ્વરચંદ્રને સમાજજ્ઞહાર કર્યો. મનોરમા આ આઘાત સહન ન કરી શકી. ચાર દિવસમાં જ તેણે સમાજની વેદીપર દેહ છોડ્યો. વિમળા પોતાના પતિ સાથે પોતાની ખુશીથી સમાજજ્ઞહાર રહી. તેના આ વર્તનથી નિવારણ બાબતે ઘણું અપમાન લાગ્યું. પોતાનું જ અંગ પોતાના ઉપર ઘા કરે તે ન સહન થવાથી તે પણ પંદર દિવસમાં સમાજના ભોગ થયા.

ખિચારી મૃણાલ ! તે પણ આખરે વિમળાની સાથી થઈ અને એ રીતે વિમળા, મૃણાલ અને દુલારી જીંદગી સુધી સમાજખદિષ્ટ રહ્યો. ધન્ય સમાજના નેતાઓ ! x

---

x બળિદાન ૭ મા સાથે આ વાર્તાનું કર્ષક અનુસંધાન છે.

ખંડખેર લીલિ

બળીદાન ૧૮ મું :

ડકવાટર અમદાવાદ હોવાથી ડોકોરથી મારે અમદા-
વાદ જવાનું હતું. ત્યાંથી અમદાવાદ આવવા માટે
રાતની 'લોકલ' વધુ સમવડવાળી થઇ પડે છે, અને તેથી મેં
લોકલમાં જ જવ્વા લીધી. તહેવારના દિવસો વિના આ મારીમાં
વધુ બીડ થતી નથી. મારા ડબ્બામાં ફક્ત એક મૃદસ્થ
અને સ્ત્રી બેઠાં હતાં, અને દૂરના ખાનામાં બે ત્રણ પ્રામડી-
આઓ બેઠા હતા.

મારી ઉપડચા પછી વખત માળવાના ઇરાદાથી મેં ખીરસા-
માંથી બે સાગરેટ કાઢી. એક પેલા મૃદસ્થને આપી કહ્યું.
"તમારી પાસે દીવાસળી છે ?"

"હા" કહી પેલાએ પેટી માટે ખીરસામાં હાથ નાખ્યો,
તેમાં પેલી સ્ત્રી બોલી ઉઠી.

"We are christians ! (અમે ખ્રિસ્તી છીએ)
પેટી લેવાથી તમે અભગાઇ તો નહિ જાઓને ?"

માથાથી પગ સુધી ગુજરાતી ડ્રેસમાં સજ્જ થએલાં આ

સમાજની વેદીપર

દંપતી જોતાં, આ સવાલ મને જરા બેહુદો લાગ્યો; પરંતુ ગુજરાતમાં ખ્રિસ્તીઓ ઘણે અંશે ગુજરાતી પહેરવેશ જ કાયમ રાખે છે, તે યાદ આવતાં મને દસવું આવ્યું.

“હું એવી માન્યતાવાળો નથી,” મેં જવાબ આપ્યો. “પેટી લેવાથી હું અલગાઈ જવાનો નથી. પણ તમે ક્રિશ્ચીયન દશે એમ મેં નહોતું ધાર્યું. તમારે ક્યાં જવું છે ?”

“અમે આણંદ જમએ છીએ. ગોધરામાં જરા પ્રચારકાર્થ કરવાનું હતું, તેથી ગયાં હતાં. પણ તમે જરા સ્વતંત્ર વિચાર ધરાવનારા છો જાણી આનંદ થાય છે, ખાસી તમારી હિન્દુની જાત—”.....

“અમારી હિન્દુની જાત એટલે ? માફ કરશો, પણ તમે પોતે જ પહેલાં હિન્દુ ન હતાં ?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળતાં જ પેલા ગૃહસ્થને દસવું આવ્યું. તે બોલ્યો.

“લાઈ તમે ત્યારે લીલિની કયની તેને મોઢેથી જ સાંભળશો, ત્યારે તમારા વિચારો પણ કંઈક અંશે ખદલારો. તારી વિતક વાર્તા તે! એમને સંભળાવ, લીલિ !”

લીલિએ ટુંકમાં જ પોતાની વાત કહેવા માંડી.

“માફ નામ લલિતા. મારો જન્મ ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ કુળમાં થયો છે. મારાં માબાપ મારા નાનપણમાં જ ગુજરી ગયેલાં, પણ હું મારા મામાને ત્યાં ઉછરીને મોટી થઈ. મારા મામા મામા મને પોતાની પુત્રી તરીકે જ રાખતાં અને કોઈ રીતે ઓછું આવવા દેતાં નહિ. હું ઉમ્મર લાયક થઈ ત્યારે માફ લગ્ન તેજ ગામમાં વસતા અમારી ગાતિના એક કહેવાતા સુધ-રેલા યુવાન સાથે થયું. આ યુવાન હજી પણ હયાત છે, સમા-

ખંડખોર લીલિ

જના કુરિવાળે સામે વારંવાર પોતાની કલમ ઉઠાવે છે, અને પાકા સુધારકનો ડાળ કરે છે.

કેટલાક સમય બાદ મારા મામાએ યાત્રાએ જવાનું નક્કી કર્યું, અને મને પણ સાથે લઇ જવાનો વિચાર કર્યો. હું મારા પતિદેવની રજા લઇ તેમની સાથે યાત્રાએ નીકળી. જુદાં જુદાં સ્થળોએ ફર્યા બાદ અમે કાશીમાં આવ્યાં. ત્યાં એક પંડ્યાને ઘેર ઉતારો કરી સ્નાન કરવા માટે અમે ઘાટ ઉપર જવા નીકળ્યાં. સાંકડા રસ્તા, ગીચ વસ્તી, અને ઘાટ ઉપર યાત્રાળુ-ઓની અત્યંત બીડને લઇને હું મારા મામાથી છૂટી પડી ગઇ, અને બે મુસ્લીમ ગુંડાઓના હાથમાં ફસાઇ પડી. તેઓએ મને આશ્વાસન આપી, જે પંડ્યાને ત્યાં અમે ઉતર્યા હતાં ત્યાં લઈ જવાની ખાત્રી આપી. તેમના મોઢા શબ્દોથી મને જરા પણ વહેમ આવ્યો નહિ, અને હું તેમની સાથે ચાલી નીકળી. રસ્તાથી હું તદ્દન અજાણી હોવાથી તેઓ મને ક્યાં લઇ જાય છે તેની મને જરા પણ સમજ પડી નહિ. આખરે એક અગ્નિ-લ્યા મકાન આગળ આવી તેઓ ઉભા રહ્યા, ત્યારે જ મને જરા વહેમ પડ્યો.

“આતો પંડ્યાનું મકાન ન હોય.” મેં ડરતા ડરતા એક જણને કહ્યું.

“હા. આતો મારા એક મિત્રનું મકાન છે, પણ રસ્તામાં જ આવતું હોવાથી વિચાર થયો કે મળતો જાઉં.” પેલાએ જવાબ આપ્યો અને બન્ને જણા મકાનના પથથીઆં ચઢવા લાગ્યાં. હું જરા કચવાઇ, એટલે પેલો બોલ્યો.

“તમે મારા મિત્રની પત્ની પાસે બેસજોને ! જરાં પણ સંકોચ રાખશો નહિ. અંદર આવો.” હું તેમની પાછળ અંદર

સમાજની વેલીપર

મઈ. અંદર કામલ થતાં જ એક જણે તરત જ બારણું બસી દીધાં, અને બીજાએ છરો કાઢી ધમકી આપતાં કહ્યું:—

“ જો જરા પણ જુમ પાડી છે તો બનવી જમણ.”

આ અણધાર્યા ફેરફારથી હું તદ્દન ગભરાઈ મઈ, અને શું કરવું તે સૂઝતું નહિ. છરાની ધાસ્તીથી મારાથી જૂમ પણ પાડી શકાઈ નહિ. તે રાત્રે તેઓએ થોડાં દાળભાત લાવીને મારી આગળ મૂક્યાં, પણ મેં ખાધું નહિ. આખી રાત જુએજુ વિતાવી.

બીજો દિવસે પેલામાંનો એક જણ બહાર ગયો. તે કેટલીકવારે મેં માણસોને તેડીને આવ્યો. નવા આવનારમાંનો એક જણ કંઈ જોવો લાગતો હતો. હું તરત જ સમજી મઈ કે તેઓ મારા નીકાલ પેલા બીજા આવનાર સાથે કરવા માગે છે, અને મુંડાઓએ મને વેચીને પૈસા લીધા છે. તે લોકોએ જો મેં કામળ ઉપર બળજબરીથી મારી સહી કરાવી લીધી, અને કંઈએ કેટલાક કલમાઓ પઢીને અમારા નીકાલ થઈ ગયેલા જાહેર કર્યાં. હું લલિતા મટી હુતુગ્રીસા બની.”

બોલતાં બોલતાં લીલિની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. તેણે આગળ ચલાવ્યું.

“ કાજના ગયા બાદ પેસો યુવક મને પોતાના મકાન ઉપર લઈ ગયો. તેણે કહ્યું:

“ તું મારી બીજી બની ચુકી છે. તું હવે નાસ્તી જમણ તો પણ તારાં સગાંવહાલાં તને હવે સંધરવાનાં નથી. તું મુસ્લીમ ધર્મ સ્વીકારી ચુકી છું. માટે નાસવાનો પ્રયત્ન કરતી નહિ. અહીં તને જરા પણ દુઃખ નહિ પડે, અને તું સુખચેનથી રહી શકીશ.”

મારે કશું કરવું પડે છે કે મારે તેની બીજી તરીકે

બાંધખોર લીધે

સહેવું પડ્યું, તેનું અન્ન ખાવું પડ્યું, છતાં પણ મારો હિન્દુ ધર્મ માટેનો પ્રેમ અવિચળ જ રહ્યો, તેથી પંદરેક દિવસ બાદ લાજ સાધીને ધરમાંથી ટીકીટ જોગા પૈસા લઇ હું ખાડી કરી સ્ટેશન ઉપર આવી અને મારા પતિને વતન આવવા નીકળી.

આ બાબુ મારા મામાએ પોલિસમાં ખબર આપી, પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. તેથી છેવટે નિરાશ થઈ તેઓ મારી મામીને લઇ ઘેર ગયા. મારા પતિદેવને ખબર મળતાં તેમણે પણ મારી ધણી તપાસ કરાવી, જાહેર ખબરો આપી, પણ વ્યર્થ. હું જ્યારે ઘેર મારા પતિ પાસે આવી ત્યારે પ્રથમ તો તેઓ આજ્ઞા જ બની ગયા. થોડીવાર વિશ્રાન્તી લઇ મેં તેમને બધી હકીકત અક્ષરસઃ કહી સાંભળાવી. પણ મારી હકીકત સાંભળતાં જ તેમની રીતભાત બદલાઈ ગઈ. સનાતન હિન્દુ ધર્મ જાણે રસાતાળ જવાનો હોય અને તેના રક્ષણ માટે તેઓ જાણે ઝુંડો લઇને લડ્યા હોય તેમ જીએ આવ્યાં તેટલાં માણી પ્રદાનો સાથે તેમણે મને તરત જ ઘર બહાર હાંકી કાઢી. મેં તેમને ધણી વિનંતિ કરી, શુદ્ધિ કરાવ્યા પછી સ્વીકારવા કહ્યું, પણ મારી આજીજી વ્યર્થ ગઈ. હતાશ થઈ. હું મારા મામાને ઘેર આવી. પ્રથમ તો તેઓ મને જોઈ અત્યંત 'રાજી થયા, પણ મારાં વીતક સાંભળ્યા પછી તેમણે પણ મને પોતાના ધરમાં રાખવા ના પાડી. હવે મારે શું કરવું ? ત્યારથી જ મને તમારા હિન્દુસમાજ પ્રત્યે તિરસ્કાર છૂટ્યો—તમારા—કારણ કે મારો સમાજ હવે હું કહેવડાવવા માગતી જ નથી. મારા દંભી સમાજસુધારક અને શુદ્ધિ સંગઠનના પોઝીટિવિસ્ટ પતિ પ્રત્યે પણ મને અત્યંત ધિક્કાર ઉપજ્યો. આખરે વિચારમાં ને વિચારમાં હું જેમ જવાય તેમ આજવા લાગી.

સમાજની વેદીપર

કેટલેક દૂર ગયા પછી એક નાનું ટોળું મારી નજરે પડ્યું-ટોળાની વચ્ચે એક ખ્રિસ્તી ઉપદેશક આશ્રમલમાંથી કેટલાક ફકરા વાંચી સંભળાવતો હતો અને તેના અર્થ સમજાવતો હતો. તેની આસપાસ મનુરો અને તેવા જ હલકા વર્ણના માણસોનું નાનું ટોળું જમ્યું હતું-ઘોડે દૂર બે ત્રણ લંગીઓ પણ આ ઉપદેશ સંભળતા હતા. ટોળામાં પાંચ છ મનુરણો પણ ઉભી હતી, ત્યાં આગળ હું જમ ઉભી, અને સંભળવા લાગી. ઉપદેશનું નાતપર્ય મને એટલું જ લાગ્યું કે પ્રભુ તો એક જ છે, પણ ખ્રિસ્તી થવાથી જ્ઞાતિનાં સાંકડાં વર્તુળો આડે આવતાં નથી, જાતિ ભેદ નડતો નથી, આભડ-છેટનો સવાલ રહેતો નથી. અને સંકુચિત વિચારોમાંથી છૂટા-પાડું મળે છે. અલખત અંત્યજ જેવી વર્ણ પાસે બન્ને ધર્મની સરખામણી કરીએ તો કાંઈ નહિ તો છેવટે મનુષ્યત્વના જન્મ-સિદ્ધ હક્ક ખાતર પણ તે ક્રિશ્ચિઆનિટી જ પસંદ કરશે. તો મારી સ્થિતિ તો અંત્યજ કરતાં પણ ભુંડી હતી. મને આ ઉપદેશ દેવી સંદેશ સમો લાગ્યો. ટોળું વીખરાઈ ગયું એટલે હું ઉપદેશક પાસે ગયો. ઉપદેશક આ મારો. ડેનીયલ જ હતો. મેં તેને મારો ખ્રિસ્તી થવાનો વિચાર જણાવ્યો એટલે તે મને તેના વડા પાસે લઈ ગયો, અને છેવટે હું ક્રિશ્ચિયન બની. આ ધર્મમાં હું સુખી છું. અમારામાં નથી સીમંતવરા કે નથી વિવાહ વરસીનો લખલુટ ખરચ ! નથી ખોટી આભડછેટ કે નથી સમાજનાં અર્થ વિનાનાં ખંધનો. અને મને આ રાહ ખતાવનાર પ્રભુ મારો પ્રેમ કુદરતી રીતે દેખે જ, તેથી જ મેં ડેનીયલ સાથે લગ્ન કર્યા છે. ડેનીયલને પોતાને પણ સંજ્ઞેશ્વર-શાત્ત હિન્દુ ધર્મ છોડી ખ્રિસ્તી થવું પડ્યું છે, તેથી અમારો

ખંડ ખોર લીલ

બન્નેનો ધર્મ પ્રથેનો વિચાર સરખો જ છે. તેણે પ્રીયર તરીકે નોકરી લીધી છે અને હું પણ મારા વેરનો અગ્નિ શાંત કરવા, અને હિન્દુસમાજને થાય તેટલો નાણુદ કરવા તેની સાથે મીશનના પ્રચારકાર્ય માટે ભટકું છું.

લીલિ બોલી રહી. તત બનાવોની સ્મૃતિ થવાથી તે ઉરકે-રાઈ ગઈ હતી. ટ્રેન પોતાનો રસ્તો કાપે જ જતી હતી, કેટલાં સ્ટેશન ગયાં તેની પણ ખબર રહી ન હતી. લલિતા જેવી એક હિંમતવાન બાળાને હિન્દુસમાજ ગુમાવે, તે મારાથી સહન થઈ શક્યું નહિ.

“પણ બહેન, તમારા પતિને પાછળથી જરૂર પસતાવો થશે હશે. તમે તેમને ફરી મળ્યાં હતા ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“પસતાવો !” અરે તેણે તો તરત જ ફરી લગ્ન કરી નાખ્યાં છે. હું પણ વરસમાં પચીસ વખત તેના મકાન પાસે થઈને ડેનીયલને સાથે લઈને પસાર થાઉં છું. ખાસ તમારા જ્ઞાતિના અને ધર્મના પુંછપં ધરાવનારાઓને બાળવા માટે જ મારે આમ કરવું પડે છે. અને તે તો મારા કાર્યક્રમનો એક ભાગ થઈ પડ્યો છે. તમારા સમાજ કરતાં અહીં હું મારે મન બહુી સુખી છું; તમે તમારે—”

એટલામાં આણંદ સ્ટેશન આવ્યું. ટ્રેન ઉભી રહી. લીલિ ને ડેનીયલ ઉતર્યા: ડેનીયલે પોતાના સરનામાનું કાર્ડ મારા હાથમાં મૂક્યું. લીલિએ મને કોઈ પ્રસંગે જરૂર આવવા વિનવ્યો. હિન્દુસમાજની પોતાની જ એક શક્તિ તેનો જ નાશ કરવા સ્વીકૃતિ રહેતી જોઈ મેં ફરીથી તેને કહ્યું.

“તમે આ પ્રવૃત્તિ છોડી દો. તમે બન્નેની શુદ્ધિ કરાવી હિન્દુ ધર્મમાં—”

સમાજની વેદીપર

“જવા દો એ વાત ! અમે હિન્દુ યજ્ઞને એટલે ચારેય બાબુએથી પાછાં હડધુત થવાનાં. અમારી સંતતિની પણ જુરી દશા થાય. મારા સંજોગોનો વિચાર કરી તમે જ ખરા અંતઃ-કરણપૂર્વક કહેાને કે હું ક્રિશ્ચિયન ન થાઉં તો શું કરું ?”

જાડેં સિટી મારી. ટ્રેન ઉપડી. ટ્રેન ચાલ્યા પછી પણ હીલિનો પ્રશ્ન મારા મનમાં જ ધુમી રહ્યો કે “હું ક્રિશ્ચિયન ન થાઉં તો શું કરું ?”

પ્રિય વાંચક ! તુ ઉત્તર આપી શકીશ કે આ હિન્દુ-સમાજ ક્યારે સમજશે ?

સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળા.

આ ગ્રંથમાળાના દર વર્ષે સુંદર રસમરેલાં બે ત્રણ સામાજિક પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે અને તે કાયમના ગ્રાહકોને ચોક્કસકિંમતે અપાય છે. ગ્રાહકો માટે નીચેના નિયમો કરાવ્યા છે.

૧. પ્રવેશકી એક રૂપિયો ભરવાથી 'માળા'ના ગ્રાહક થઈ શકાય છે અને વર્ષ પુરું થયે બે ગ્રાહક તરીકે ન રહેવું હોય તો તે પ્રવેશકીનાં નાણાં પાછાં આપવામાં આવે છે.

૨. વર્ષમાં બેથી ત્રણ સ્વતંત્ર સામાજિક પુસ્તકો પ્રગટ થશે અને તે ગ્રાહકોએ લેવાં પડશે. પણ એ સર્વ પુસ્તકોની મળીને કિંમત રૂ. ૫) કે ૭) થી વધુ નહિ થાય. લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવાં સુંદર ઉંચા કાગળ ઉપર કળામય છપાઈથી સુંદર બાઈન્ડીંગવાળાં સંધળાં પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં આવે છે.

૩. પ્રત્યેક પુસ્તક તેની ચોક્કસ કિંમતે વી. પી. રજિસ્ટરથી મોકલવામાં આવશે અને રવાના કરતાં પહેલાં ગ્રાહકોને પોસ્ટકાર્ડથી ખબર આપવામાં આવશે. છતાં જ્યો વી. પી. પાછું વાળશે તેનું નામ ગ્રાહક લીસ્ટમાંથી કમી કરી પ્રવેશકી ઉપરનો તેમનો હક્ક કાઢી નાખવામાં આવશે.

આજ સુધીમાં નીચે મુજબ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે

અધિકારપર પ્રકાશ	સચિત્ર ૩. ૨-૮-૦
અબળાની આત્મકથાઓ	" ૨-૮-૦
વિશ્વલીલા.	" ૨-૦-૦
આદર્શ ચરિત્રાવલિ	૧-૪-૦
લોહીના વેપાર	સચિત્ર ૩. ૪-૮-૦
વનિતાની વાતો	" ૩-૦-૦
મહિલાઓની મહાકથાઓ	" ૩-૮-૦
ધીખતો નવાળામુખી (લોહીના વેપારનું અનુસંધાન)	સચિત્ર ૪-૮-૦
કળિયુગની વાતો	૧-૮-૦
સમાજની બેઠીપર	સચિત્ર ૩. ૨-૦-૦

કોઈપણ વર્ષથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. જલદી આ માળાના ગ્રાહક થઈ, આવો સસ્તો લાભ મેળવો. લખો:

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળા.

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ, પટેલ બીલ્ડીંગ-મુંબઈ ૪.

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

તરફથી બહાર પડેલાં

પુસ્તકો

હિંદુસમાજના અટપટા પ્રશ્નોને ઉકેલતી, પ્રેમરસથી ઉભરાતી, રસિક અને આલ્હાદજનક નવલકથાઓ
વાંચો અને તમારા સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારો !

અંધકારપર પ્રકાશ: હિન્દુસમાજની પુનર્રચના કરી પૃથ્વીપર સ્વર્ગ ઉતારવા માટે મથતાં આ નવલકથાનાં નાયક-નાયિકાને તમે જાણો નહિ તો જીવનનો એક મોઢો લ્હાવો ગુમાવી દેશો. સચિત્ર. રા. ૨-૮-૦

લોહીના વેપાર: હાલના હિન્દુસમાજની ડાયરશાહી દેખાડનાર આ એકે અવાજે વખણાયેલી નવલકથા વાંચવાથી જીવનમાં તમને તદન નવું જ જાણવાનું મળશે. આ પુસ્તક વગર તો તમારી લાયજેરી સુતી જ છે. રા. કાપડિયાની કલમે આમાં કમાલ કરી છે. સચિત્ર. રા. ૪-૮-૦

ધીખતો જવાળામુખી: “લોહીના વેપાર”ના બીજા ભાગરૂપે તે જ લેખકની અંગાર ઝરતી કલમે લખાયેલું આ પુસ્તક વાંચ્યા વિના નહિ ચાલે. રા. ૪-૮-૦

અખળાની આત્મકથાઓ: રા. ધીરજની કલમે લખાયેલી જુદીજુદી સાતિની બેનોએ કહેલી કથણ આત્મકથાઓ વાંચતાં તમારાં રોમાંચ ખડાં થશે, સચિત્ર. રા. ૨-૮-૦

વનિતાની વાતો: એ જ લેખકના હાથે લખાયેલી હિંદુ-સંસારના જીલમે અને સંતાપોથી પાયમાલ થયેલી પ્રમદાઓની આ હૃદયદ્રાવક ટુંકી વાર્તાઓ તમારાં હૈયાને હેલે ચડાવશે. સચિત્ર. રા. ૩-૦-૦

મહીલાઓની મહાકથાઓ: જ્ઞેન લક્ષ્મીએ હિંદુ-સમાજની 'બાપડીઓ'નાં અંતરનાં દ્વારો ખોલાવીને આલેખેલી આ ૨૩ સત્યઘટનાત્મક ટુંકી વાર્તાઓ નહિ વાંચશો તો પસ્તાશો. નયનરંજક ચિત્રો— ૩. ૩-૮-૦

વિશ્વલીલા: શ્રીમંત કુટુમ્બના ધરમાં ચાલતા ગોટાળાનો સત્ય ઘટનાત્મક ચિતાર: પ્રેમરસથી હિમરાતી આ નવલકથા તમારે જરૂર વાંચવી જોઈએ. સચિત્ર. ૩. ૨-૦-૦

આદર્શ ચરિત્રાવલિ: અડગ ધર્મશ્રદ્ધાનાં, અનુપમ દેશ-સેવાનાં અનેક દષ્ટાન્તોરૂપ પૃથ્વીપરના ૧૬ મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રોનો સંગ્રહ. ૩. ૧-૪-૦

કળિયુગની વાતો: આ ૧૩ વાર્તાઓ હિંદુસંસારનું કરુણ ચિત્ર દોરે છે. ૩. ૧-૮-૦

સમાજની વેદીપર: ૨૧ નિરંજનની અંગાર ઝરતી કક્ષમે આલેખાયેલી ૧૯ ટુંકી સાંસારિક વાર્તાઓ. સચિત્ર. ૩. ૨-૦-૦

સેવાસમિતિ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોને આ બધાં પુસ્તકો પાણી કિંમતે મળશે.

‘સમાજ જીવન’ના ગ્રાહક થવાથી પોસ્ટેજ માફ થશે.

સુચના: તમે ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક હજી ન થયા હોતો આજે જ થઈ જાઓ. એ સિવાય બીજાં સર્વ જાતનાં પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી કીફાયત ભાવે મળી શકશે. લખો.

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯ અરદેશ્વર દાદી સ્ટ્રીટ : પટેલ બીલ્ડીંગ. મુંબઈ ૪

અબળાની આત્મકથાઓ

(લેખક:—રા. ધીરજ)

સ્ત્રી જાતિ ઉપર હિન્દુસમાજ કેટલી હદ સુધી 'ડાયરી-ઝમ' ચલાવે છે ? ત્રાસ, જીલમ અને આપખુદી સહન કરતી આર્ય-બાળાઓનાં જીવન કેવાં અધમ થઈ જાય છે તેનો હૃદયભેદક ચિતાર આ પુસ્તક વાંચતાં આંખ સામે ખડો થાય છે. ૧૬ હૃદયભેદક સાંસારિક વાર્તાઓ છે. તેમાં થોડીક તો જીઓ:—

૧ **લી વાર્તા:** કન્યાવિક્રયી માયાપોનાં દુષ્કૃત્યથી દીકરી-ઓનો સંસાર કેવો સડેલો થઈ જાય છે, તે આ એક જૈન કુમારિકાની કંઈક કથની વાંચતાં સમજશે.

૨ **જી વાર્તા:** સાસુ નણુંદના જીલમથી ત્રાસેલી, રડવા કૂટવાના દુષ્ટ રિવાજે રામશરણ થનારી આ બ્રાહ્મણ કુમારિકાની આત્મકથા તમારી આંખમાં આંસુઓ લાવશે.

૩ **જી વાર્તા :** પરદેશ ગયેલા પતિની પત્ની યમુનાપર કેવા કેવા કારમા કેર વર્તાય છે, તેનો બરકોર્ટમાં ચાલેલો કેસ, અને મેજસ્ટ્રેટ સમક્ષ તેણે રજુ કરેલી જીવનકથા વાંચતાં સડી ગયેલા હિન્દુસંસારનું તમને લાન થશે.

૪ **થી વાર્તા:** વ્યભિચારી પતિના પનારે પડેલી, સાસુ નણુંદના જીલમ સહતી, શોકયના સાક્ષથી દુઃખી થતી આ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણકન્યા ઉપાની આત્મકથા રૂઢીની ભીપણુતા અને સ્ત્રીવર્ગની પરાધીનતાનું લાન કરાવશે.

૫ **મી વાર્તા:** હિન્દુસ્થાનમાં વેશ્યાઓ કેમ પધે છે ? તે આ નાગરજાતિની મોઢે ચઢાવેલી કન્યા વિમળાકુમારીની જીવનકથાથી તમે જાણી શકશો.

૬ **ટી વાર્તા :** કણ્ણીની ન્યાતની આશાખઈની આ

આત્મકથા તમને કેળવણી ખાતાના ઈન્સ્પેક્ટરો મહેતીજીએને
કેવી રીતે શીશામાં ઉતારે છે તે સમજાવશે.

૭ મી વાર્તા: સ્યામાની આ આત્મકથા હિંદુસંસારમાં
કળેડાંથી થતી પાયમાલીનાં દર્શન કરાવશે.

૮ મી વાર્તા: પુરોહિતની દીકરી ઈન્દીરા વેશ્યા બનવા
જેટલી સ્થિતિએ કેવી રીતે પહોંચી, તેનું બ્યાન તમારા હૃદયને
કમકમાવી નાખશે.

૯ મી વાર્તા: વિનોદિનીની આત્મકથા તમને આર્ય અબળાની
અબળ સહનશક્તિ તથા ઉચ્ચ આત્મભોગનો બ્યાન આપશે.

૧૦ મી વાર્તા: નણુંદના કુકર્મે લાભી રૂપાળીને ભોગવવી
પડેલી અસહ્ય યંત્રણા તો તમે રૂપાળીનું વૃત્તાંત વાંચીને
જાણી શકશો.

૧૧ મી વાર્તા: એક કચ્છી બાઈની આ આત્મકથા
તમને હિન્દુ શિક્ષિકાઓમાં, ધર્મમંદિરો, ધર્મગુરુઓ, તથા સંસ્થા-
ઓમાં ચાલતા લવાડાઓનો ભેદ ખુલ્લો પાડશે.

૧૨ મી વાર્તા: લોહાણાની પુત્રી સુશીલા કેવી રીતે
દુઃશીલા બને છે તેનો ઉલ્લેખ શબ્દોમાં કરી શકાય તેમ નથી.

૧૩ મી વાર્તા: કેડીલાની આ કર્મકથા તમને હિન્દુ-
સમાજની નીચતા-નહોરતાનું અનુમાન કરાવશે.

આથી પણ હિંદુસંસારની નિષ્કુરતાનું વધુ દર્શન તો તમને
૧૪, ૧૫, ૧૬ મી વાર્તા કરાવશે. આમાંથી એક જ વાર્તા
વાંચવાથી તમારાં ખરચેલાં નાણાં વસુલ થઈ શકશે.
વિદ્વાનો તથા વર્તમાનપત્રોના ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે.

જલદી મંગાવી લો. પાકું પુંકું, સોનેરી નામ, સચિત્ર;
કિંમત ૨-૮-૦ લખો:

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ. પટેલ બીલ્ડિંગ : મુંબઈ. ૪.

વનિતાની વાતો.

(લેખક: રા. ધીરજ.)

સંસારના સંતાપમાં સળગી રહેલી સુન્દરીઓની આ કંઈજાનનક કહાણીઓ તમારી આંખ આગળ રૂઢીને નામે ચાલતા દંભ તથા પ્રપંચ ખુલા કરી તમારા હૈયાને હચમચાવી મૂકશે. જુઓ:-

વાર્તા ૧ લી—બાળલગ્નની બદી સામે પોકાર કરી જીંદગીમાં વમળમાં પડેલી બે સ્ત્રીઓ કમકમાટી ઉપજાવે તેવી પોતાની જીવનકથાઓ રજુ કરે છે અને તેમાં ગરીબ સંસારની હાડમારીઓ, બાળમરણનાં ભયંકર કારણો અને ધર્મનીતિ વિનાની કેળવણી લઈ ફેશનમાં ફસાઈ પડેલી એક સુધરેલીનો ઇતિહાસ એવી અસરકારક રીતે ગુંથવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં તમારું દિલ કંપી ઉઠશે.

વાર્તા ૨ જી—સ્ત્રીઓમાં રમાતા જીગરથી સંસારની કેવી દુર્દશા થાય છે તે આ એક વણીક કામની સ્ત્રીને મોઢેથી તેનાં અવળાં કર્મની કહાણી જાણી તમે આશ્ચર્યચકિત થઈ જશો.

વાર્તા ૩ જી—આ દેશમાં સાધુ બાવાઓ બોળી ભામાઓને ભમાવી કેવી પોપલીલાઓ કરે છે? ભગવી ચીંદરી ધરનારાઓ-સાધુના રૂપમાં શયતાનો સમાજની આંખમાં ઘોળે દહાડે કેવી ધૂળ નાંખે છે? તે વાંચતાં આ એક જ વાર્તા તમને આખા પુસ્તકનું મૂલ્ય વસુલ કરાવી દેશે.

વાર્તા ૪ થી—રૂઢીના જીદમ તળે કચડાએલી એક પ્રેમ યોગિની પોતાના જીવનને પ્રકાશને પગલે શી રીતે વાળી શકે છે, તેનો ચિતાર આમાં છે.

વાર્તા ૫ મી—એક દીનહીન શિક્ષકની સ્ત્રી પોતાના માંદા પતિને લઈ મુંબાઈમાં જતાં ત્યાં કેવી અવદશા ભોગવે છે અને આખરે આપઘાત કરીને જીવનનો કેવી રીતે અંત આણે છે, તે વાંચી શહેરના સડેલા જીવન ઉપર તમને તિરસ્કાર આવશે.

વાર્તા ૬ઠ્ઠી—ગરાસીઆની કામમાં દત્તક લેવાના નિઘ રિવાજથી એક સ્ત્રીનું બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન થવાની કમકમાટી ભરેલી

વાર્તા વાંચીને એ કચ્છ પ્રસંગ ઉપર તમારા હૃદયમાં પ્રશ્ન ઉઠશે કે આ તે કુમારિકા કે વિધવા ?

વાર્તા ૭મી:—રૂઢીના જીવનથી ત્રાસેલી હિંદુ સ્ત્રીઓ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં કેવી રીતે ધસડાઇ જાય છે, તેનો ત્રણ સ્ત્રીઓને મોઢેથી રજુ થએલો હેવાલ આ સ્મરણ અને સંતાપ નામક વાર્તામાં જોઈ શકશો.

વાર્તા ૮ મી:—હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબોમાં ધર્મ, રૂઢી અને રિવાજને નામે કેવા દંભ તથા ગોટાળા ચાલે છે અને તેને પરિણામે જીવન વિધવાઓનાં જીવન અધકારને શરણે કેવી રીતે પડી જાય છે તે આમાં જોશો.

વાર્તા ૯ મી:—ઇતિહાસનાં પાનાં અમર બનાવનારી રાજપૂત કામનો અત્યારે કેવો અને કેટલો અધઃપાત થયો છે, એ વાંચીને એની કચ્છ દશા ઉપર તમારી આંખમાં આંસુ આવશે.

ગુજરાતી નવલકથાના ક્ષેત્રમાં આજ સુધી આવું પુસ્તક કદી બહાર પડ્યું નથી, વહાલા-વહાલીના ટાયત્તાથી તદ્દન નિરાશ અને સંસારના સડાઓ સામે ભયંકર પોકાર ઉઠાવી તે દૂર કરવાના ઇલાજો સુચવનાર આ સચિત્ર પુસ્તક દરેક જણે વાંચવું જોઈએ. ઉચ્ચ એન્ટિક પેપરો, નયનરંજક ચિત્રો, સુંદર છપાઈ અને સોનેરી નામનું મજાનું પૂરું છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

અભિપ્રાયોમાંના થોડાકનો ટુંકસાર.

દરેક વાર્તા સમાજજીવનનો જીવો જીવો પ્રશ્ન છેડતો હોઇને ઉપયોગી તથા વાંચવાલાયક છે.

હિન્દુસ્તાન

હિંદુ સંસારના અનેક કઠણારસિક પ્રસંગોનાં ચિત્રો ઠીક રીતે રજુ કરવામાં આવ્યાં છે.

ગુજરાતી કેસરી.

સામાજિક કુરૂદીઓની ભયંકરતાનો આથી ખ્યાલ આવે છે. હિંદુ સંસારમાં અમે આ પુસ્તકને આપણા પુરૂષ વર્ગની આંખો ખોલનાર અને તેમાં ખારીક ગનનનો ખોરાક પુરો પાડનાર ગણીએ છીએ.

ગુજરાતી પંથ.

લખો:

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરહેશર દાદી સ્ટ્રીટ : પટેલ બિલ્ડીંગ મુંબઈ. નં ૪.

મહીલાઓની મહાકથાઓ

લેખિકા:—**લક્ષ્મીબેન ગા: ડાસાણી** (તંત્રી: સમાજજીવન)

આ પુસ્તકમાં ૨૩ નાનીમોટી વાર્તાઓ છે. તેમાંની એકે એક વાર્તા આજે હિંદુ સંસારરંગભૂમિપર લજવાતા જુદા જુદા હૃદયવિદારણુ પ્રસંગો છે, એ કલ્પનાના તરંગો નથી પણ હિંદુસમાજની રાક્ષસી રૂઢીની ચક્ષીમાં પીસાઈ પાયમાલ થયેલી, હિંદુસમાજને શાપ આપતી જુદીજુદી ખેડેનોનાં અંતરનાં દ્વારો ઉઘડાવી આલેખેલી મહાકથાઓ છે.

શારીરિક, માનસિક કન્જેડાં-લગ્નનાં ભયંકર પરિણામો, પાસના, દંભ અને ધર્મના ઈજ્જરદારોની પોલ, કન્યાવિક્રય, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્નના વરજોળા, મંદિરોના ગોટાળા, વિધવાઓની હાલત, ન્યાતના નખખોદીયા પટેલોનું ન્યાયને નામે ફારસ, અસહિષ્ણુતા, સ્વાર્થાન્ધ નરપશુઓના સ્વપત્ની સાથે વ્યભિચાર, મહીલાશ્રમોનું પોકળ આદિ અનેક વિષયો દરેક વાર્તામાં એવી સરળ રીતે ચર્ચવામાં આવ્યા છે કે વાંચનારને જાણે તે આંખ સામે અત્યારે જ બનતો બનાવ હોય તેમ લાગે છે. જુઓ :

૧ **સવિતાની આત્મકથા:** રૂપિયાની થેલીઓ રણકાવી બાપે બાળવયમાં, બીજવર-પિશાચને પરણાવતાં સવિતાનો નીચ માલિક કેવી દુર્ગતિ કરે છે અને અંતે સવિતા કેવી અંડખોર થાય છે તે આમાં જોશો.

૨ **વીરબાઈની વિતક વાત:** એક વિષયી નરપિશાચના ક્રૂરમાં ફસાઈ પડેલી આ ભાટિઆણી કેમ પાયમાલ થાય છે, ? તે તો આ વીરબાઈ પોતે જ તમને કહેશે.

૩ **કાન્તાની કથની:** રૂઢીના યજ્ઞમાં પોતાનું બળીદાન આપતી આ કાન્તાબાઈની આત્મકથા જાણુતાં તમારાં કાળજી કંકણી ઉઠશે.

૪ દુઃખી કમળા: કન્યાવિક્રયી બાપના પેટે પડેલી આ કમળાની કંઈક કથનીથી જો તમારું કલેજું કંપે તો જરૂર તેમને મદદ કરજો.

૫ અવલની આપવીતિ: નગરશેઠના મિથ્યાભિમાની છોકરાને પનારે પડેલી, અનેક અત્યાચારો સહન કરતી તમ્બલી અવલની હકીકત જાણતાં તમે દુઃખનાં બે આંસુ પાડશોજ.

૬ સુરખાળા: દંભી સુધારકની જળમાં સપડાયેલી આ પ્રારબ્ધ રૂઝેલ વિધવા અંતે નિરાશ બનતાં આસલેટ છાંટી આ જગતથી કેમ છુટી થાય છે, તે નહિ વાંચશો તો જરૂર પસ્તાશો.

૭ અતિલક્ષ્મીની આત્મકથા: મિથ્યા કુળાભિમાની જલ્દીમ પંતુજ ધણીના પૈશાચિક કર્મથી બિચારીનો કેમ અકાળે અંત આવે છે તે ચિત્ર કમકમાટી ઉપજાવશે.

૮ પરાણે વૈધવ્ય: બળાતકારે વૈધવ્ય પાળતી આ બાળા બાળક્રમ, વૃદ્ધલક્ષ્મી વેદીપર કેમ હોમાય છે? કહેતાતાં મહિલાશ્રમોમાં કેવી પોલ ચાલે છે? આ બધા સામાજિક અત્યાચારો વાંચતાં તમારું હૈયું હચમચી જશે.

૯ અનિલાની આત્મકથા: એક નાલાયક-નામદ શંકાશીલ પતિ બિચારી અનિલાને કેવી હાલતમાં મૂકે છે. ને આખરે અનિલા કેમ બંડખોર બને છે? તે તમને અનિલા પોતે કહેશે.

૧૦ ઓત્તમની આપવીતિ: અજ્ઞાનતાની સાક્ષાત પ્રતિમા ઓત્તમ જીવનનાટકના અનેક પ્રવેશો ભજવી અંતે કેમ ખાનાખરાબ થઈ જાય છે તે તમે આમાં પ્રત્યક્ષ જોઈ શકશો.

૧૧ જડીની જીવનકથા: એક ભવમાંથી પાંચસાત ભવ કરીને પણ સુખી ન થનાર આ જડીબાઈની જીવનકથા તમને કંઈક નવું જ બતાવશે.

૧૨ શારદાની જીવનસંધ્યા: વિદુષી શારદાએ શંકાશીલ પતિથી માનસિક ચાતના સહેતાં જીવનનો અંત કેમ આણ્યો તે વાંચતાં તમને આવા હીજડા માટીડા ઉપર ધ્રિઃકંકાર વરસશે.

૧૩ જન્મનાની જીવનકહાણી: ભગત પતિની વિધવા થયેલી જન્મના મસ્તાના મહારાજેના પંથમાં કેમ જન્મ પડે છે ? ખાસાસેવકીઓનું શું રહસ્ય છે ? ધર્મની પોલ છતાં હિંદુસમાજ કેમ આંધળો બને છે એ જોવું હોય તો સાંભળો જન્મના કહે છે તે.

૧૪ મણીગૌરીની આત્મકથા: પ્રખળ વાસનાના પ્રભાવે પતિત થયેલી ખડાઈ બ્રાહ્મણ બાળાની આ કથામાં ગરીબને ગોળાથી વીંધનાર હિંદુસમાજની હલકી માન્યતાનું ચિત્ર જોતાં તમે હતાશ થઈ જશો.

૧૫ એક વૃદ્ધાની આત્મકથા: વેશ્યાઓ કેમ બને છે ? સમાજમાં પારકી સ્ત્રીને વેચવાનો વ્યાપાર કરનારો વર્ગ છડે-ચોક કેવા ગુલામી વ્યાપાર ચલાવે છે ? વગેરે દીલને ચોકાવનારી અનુભવી હકીકતો આ વૃદ્ધા તમને જણાવશે.

૧૬ રામબાઈની રામકહાણી: ‘ શાક સાઈ નથી કર્યું ’ ના મહા [!] અપરાધસર રામબાઈને રખડતી મૂકનાર રામજી દક્કરની લાયકાતનું પ્રદર્શન, નાતના પટેલોની પંચાત, જોડાણીની નીચતા તમને આ રામકહાણી કહેશે ને સમાજમાં ચાલતા અત્યાચારથી તમે થરથરી ઉઠશો.

બીજી વાતો પણ તેટલીજ રોમાંચકારી છે. આમાંની એક એક ઘટના તમને આનંદ સાથે જ્ઞાન આપી દાલના હિંદુસમાજમાં ચાલતી ભયંકર બદીઓનું બાન કરાવશે. તેમાંના નમનરંજક ચિત્રો તો તમે પળે પળે જોશો. આવી હૃદયસ્પર્શી કર્ણ વાતોથી જીવનસંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો સુગમ માર્ગ શોધી શકાશે. આ પુસ્તક માટે અતિ ઉત્તમ અભિગ્રાહો મળેલા છે. ગુજરાતી ટુંકી વાર્તાઓના સાહિત્યમાં આવું પુસ્તક કદિ પ્રગટ થયું નથી. કળામય છપાઈ, એન્ટીક પેપર, પાકું સોનેરી પુઠું. કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય .

૧૦૯, અરદેશ્વર દાદી સ્ટ્રીટ.

પટેલ બીરડોંગ, ત્રીજે માળે

મુંબઈ ૪.

વિશ્વ-લીલા.

(સામાજિક નવલકથા)

એક શ્રીમંત કુટુંબના ધરમાં ચાલતા વિચિત્ર ગોટાળાનું બેઠ બર્થે ચિત્ર: વિધવા ચંચળાને મુનીમ ભોગીલાલ કેવી રીતે પ્રપચ રચી ફસાવે છે, અને આખરે તે અનીતિના આચરનાર બનેનો કેવો અંતમ આવે છે, તે જાણવું હોય તો આ પુસ્તક સત્વર મંગાવી લો.

પ્રકરણોની વિગત

૧. પરિચય અને પ્રસ્થાન. ૨. મોહમયી મુંબઈમાં. ૩. મુનશીજીનું ગૃહમંડળ. ૪. ગુપ્ત રહસ્ય. ૫ નવી આપદા, ૬. નોટ. ૭ ફરી તેજ બલા. ૮. જીમલ કોણ? ૯. ગુપ્ત લિપિ. ૧૦ પ્રેમ પત્રિકા. ૧૧. છોટું કયાં? ૧૨. વિષમ સમસ્યા. ૧૩ ચંચળાની ચિંતા. ૧૪. નિશાન. ૧૫. લાલ્લ લાગી. ૧૬ વૃત્તિ પરિવર્તન. ૧૭. પાપીઓનો સાક્ષાત્કાર. ૧૮. સમાજ. ૧૯ કુકર્મની દિક્ષા. ૨૦. જૈસે કો તૈસા. ૨૧. નાશિક યાત્રા. ૨૨. સ્નેહાંકુર. ૨૩. ભયંકર દવા. ૧૪ ગર્ભપાત. ૨૫ પ્રેમનો નિશો. ૨૬. ભોગીલાલનું મૃત્યુ. ૨૭. ચુમ્બન. ૨૮. બહાલા! મને પલકે વિસરશોમાં. ૨૯. પાપીઓને સજા. ૩૦. પહેલી રાત.

પ્રેમસથી ઉભરાતી આ સુંદર રસમય નવલકથા વાંચતાં તમે બે ઘડી સાનભાન બૂઝી જશો. પ્રેમાળ મુલાયમ હાથોવાળા વિશ્વેશની જાદુગરી લીલા તમને સંસારની સ્નેહવાટિકામાં સહેજ કરાવી પ્રેમસૃષ્ટિના રસિક વિહારી બનાવી દેશે. તેમાંના ચિત્રો તમ્મરી આંખો ઠારશે. પાકું પુરું, રૂપેરી નામ. કિંમત ફક્ત રૂ. ૨-૦-૦ લખો.

વ્યવસ્થાપક-સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ-મુંબઈ. ૪

લોહીનો વેપાર

(લેખક: રા. સાકરલાલ મગનલાલ કાપડિયા.)

ગુજરાતી ભાષામાં આજ સુધી કદિ બહાર ન પડેલી એવી, હિંદુસમાજના પ્રત્યેક પ્રશ્નની તદ્દન સ્વતંત્ર અને નિર્ભયપણે ચર્ચા કરનારી આ એકજ સ્વતંત્ર નવલકથા છે. તમે ભલભલી વાર્તાઓ વાંચી હશે પણ આનંદમાં ગરકાવ કરી દેવા સાથે ગુજરાતના હિંદુસમાજના ઉદ્ધારની ચાવી તો તમને આ નવલકથા જ ખતાવશે.

તમે ‘લોહીનો વેપાર’ જોયો તો હશે પણ એ વેપાર નીચે કેવો ભયંકર જ્વાળામુખી ધગધગી રહ્યો છે તે જાણો છો ? તમે કદિ હિન્દુખાલિકાને લગ્નમંડપમાં મંગળ ફેરા ફરવાનો ઇનકાર કરતી જોઈ છે ? શિવાજી પ્રમાણે પતિ થઈ બેઠેલા પત્થરને લોખંડના ચણા ચવાડનાર દ્રૌપદી કદિ નજરે નિહાળી છે ? લગ્નમંડપમાં ઘોડેસ્વાર થઈ આવેલા વરરાજાને ભર્યા મહાજનમાં “ભાઈ” કહી પુકારનારી સિંહણ સમી આર્યપુત્રી જોઈ છે ? બળ્લેવાર તોરણેથી વર પાછો વાળનારી કુસુમકળીની અજબ સ્વતંત્રતાનો પ્રભાવ કદિ તમે અનુભવ્યો છે ? આ બધા ચમત્કારો તમને ‘લોહીનો વેપાર’ ખતાવશે ! આજેજ ‘લોહીનો વેપાર’ તમારી લાયબ્રેરી માટેવ સાવી લો.

તેમાં સામાજિક ખંડ છે, નવું સમાજમંદિર રચવા માટેનાં વિધાન છે, દમ્ભી સમાજસુધારકો ને દમ્ભી ધર્મના પોકળના પ્રકાશ છે, ને ખીજું કંઈ એવું એવું છે કે જે તમે આજદિન સુધી ન જોયું હોય. આઠ આઠ મનોમુગ્ધકાર ચિત્રો, અપ-ટુ-ટુ બાઇન્ડીંગ; એન્ટિક પેપરપર કળામય છપાઈ; આ દળદાર ગ્રંથની કિંમત રૂ. ૩. સાડા ચાર.

અભિપ્રાયો—

“ હમણાં બહાર પડેલી કોઈપણ નવલકથા કરતાં “લોહીનો વેપાર” સહેજે ચડી જાય તેમ છે. આપણા સાહિત્યમાં એ તદ્દન નવા પ્રકારની છે ને જ્યાં સુધી એ સાહિત્ય જીવશે ત્યાં સુધી આ નવલકથા સૌ હોંશે હોંશે વાંચશે.....આની અંદર પુરૂષનાં બીજ વારનાં લગ્ન, હાલનાં સંમતિ વગરનાં લગ્ન, સ્ત્રીઓની પરતંત્રતા, વૈષ્ણવ મંદિરોની અપવિત્રતા, દીકરીઓનું વેચાણ—તેમના લોહીના વેપાર વગેરે દુષ્ટ રિવાજોની ઠીક ઝાટકણી કાઢી છે.” સાહિત્ય

“ લોહીનો વેપારજી જાણે હિંદુસમાજમાં ચાલી રહ્યો છે તેનું હૃદયદ્રાવક ખ્યાન આ નવલકથા કરાવે છે...” સાંજ વર્તમાન

“ સામાજિક કુધારાઓ સામે બંડ કરવાનો માર્ગ આમાં લેખકે બતાવ્યો છે.

ગુજરાતી પંચ

“આ એક સામાજિક નવલકથા છે. હિંદુસમાજમાં રૂઢી-વિવશતાથી જે ઘોર અત્યાચાર થાય છે તેનું આખેહુબ ચિત્ર આલેખવામાં લેખકે સારી નિપુણતા દર્શાવી છે.....સ્થળે સ્થળે લેખકે ખોટી રૂઢીઓ પર પ્રહાર કરવામાં ખામી રાખી નથી.”

મળખંધુ

“વારતાનાં દરેક પાત્રો એવા તો સચોટપણે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચતી વખતે નાટક સામે જ ભજવાઈ રહ્યો હોયની એવો ખ્યાલ આની જાય છે.”

રંગુન સમાચાર

“ આપણી અવદશાનું ભાન થઈ શકે તે રીતે આ પુસ્તકમાં વિવિધ પ્રસંગો ગુથીને આખેહુબ ચિત્રો દોરવામાં આવ્યાં છે.”

ગુજરાતી કેસરી

“ સમાજ રચનાનું પુનર્વિધાન એ આ નવલકથાનો હેતુ છે...”

હિંદુસ્થાન

“ સમાજના સુધારક સામે ‘લોહીનો વેપાર’ નવનવી વિચાર મૂર્તિઓ ખડી કરી શકે છે.”

કર્મભૂમિ

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ પટેલ બીલ્ડીંગ. મુંબઈ. ૪

જે તમે 'લોહીનો વેપાર' વાંચ્યો હશે તો આ તેનો
બીજો ભાગ તમારે વાંચવો જ જોઈશે.

ધીખતો જવાળામુખી !

(' લોહીના વેપાર ' નું અનુસંધાન)

રૂઢી, ધર્મ ને અંધશ્રદ્ધાની ભયાનક જંજીરોથી જકડાયેલા હાલના
હિંદુસમાજના કૃત્રિમ બંધનો સામે બળવો જગાવી સામાજિક પુનર્વિ-
ધાનનો સરળ માર્ગ આ પુસ્તક વાંચવાથી મળે છે.

આજસુધી બહાર પડેલ નવલકથાઓમાં ' લોહીનો વેપાર ને '
' ધીખતો જવાળામુખી ' સૌથી સરસ વખણાયેલી છે. રૂઢીરક્ષક
કુપમંદુકોને થથરાવનારાં આ બન્ને પુસ્તકો છે.

આજના લક્ષ્મીની ધાતકી પ્રથા સામે બંડ જગાવનારા જ્યાં અને ઇન્દુ
બંને સમાજના મ્હોંમાં મૂળ નાખી બન્ને જળ દમ્પતિ બની રહે છે.

બ્યભિચારી આચાર્ય-પાખંડી ધર્મ ગુરૂઓ, સ્વાર્થી મહારાજ,
પાખી પુનરીઓ ને ધર્મના કિલ્લા નીચે રહી અધમ અધર્મ-આચર-
નારાઓની સ્વાર્થી જળમાં હિંદનું સ્ત્રીત્વ કેટલું હણાય છે તે
લલિતાનું વેશ્યાજીવન તમને કહેશે ને તે વાંચતાં તમારાં રોમાંચ
ખડાં થશે. એજ વેશ્યા લલિતા હિમાલયની દેવી કેમ બને છે ?
પેગલા પેમલીઓ પુત્ર જન્મનાં વરદાનો માગે છે. તે જોતું હોય તો
આ નવલકથા વાંચ્યા વિના તમને નહિ ચાલે.

મિસ પોલ આજના કહેવાતા સુધારકો ને સાક્ષરોનો દંભ કેમ
ઉઘાડો પાડે છે ? તથા કુસુમ આદર્શ બ્રહ્મચારિણી રહીને શું કરે છે ?
તે જાણતું હોય તો જલદી આ પુસ્તક મંગાવી લો. લોહીના વેપારના
લેખક રા. કાપડિયાએ આમાં કમાલ કરી છે.

આ નવલકથાનાં એકએક પાત્રો તથા પ્રસંગો તમારી સાથે વાત
કરતાં હોય તેમ લાગશે. જ્યાં ફેધરવેટ પેપરપર આકર્ષક છપાઈ,
પાકું સોનેરી પુટું, આંખ ઠારે તેવાં ચિત્રો સાથે દળદાર પુસ્તકની
કિંમત માત્ર રૂ. ૪-૮-૦

અભિપ્રાયોમાંના થોડાકનો ઢુંકસાર.

-લેખકે કાંતો હિંદુ સમાજના જલીમ ચક્ષોમાં પીડાતી અબળા-ઓના લોહીમાં કલમ બોળીને અથવા તો સમાજની કૂરતા સામે બળવો જગાડતા તરણોના હૃદયની જ્વાલને લેખીનીને અગ્નિ ચઢાવીને વાર્તા લખી છે. ગુજરાતી વાંચી જાણનાર કોઈપણ માણસે આ પુસ્તક ખરીદવું જ જોઈએ...

પ્રભામિત્ર કેસરી

-હિંદુસમાજના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતી આ નવલકથા વાંચકની હૃદયતંત્રી છેડે છે અને હિંદુસમાજના કઠંગા રિવાજો પ્રત્યે ધ્રુણા તો અવશ્ય પેદા કરે છે.

બુંબઈ સમાચાર

-હિંદુ સમાજની બધી ભયંકરતાનું ભાન રા. કાપડિયાએ આ પુસ્તકમાં કરાવી એક યુવક ને યુવતી પાસે તે સામે બંડ જગાવ્યું છે...સમાજસુધારાનો એક સત્ય પ્રકાર આ નવલકથામાં હિંદુસમાજ સમક્ષ ખડો કર્યો છે.

ગુજરાતી પંથ

-સમાજમાં વિષ્ણવ જગાવી તેનું પુનર્સંગઠન કરવા ઈચ્છનારાઓને આ પુસ્તક માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું છે, ને તે દરેક ગુજરાતીએ પોતાના ઘરમાં વસાવવું જોઈએ.

નવરશ્મિ

-હિંદુસમાજમાં ચાલતી અનેક બદીઓ, દંભ ને અનાચારો ઉપર પ્રહાર કરી પુનઃરચના કરવાની પ્રેરણા માટે લેખકે આ નવલકથા લખી હિંદુ સમાજની આંખો ઉઘાડી છે.

પ્રભામંધુ

-આ નવલકથાના એકે એક પાત્રમાં આજના ગુજરાતી તરણના સામાજિક બંડ માટેના વિચારો દર્શાવાયા છે...સમાજોના સડારૂપ એકેએક પ્રથા સામે બંડરૂપી જ્વાળામુખી ધખાવવાના તેજસ્વી પ્રયત્નો લેખકે કર્યા છે...કથા વાંચવી શરૂ કર્યા પછી મૂકવી ગમતી નથી.

ગુજરાતી:

-હિંદુસમાજને અગ્નિસ્નાન કરાવી વિશુદ્ધ બનાવ્યા વિના તેનું પુનરુત્થાન અશક્ય છે...પ્રસ્તુત નવલકથા એવી બંડખોર વૃત્તિનું પરિણામ છે. તેની સરળ લખાવટમાં વહેંતીઆ સનાતનીઓ, અને દંભી સાક્ષરોનાં વર્ણન રસ પૂરે છે...ખરેખર હિંદુસમાજના સડાને આગ લગાડી ભસ્મિભુત કરવાની ધગશથી આ નવલકથા લખાઈ છે, 'લોહીના વેપાર'ના તે અનુસંધાન રૂપે છે.

સૌરાષ્ટ્ર:

અંધકારપર પ્રકાશ.

(લગ્નના એકજ પ્રશ્નની રસિક રીતે છણાવટ કરતી નવલકથા)

(લેખક:—સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયા.)

હિંદુસમાજની પુનર્રચના કરી સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવાને માટે સતત પ્રયાસ કરતા તનમન અને લલિત નાયક-નાયિકાના અજબ પ્રેમાકર્ષણનો પ્રભાવ તમે જાણો નહિ તો જીવનનો એક મોંઘો દહાવો ગુમાવી દેશો.

એમાં સામાજિક બંડ નથી પણ બંડખોરો કેમ પેદા થાય છે તેની એક કણુ અને રમ્ય કથા છે. પ્રેમ એટલે સંપૂર્ણ સ્વાર્પણ, પ્રેમ એટલે ઢોંગલા ઢોંગલીના ખેલથી કોઇ તદ્દનજ જુદી પડતી સ્વર્ગીય વસ્તુ-આ વ્યાખ્યાપર લોહીના વેપારના જ લેખકે પોતાની બાવબરી બાપામાં તનમન અને લલિતના સંસારની સ્વર્ગીય સૃષ્ટિ ખડી કરી છે. તે ઉપરાંત હિંદુસમાજના બળતા પ્રશ્નો: વિધવાવિવાહ, પતિતોદ્ધાર, આળ લમ, વૃદ્ધલમ, વર્ણાશ્રમધર્મ વગેરેનો રસિક રીતે ઉકેલ કયો છે,

જીવનને દિવ્ય વીણાના સંગીત જેવું બનાવવું હોય તો આ પુસ્તક તમારે મંગાવ્યે છુટકો છે. નયનરંજક ચિત્રો, પાકું પુકું, સોનેરી નામ. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ લખો:

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અમદેશ્વર દાદી સ્ટ્રીટ-મુંબઇ ૪.

આદર્શ ચરિત્રાવલિ.

(લેખક:—રા. ધીરજ.)

જનસેવા અને દેશભક્તિની અનેરી ભાવના પ્રગટાવતું, પૃથ્વી પરના ૧૬ મહાપુરુષોના રાષ્ટ્રીય ચેતનાથી ભરપૂર 'જીવનચરિત્રો' આ પુસ્તક મનનીય છે. તમારા બાળકોને સહાયારી ને ભડવીર જોવા માંગતા હો તો અવશ્ય આ પુસ્તક મંગાવો. કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

નીચે મુજબ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો છે.

૧ ડો. બનોડો	૯ સર થોમસ મૂર
૨ ડો. લુઇસ ક્લોપ્સ	૧૦ લોર્ડ શેફ્ટસબરી
૩ જનરલ બૂથ	૧૧ હર્બર્ટ સ્પેન્સર
૪ જોન પીયર પોંટ મોર્ગન	૧૨ તત્ત્વવેતા શોપન હોર
૫ સર હેનરી કેટન.	૧૩ નેલસન
૬ થિડોર મિખલવિક્સ	૧૪ બાબુ ચંડીચરણસેન
ડાક્ટોરમસ્કી	
૭ જેમ્સ કેરફોર્ડ	૧૫ એડવર્ડ ગીબન
૮ રાજા રામમોહનરાય	૧૬ એરિસ્ટોટલ

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય.

૧૦૬, અરદેશર ફાદી સ્ટ્રીટ: પટેલ બિલ્ડીંગ. ત્રીજો માળે
મુંબાઇ ૪.

કળિયુગની વાતો.

આ પુસ્તકમાં નાની મોટી તેર વાર્તાઓ છે. એકેએક વાર્તા હાલના હિંદુ સંસારનું કણ ચિત્ર દોરે છે. દરેક વાત એકએકથી ચડિયાતી છે; કેટલીક વાનો, આપણી સગી આંખે નિહાળેલી સમાજની પ્રત્યક્ષ લીલાનો તાદ્દશ ચિતાર ખડો કરનારી છે. એ સામાજિક, વાતોનાં મથાળાં તો વાંચો:—

૧ પહેલી પચ્ચીસી	૮ અનાથાશ્રમની કન્યા
૨ સસ્તો પલંગ	૯ કળજુગના વાનર
૩ કુરસદિયાં ધરાક,	૧૦ વેડકાતો સંસાર
૪ વિધવાના વિતક	૧૧ વૈદ્ય કે હનુમા !
૫ કાકઝપિ	૧૨ ભાણે ખપતી કન્યા
૬ ગટરમાં ગંગાજળ	૧૩ બાળ વિનોદ
૭ શ્વાન સંભાષણ	

સોનેરી નામવાળુ પાકુ પુરું, જાડા ગ્રંથેડાં ઊંચા કાગળ, છપાઇ સફાઈ એકદમ આકર્ષક; લગભગ બસો પૃષ્ઠ જેટલા આ પુસ્તકની કિંમત કેવળ નજીવી ! રૂ. ૧-૮-૦.

લખો:—

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૪

લીલા યાને જ્ઞાતિતંત્ર.

(સામાજિક નવલકથા)

નાનગ્નતના પટેલો ને ભાંગગડીયાઓની પ્રપંચનીતિ, અન્યાયો ને આપખુદી જાણવી હોય તો આ નવલકથા તુરત મંગાવી લો. આ નવલકથાની વસ્તુમંકલના ને સરળ ભાષા-શૈલી વાંચકને રસમાં તેમજ અજ્ઞાનપ્રામાં ગરકાવ કરી દે છે.

સામાજિક ઉન્નતિ સધવા. લાલની જ્ઞાતિઓને જમાનાને અનુસરતી ખનાવવાનો સરળ માર્ગ દર્શાવનારી આ નવલકથા સાચો વાંચવી જોઈએ. પાકું પુરું સોનેરી નામ. કિ. રૂ. ૨-૮-૦

ધણા વખતથી અપ્રસિદ્ધ રહેલી લોકપ્રિય નવલકથા
પ્રમાદધનની પ્રભુતા અથવા સરસ્વતીચંદ્રનો
ઉપસંહાર.

આજકાલ પ્રસિદ્ધ થતી ધણી નવલકથાઓ વાંચી કંટાળી ગયો હો, પુષ્કળ પૈસા ખરચી નિરાશ થયા હો તો આ અદ્વિ-તીય સર્વોત્કૃષ્ટ નવલકથા ફક્ત રૂપીઆ સાડાચાર ખરચી જરૂર મંગાવો; જેથી તમારો સત્વજો શ્રમ દૂર થઈ જશે અને તમારી લાયકાતોમાં એક અમુલ્ય રત્ન વધશે.

વિશ્વવિખ્યાત કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની મધુરી બંસરીનું
દિવ્ય સંગિત

મધુરાણી.

નામક નવલકથા ભારતીઓના તત્ત્વપ્રિય હૃદયને દયમ-યાવી મુકશે. લોહીના વેપારના સુપ્રસિદ્ધ લેખક ર. સાકરસૌજ કાપડિયાએ આ રવિઆણુનાં 'ધરે આહિરે' નો અનુવાદ સરળ રીતે કરી તેમાં પ્રભુના ભવ્ય સંદેશ સુણાવ્યા છે. મધુરાણીમાં કાવ્ય છે, મસ્તી છે, નિર્મેજ દેશાભિમાન અને ખીજીયું કંઈ કંઈ છે, આ પુસ્તક સવને વાંચવા જેવું છે. કિ. રૂ. ૩-૮-૦
ઘટાડેલી કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

લખો:—

વ્યવસ્થાપક: સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય
૧૦૦, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૪

વસંત પંચમી તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરીએ બહાર પડશે.

વીણા

: વાર્ષિક :: અંક : ૪ :: ૧૯૨૯ :

: તંત્રી : સનાતન જન્મશંકર યુગ્મ :

પ્રકાશક :—સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ, અમદાવાદ.

શિષ્ટ લેખકોના હાથે લખાયેલી ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવી ભાત પાડનારી વાર્તાઓ, આપણી ભાષાના ઉચ્ચારોને નવીન દ્રષ્ટિબિન્દુથી આલેખતો લેખ, સુંદર કાવ્યો અને દર વર્ષે માફક ખીજા વિવિધ મનન કરવા લાયક લેખોથી ભરપૂર.

તદ્દન નવાજ રૂપરંગમાં : મોટું કદ; સુંદર ત્રિરંગી ચિત્ર, ખીજાં ચિત્રો અને લખાણો.

છતા છુટક નકલ રૂ. ૧) વી. પી. રૂ. ૧) =

લખો:—

વીણા ઓફિસ

૧૪૧૦, બાઉનીપોળ રાયપુર, અમદાવાદ.

કવિ ખખરદારનું અનોખી ઢબનું ખંડકાવ્ય

કલિકા.

કે ધપણ ગુજરાતીને વાંચ્યા વગર આલશે જ નહીં. કુદ્ર સંસારમાં દિવ્ય પ્રેમની જ્યોત્તિ પ્રગટાવવા માટે 'કલિકા' લખ, જાઓ. આવું ખંડકાવ્ય આપણી ભાષામાં પહેલું જ છે. એમાંની કલ્પનાઓ અને ચમત્કારો વાંચકને કવિતાદેવીના ખીતમાં નથી પ્રદેશમાં લઈ જાય છે. હંચા કાગળ, કળામય છપાઈ, પાકું બાઈન્ડીંગ, સોનેરી નામ છતાં મુલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટે જ જુદું.

